

Tartalom

LVI. ÉVFOLYAM, 1. SZÁM

2002. JANUÁR

MARNO JÁNOS: H szerelme	3
ACZÉL GÉZA: lecsó	8
MÁRTON LÁSZLÓ: Sok tanú, semmi tanulság	10
SZEPESI ATTILA: Arcimboldo-szonettek (Részlet)	40
VILLÁNYI LÁSZLÓ: Hármaskor	43
PINTÉR LAJOS: a hatalom tornya	44
VERESS MIKLÓS: Kortársi laudációk a criticus laur(a)ea- tus-hoz	46
KISS LÁSZLÓ: Szindbád egyelőre nem haza megy	49
KASS JÁNOS: A szegedi téglavár	58

ÖRÖKSÉG

CSEKE PÉTER: A tényfeltárás műhelyei a két világ- háború közötti Erdélyben	61
---	----

TANULMÁNY

FRIED ISTVÁN: Vörösmarty Mihály – a nyelv művésze	74
SZABÓ GÁBOR: A Spion jelentése	84
BENYOVSZKY KRISZTIÁN: A referencia mint egzisz- tencia – három példázat	91

KRITIKA

BORBÉLY SZILÁRD: „Mindig a szót fogadja” (Kibédi Varga Áron: Hántani, fosztani)	98
TÜSKÉS TIBOR: „Álomtörténelem” (Veress Miklós: Éjféli verőfény)	101
TÓTH ÁKOS: 0°C (Kemény István: Hideg)	106
H. NAGY PÉTER: Az elmélet primátusa (?) (Irodalom, nyelv, kultúra)	110
<i>Szerkesztői asztal</i>	a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

OROSZ ISTVÁN munkái a 9., 39, 57., 63., 90., 97.
és a 105. oldalon

DIÁKMELLÉKLET

VADAI ISTVÁN: Az érvényes mérce
(Kölcsey Ferenc: Vanitatum Vanitas)

MARNO JÁNOS

H szerelme

*Megcsillan a kelő fény a gyógy-
szertár öklömnyi bádoghagyma-
tornyán. Proust hidegen hagy, anyád
Swannak szólítja magunk közt az osztály-
idegen Sárvidéki urat. Swann
hűvösen méri ki a kombinált porokat,
csak a karcsú ujjait izzítja szenvedély,
mely anyádra lassankint egész' átragad,
kezedet elejti, és egy zöld csomag
cigarettát húz elő szalmatáskájából.
És itt elveszíted a fonalat.
Nem tudod, milyen nadrág van rajtad,
hosszú-e, vagy a rövid. Swann szürke
öltönyben a fehér köpeny alatt,
s a nyakkendője csokor inkább, mint alá-
merülő férfiszalag. S talán
itt a helye a kézcsóknak is, mely a fel-
lobbanó gyufalángot kioltja. És
ettől fogva, minthacsak a Gondviselő
akaratából, anyád egy életre szűz
marad. Magad után is hasztalan kutatsz,
sehol egy tenyérmű hézag a téglék
közt, ahol megbújhatnál. Csak a Swann lépdél
a képben hosszan, puhán és ruganyosan,
nyújtogatva a fonnyadt macskagyökerű
nyakát. S arra sem emlékszel, hogy mire
engedsz szabad folyást a feszítő*

ingerednek, mi az a jel, amely felment
a jelenlét időbe foglalt törvénye
alól, s hogy ki állja mégis a székelyt,
ha egyszer napvilágra jut, hogy tényleg
a fényes padlóra vizelsz. Minthogyha
egész ki volna törölve fejedből, mint-
hacsak senki kedvéért járnál a nyomába,
Swann szagát a koffein ízével kevered,
mígnem egy őszi nap ferde orrsövényed
egy kalapácsütésre a torkodba szakad.

*

S akkor álmodban a pokolba küldesz
egy magánénekes újságírónőt,
hallani sem akarsz újraélesztésről, vért
köpsz, majd arra eszmélsz, hogy egy lépcsőn
feküsztek, egymáson, és nem érted
anyádat, hogy mit evett annyira vén
Swannon, nem érted az egész egészségügyet,
vérben úszik a szemedben a gyógyszeresár,
a vasút s a vasúton túl a Swannék ter-
méskeő villája s az egész Klotildliget.
Proust nem izgat. Szűkebb körökben,
magunk közt, némely ellenérzéseidnek
is hangot adsz olykor, sütemény közben
kifordul a szádból, söpröd le magad,
majd leverten köszönsz el a társaságtól.
Azután feldúltan térsz reggel az ágyba.
Odette-et Klotildnak mondod félálomban,
és anyád nevétől meghül a véred.
Megtelik vele orrodban a tampon.
És nem jönnek elő színdús események,
hanem ott ájul el a lépcsőn lejövet
a magánénekes újságíró.
Pizsamád gombja leszakadt, így viszed ölben,
félig megnyílván, testét a szubintenzív szintre.
Kis hisztérika, mondja a doktornő, de
hangja szívélyes. A tiéd meg, érthető

*módon, recseg, visszhangzik ismét, mint tegnap,
vagy azelőtt, hallottad a Bátorság koktéltól
szárnyalni vígan egy asszisztens képébe,
mért volna halál pont a te eseted!...
Vagy miért is ne!... s ezt elgondolni még
jobban esett; csak szóvá tenni már nem
forgott hozzá önhúsába öltött nyelved.
A professzor, madárfejú, apró vénség,
Lohengrin búcsúját fütyülte a zöld maszk
mögött, mely eszerint horpadt be és duzzadt
előre újult erővel, akárha dúsz
vitorlalomb.*

*

*Kratochwillnek hívják. Anyád nem ismeri.
Ha ismerné, bizonytal belesteret. Hol-
ott e hőst nem jellemzi ama elesettség,
mint amely klotildligeti Swannból árad
az ő Elzája mellett, nem szólva már a
politikai bélyegekről. Sem a vad-
gesztenye-fasorról, ez útról, mely mára
feltúrt tudatod limes-lomjába veszett,
s még hírt is kapsz róla, hogy halálos beteg.
Hogy egy vagyomban kerülne plusz vége-
nincs évtizedekbe a kigyógyítása.
Nem érne meg. Senki közülünk, magunk közt
mondva. Hiába, fonalad szétrágva,
nem érzed az ...idő... finomságát-ízét,
hát felütöd, babonából, találomra,
és Odette-et hallod: „Ha láttad volna, hogy
mit kapott tőlem, a szobalány behallotta
a másik szobába...” (kiem. tőled). S ezzel mész
aludni, idejekorán, hajnalban, mint
egy bolond délben. Gyomrod forog a fejedben,
mint egy szomszéd szobában, mely keletre néz,
hosszan neszeled a sötétből a hörgést,
mintha papírcsutkát tuszkolna le torkodon
egy vak kéz, mely maga a valóság, s amit*

*a papír tartalmaz, az csupa lehetőség;
felhő, s ha írsz, abban mártogatod meg a kést.
És ezt is onnan meríted, amiből nem kérsz,
az idő nyomából, anyád ágyneműt cserél
alattad, és közben traktál vele, szivaccsal
le mosdat, majd lázmérőt dug a végbeledbe,
ott a leggyorsabb és az érték megbízható.
De kapkodástól az üvegrúd beletörik.
A rémület elmondhatatlan. Nem osztható
meg mással rajtatok kívül. Nincs is ott senki.
Négykézláb mászva a viaszkos hajópadlón
nézed, hogy hogy gurul széjjel és olvad egy-
másba s hasad szét újra hány higanygolyó.*

*

*Swann tehát naponta mászta meg a vas-
úti felüljáró hidat. Meg-megállt rajta,
az asztmája miatt, reggel hosszabban,
este visszafele, mintha könnyebben
ment volna. Mintha mindig napnyugtával
egyszerűsödne a látszat. Mint egy vén szálka,
úgy vonult végig a korhadt deszkázaton,
elbámulta, ha egy szerelvény áthaladt
alatta. Anyádat soha sem szerette
viszont. Nem dohányzott, a mozdony füstjét is
csak nyelte, a felpöfögött gőzbodrokkal
együtt. Neked már akkor is mindig este
kezdődött a nap, anyád éjjeltájt föléd
hajolt és keresztet vetett a homlokodra,
majd végigcsókolta a falon a fény-
meg a szentképeket. S még visszatérve
naplójához a rendelőbe csak résnyire
tette be maga után a vajszerű ajtót.
Párnáján egyszer a Varázshegy, egyszer az Eltűnt
idő (ezegyszer végre nem kurziválsz).
Fölötted a Szeplőtelen fogantatás lógott.
Ajkadon seb támad a láztól, apró légy
szállja meg a kora tavaszról, jobb lett volna*

nem borotválkoznod. Higiénikusabb. Elza meddő és bárónő, de rangja Swann mellett a falu szemében lyukas kétfilléresre váltott; ma sehol ily beszédes érem; mely a három oldalú küllemhez mintegy bensőleg toldja hozzá a negyedik együtt(át)hatóját; s amely a jövőn mint önmagán átlátva egyenest ide, a mába mutat. Támasztva versben némely prózai bonyodalmat, mintha közel a véghez a legközelebbi kérdések szólítanának el a szellemvilágtól. Egykori porfészked formáját úgy sem égetheted ki egészben a mostani sarából, szállj meg épp akárhol, épségben egyetlen álomban nem fogod megtalálni magad. Anyád előtt sárga papírlom, szájából füst habzik, nagyjából ott metszi félbe őt a gégelámpa fénye. Szemét nem látod, 'hogyan lassankint egyre beljebb esik, hanem a gégecső ezüstje villan a szemedbe s fehér csíkkal egy darab zöld linóleum. Swann hangja reszkető pihetoll. Minden szava fázik. Ereszkedsz, nem figyelsz oda, hörgeti az „r”-t s a „H”-akat elnémítja. Anyád nevét is örökké megcsonkítja.

ACZÉL GÉZA

lecsó

még javában kamasz lehettem szenvedélyes olvasásra determinálva
 mikor valaki világhírűt írogatta bekalandozva már a fél világot
 hogy mindig könny szökik szemébe a hazai lecsó különös illatára
 sokat nem értettem belőle hiányzott a gyerekből az ízlelés mániája
 s a mondat is a szemantikai üzenet alsó szintjén megtapadt
 nem bontva ki magából azt a furcsa karakterképző aszimmetriát
 mely elsuban a szemgödrök mögött a becsvágy és zsigerek alatt
 mivel valami nincs itt arányban a siker örülten pörget előre
 az anyai konyhák zamata pedig kissé röstelkedve visszaránt
 nem tudod persze mindez milyen képleteket rajzol az árváknak
 ám helyettük is nosztalgiába oldod az egyre távolabb ballagó hiányt
 ami biztos: tisztos öregedő ember undorodva gondol a rafinériára
 ó az az otthon összeművészkedett legegyszerűbb legtisztább lecsó
 minek már füstölt szalonján futtatása is folklorisztikus eset – jó eset
 de az elkopott szervekre vigyázva hisz minden nehezen emészthető
 könnyű zsiradékok alig hevített levében kezd a műveletet
 elég a hagymát vékonyan karikára vágni s csak ügyesen maradjon
 kell az a szeletelt hozzávalók testesen feljövő enyhén édeskés sorába
 mikor népmesék messzi tájairól jelezve hármass úthoz érkezik a fáma
 az a bizonyos legtisztább lecsó – szóva zöldpaprikát és paradicsomot bele
 és fedő alatt olykor megkavarva készig tarthat a zamatozó párolás
 sznobok huzigálják a piros gyümölcs héját magam inkább azt mondom
 ne nézz folyamatosan a toalettbe magad után ha nem muszáj
 a rizses változatra kissé már vigyázzunk ez a keleti láz gyorsan odakap
 én szinkron helyett túlreált paradicsomokkal megyek előre
 annak bő vérében úszkáljon puhuljon az a sok ferde szemű mag
 a paprika érettsége nem is fontos elég ha kerüljük a túl soványt
 a profi az érés előtti stációkhoz csipetnyi kristálycukrot billent
 víz hozzálötytyintése nélkül játszva át a középpályát mint a nehezét
 puritán neveltetésembe aztán még a tojásos lecsó is belefér
 ha már áttetszővé pároltad a masszát sőt ennél mehetünk még tovább
 borítsd rá a habosra felvert nagy petéket ne szórj a lébe semmi éket

*és lazán sülésig rázogatva háryként említgesd az angyalát
innen már nehéz tovább tápázkodnunk ha fedőnk alá néz a parvenü
s mint puncsmester vonalas grafikaként kezelt ételünkbe beleáll
zagyválva irtózatos kolbászokról szaftokról öntetekről ezoteriákról
csak hogy ezekben már nem páráll az a világtároló könnycsepp
nincs benne tűzhelyre hajolva elbarnult fakanállal az anyánk*

MÁRTON LÁSZLÓ

Sok tanú, semmi tanulság

I.

Eredetileg úgy képzeltek, hogy az itt leírandó eseményeket is történetünk hőse, Károlyi Sándor nézőpontjából fogjuk figyelni, s úgy adunk számot az egymásra következő tanúvallomásokról, mintha ő is velünk együtt hallgatná őket a Lebuki csárda nagytermében, ahol egy hosszú asztal mögött, amely szögekkel és csavarokkal van a padlóhoz erősítve, ül a héttagú vizsgálóbizottság, és az egyik aprócska, homályos ablak mellől az alperes ügyvédje, Gajzágó Dárus igyekszik egy-egy elismerő, vagy éppenséggel cinkos pillantást kicsikarni a felperes jogi képviselőjétől, Kereskényi Jónás uradalmi számvevőtől: végtére is mindannyian egy hajóban evezünk, hisz még az aranyereink is (vagy ahogy ő mondta: véghurkáinkon való süly), még ők is nagyjából egyformán és egy időben adják értésünkre, hogy hiba volna, ha megfeledeznénk róluk.

Am azokban a napokban Károlyi Sándor jóformán egy pillanatra sem kelt fel asztalos csinálta háromfiókos gyantáros asztala mellől, annyira lenyűgözte az iratköteg, amelyet Oettingen lovagtól kapott az előző fejezetben. Porig volt sújtva, hogy látnia kellett, hányan és hányféleképpen próbálták őt az előző szatmári parancsnok előtt befeketíteni, köztük rokonok és gyermekkori jóbarátok is, akiknek tisztességében és iránta való hűségében soha egy percig sem kételkedett. Másfelől a porból, ahová lesújtva érezte magát, időnként magasba emelte őt a csodálkozás, és ebből a magasságból szinte már derült álmélkodással figyelte a rágalmazókat, főként pedig azt a fantomképet, aki a rágalmakból kirajzolódott: lent a porban heverő, szálnalmas önmagát. Az ilyen látvány pedig nem segíti az önismeret elmélyítését.

Az is eszébe jutott, amit Oettingen lovas mondott neki a búcsúzkodás percében. A néhai Auersperg ezredes rosszindulatára nincs mentség, de annyi bizonyos, hogy nem a vitézlő nagysággal szembeni gyűlöletet ösztökelte, hanem egy általános tévedés; reménykedjünk, hogy a mi tévedéseink mérsékeltebben válnak végzetessé!

Jól tudta ő, hogy a hazugság akkor legveszélyesebb, ha igaz állításokkal keveredik: most hát ilyen igaz állításokból szeretett volna valami lényegeset megtudni önmagáról, ám a hazugságok záporában elmosódott az is, amit eddig tudni vélt. Soha nem a saját arcát pillantotta meg, helyette mindig az árulkodókét. És ha csak a régről vagy a futólag ismert arcok rajzolódtak volna ki; ha ők tudósítanak róla, hogy a főispán úr mit beszélt a vármegye közgyűlésén, kivel találkozott, kinek írt és kitől kapott levelet; mikor, miről, milyen véle-

ményének adott hangot: ha mindez ennyiben marad, az csupán keserűséggel, nem azonban ámulattal és kétségbeeséssel tölti el Károlyi Sándort.

Olvasott viszont oly neveket is, akiket ő ugyan, sajnos hallomásból, ismert, ám az ismeretség nem volt, mert nem is lehetett kölcsönös: de mintha éppen ők férkőztek volna legszorosabban Károlyi Sándorhoz, ők számoltak be legszorosabb titkairól. Például az éhenkórász Eginolf báró egy Palmyrából keltezett levélben Károlyi Sándor étkezési szokásairól tudósítja a parancsnok urat. Aszpáziella bárónő egy másik jelentésben hozzáfűzi, hogy a vitézlő főispán úr gyanakvással szemlél minden falatot, ezért szájon keresztül nem lenne könnyű megmérgezni, viszont péntekenként, amely nap köztudottan Venusé, beöntést adat magának.

Tuszánói Sándor herceg az Etna kráterénél, amelyből szellemalakban felgomolygott a híres görög bölcslő, Empedoklész, arról számolt be Auersperg ezredesnek, hogy péntek éjjelenként, miután a főispán úr kiheverte a katharizsának, vagyis az altest belső megtisztulásának fáradságait, melyik szolgáló szokott (noha a főispánné asszony öregecskénél fiatalabb szolgálóleányt nem tűr meg a háznál) egy szál ingben, lábujjhegyen belopódzni a főispán úrhoz. Andró gróf, más néven don Guzmán de Moreto y Sánchez ettől a Zsófi nevű teremtetstől tudta meg, miközben egymás karjai közt pihengtek fent a szénapadláson, hogy a vitézlő nagyságos úr melyik padlódeszka alatt rejtegeti levelesládája kulcsát, azonkívül a háromfiókos gyantáros asztalnak is van egy titkos negyedik fiókja; ez a jelentés nagyobbik Örményország tengerpartjáról, a trapezunti kikötőből volt keltezve. A gyermekeit keserves könnyhullatással keresgélő Ibrahim pasa meghökkentően részletes orvosi jelentéseket írt Károlyi Sándor egészségi állapotáról, mind a kilencet, mert annyi volt az iratkötegen, Szmirnából.

Tisztességben őszült édesatyja és viruló hajadon húga után sóhajtozó Szegény Lipót, akinek régebben az volt a neve, hogy Ahmed, azt írta meg (mivel néma lévén, beszélni nem tud) édes gazdájának, Auersperg ezredesnek, hogy testvére hazahozatala miatt a főispán úr elméje bódulásban vagyon, és attól rettegven, hogy minden lépését kémek-figyelik, hamarost meg fog tébolyodni, kelt a nogáj tatárok rendes téli szálláshelyén, valamint Felső-Homoródon, a kuruc haramiák paszulykaróból és kerítéslécből rakott füstölgő tábortüzénél. A szépséges török fogolykisasszony, Kártigám, illetve most már Krisztina grófnő pedig a nagyságos vitézlő főispán úr titkosírással folytatott politikai levelezéséhez adta meg a jelek feloldását. S hogy vigyázat, mivel Károlyi Sándor nemcsak Bercsényivel tart fenn közvetlen kapcsolatot, hanem Luigi Marsigli-val is, aki térképészeti munkát végez a hódoltság alól nemrég felszabadult kelet-magyarországi részekben; ez a kötelék, amely most van alakulóban, különösen veszedelmesnek látszik. A lap szélére pedig férfias, katonás írással oda volt jegyezve, hogy: összes jelentést elküldeni Marsiglinek!

Károlyi Sándor kezébe temetett arccal, zúgó fejjel találgatta, ki lehet ez a Marsigli, akivel ő, hacsak nem téved a jelentés, közvetlen kapcsolatban áll. Tudniillik ő ezt a nevet még soha nem hallotta. Volt egyszer Bécsben egy Marsigli nevű híres kocsihajtó, aki az egyik versenyen csaknem agyonzúzta magát, mert az ellenfél egyik lovának fejére apró tükrök voltak erősítve, s ettől az ő lova megvadult; ám ezt a Marsigit úgy hívták, hogy Aloysio, márpedig a két keresztnév, a Lajos meg az Alajos csak magyarul hangzik majdnem egyformán, olaszul vagy németül nem is hasonlítanak. Annyi bizonyos, hogy most ő lapozgatja azt a köteg iratot, amelyet Luigi Marsigli kellett volna, hogy megkapjon. S hogy ő még itt gubbaszt ezen a földön, a parancsnok úr, Auersperg ezredes meg már nincsen sehol.

Az volt a tervünk, mint említettük, hogy Károlyi Sándor fülével hallgatja végig a vallomásokat, és amit hallunk, azt magyarázata és válogatás nélkül, szó szerint idejegyezzük. Ám ezt a tervet akkor sem lett volna könnyű megvalósítanunk, ha Károlyi Sándor nem a lelkére szakadó súllyal birkózik, s nem érzi úgy, hogy a Kártigám nevű szépséges török fogolykisasszony története, amelyet felesége két fejezettel korábban belehajított a viharos forgószelebe, amely elsodorta a regényt az utolsó lapig, most úgy zuhan vissza, mint az oktanul magasba dobott kő, vagy mint hazug emberre a mennyezet. Ha ugyanis végighallgatnánk az alperes kilencven tanúját, valamint a felperes részéről megidézett száztizenhárom tanút (és akkor még nem esett szó arról a huszonkilenc tanúról, akik utólag lettek megidézve), és ha minden egyes vallomásnak csak tíz vagy tizenöt sornyi figyelmet szentelnénk, úgy a tanúvallomások fejezete önmagában is kiadna egy teljes könyvet; márpedig a vallomások lényegét akár egyetlen sorban is összefoglalhatjuk: sok bizonyosság, semmi bizonyosság.

A tanúk egy része határozottan állította, hogy a perbe fogott egyén az igazi Károlyi István, s hogy erre készen áll akár esküt is tenni. Mások éppily határozottan állították az ellenkezőjét, hogy: nyilvánvaló jelekből kitetszik, az illető nem igazi Károlyi, hanem valaki más; erre pedig ugyanúgy, mint a másik fél tanúi, hajlandók lettek volna megesküdni. Ám a legtöbben voltak azok, akik nem állítottak semmit: sem azt, hogy alperes igazi Károlyi, sem azt, hogy nem igazi. Sehogyan sem lehetett kiigazodni rajtuk. Minél több részletre derült fény, annál sűrűbbé vált az egész ügy körül a homály; és noha kint a vidék izzott a nyári napsütésben, odabent a teremben, hiába világítottak a tőlük telhető igyekezettel az apró ablakok, gyertyát kellett gyújtani.

Kolumbán Jónás, pocsaji lakos, nemesember, 40 esztendősen vallotta, hogy: ő lovaglásának módjáról, bal vállának szüntelen való rázásából a mostani Károlyi Istvánt kétségkívül megismeri a régi Károlyi Istvánnak lenni, mert senki más úgy nem rázta bal vállát lovaglás közben szüntelenül, mint ő.

Kolumbán Zsigmond, pocsaji lakos, nemesember, 38 esztendősen vallotta, hogy: szájának formájáról, fogainak állásáról a mostani Károlyi Istvánt kétségkívül megismeri a régi Károlyi Istvánnak lenni.

Kolumbán Vince, pocsaji lakos, nemesember, 35 esztendő's vallotta, hogy: a régi Károlyi Istvánnak hosszú, csontos arca, terjedelmes, vastag szája volt, ritkásan álló, nagy fogai voltak, előreugró álla és mély hangja volt; míg a mostani Károlyi Istvánnak huppanós gömbölyű arca van, kicsiny szája, sűrű és apró foga, csapott álla és vékony hangja, tehát a két személy nem lehet egy és ugyanaz.

Kolumbán Vincéné Szeles Erzsók, ugyanott lakik, nemesasszony, 24 esztendő's, vallotta, hogy: ő a régi Károlyi Istvánra nem emlékszik, mert még akkoriban kisleány volt. De arra jól emlékszik, hogy mutatták: odanézz, milyen délceg, mégis mennyire jámborul viseli magát! Ezenkívül azt is vallotta, hogy: férje, Kolumbán Vince, mióta ez a mostani Károlyi István eljárogat Pocsajra, gyakorta mondogatja, ez a mostani Károlyi István sziporkányit sem hasonlít a régire, de bizony úgy hasonlít Nagy Gecire, mintha nem is hasonlítana reá, hanem ízről ízre volna ő maga Nagy Geci.

Csoroszlyás Pál börvelyi lakos, jobbágy, 56 esztendő's vallotta, hogy: ő jól ismerte Nagy Gecit, még az öreg Pénzásó Pista révén, akihez Nagy Geci, mielőtt katonának állt volna, sűrűn eljárt az Ásotthalomra, mert azt remélte, hogy kap egy kalappal a magyarok történelméből, ahogy Pénzásó Pista azt a kincset nevezte, amelyet mind a mai napig nem talált meg. Nagy Geci később Veterani tábornok seregében szolgált közlegényként, sokszor meg is vesszőzték, de hogy miért, azt ő nem tudja. Károlyi Istvánról tanú nem tud semmit; a régire már nem emlékszik, a mostanival egyszer sem találkozott.

Gercsenyi László, gersenypataki lakos, nemesember, 68 esztendő's (aki egyébiránt Kiss Albert nevű szökött jobbágynak ügyében járván, előadott számos, ide nem tartozó dolgokat), vallotta, hogy: ez a mostani Károlyi István kicsinykét sem hasonlít a régire, mert a réginek sűrű, apró fogai voltak, míg a mostaninak ritkásan állók és nagyok, viszont Nagy Gecire sem hasonlít. Ezzel szemben a régi Károlyi István igenis hasonlított Nagy Gecire, és ennek az ő gyanítása szerint megvan a természetes oka, ám erről, bizonyosat nem tudván, ő semmit is nem állíthat. Előadja, hogy úgy hallotta: Veterani seregében ruhát cseréltek, nem is egyszer, csak tréfából is; olyankor jól mulattak, amiért összevesszték egymással őket, s Károlyi István közlegényként lótfut, Nagy Geci pedig tiszti ruhában, kapitányi rangban parancsolgat. Ő úgy hallotta: Károlyi Istvánt egyszer meg is vesszőzték Nagy Geci valamilyen vétke miatt, vagy legalábbis meg akarták vesszőzni; ő, Gercsenyi László, Veterani katonája soha nem lévén, erről sem tud semmi biztosat.

Márkus Gyárfásné Nagy Annók, jelenleg nagymajtényi, azelőtt nyalábvári lakos, jobbágy, 18 esztendő's vallotta, hogy: ezt az én legidősebb testvéremet, Nagy Gecit soha nem is láttam, elkóborolt ő már a kurucvilág idején, beállt a kurucokhoz, ezt így mesélték nekem, és én akkor még anyám karján ülő kisleány voltam. Ezt a mostani Károlyi Istvánt nem ismerem a réginek lenni, semmi közöm hozzá, bár ő akarta erősen. Sötétedés után gyakorta kijött

Nagymajtényba, fogdosta a csecsemet a sötétben, de én kértem: hagyjon békét nekem a nagyságos úr. Egyszer sem szidtam kurvafiának. Bezzeg ő váltig mondogatta: anyád volt híres kurva, magad is vagy híres kurva! Én pedig hiába sírtam, semmit is nem tehettem, ha egyszer ő volt a főispán úr testvére.

Márkus Gyenesné Nagy Zsuzsók, az előbbinek néneje vallotta, hogy: szegény édesanyánk lenne az igaságnak megmondhatója (nem igaság, hanem igazság, és arról a Nagy Mihálynéről, korábbi nevén Csombornéről van szó, akinek aznap volt a temetése, amikor megérkezett a nevére szóló citáció). Én csak annyit mondhatok, hogy Nagymajtényban, amikor édesapánk látogatóban járt, a nagyságos úr, Károlyi Sándor odament hozzá; erősen kérlelte, fenyegette, s még pénzt is kínált neki. (Ez a vallomás azonban félbeszakadt, mert odakint elsötétült az ég, és akkora zivatar kerekedett, hogy a sátrakból, bódékból és fészerekből mindenki betódult a csárdába, amiért is a tanúnak végül már kiabálnia kellett; és abban a pillanatban, amikor pénzről kiabált, az ablakkal szemközt álló nyárfába, és ez volt az egyetlen, amely nem lett kivágva, belecsapott a mennykő, úgyhogy a lombkorona fáklyaként kigyulladt az irtóztos csattanás után, és az ágak félig elszenesedve gőzölögtek a harsogó felhőszakadásban.)

Tanú fél óra múlva folytatja vallomását, és előadja, hogy: ő bocsánatot kér a nagyméltóságú vizsgálobizottságtól, mert az imént a nyelve botlott, ő tudniillik Sándor helyett Istvánt akart mondani.

Nagy Péter, nyalábvári lakos, jobbágy, 29 esztendőss vallotta, hogy: a mostani Károlyi István láttán azonnal feltámadt benne a vérség ösztöne és a családi összetartozás, a testvériség nekibuzdulása.

Nagy Frigyes, nyalábvári lakos, jobbágy, 31 esztendőss ugyanazt vallja, mint az előbbi tanú; és hogy ő szétterpedt orrcimpájáról, összenőtt szemöldökéről ezt a mostani Károlyi Istvánt megismeri nyilvánvaló Nagy Gecinek, legidősebbik bátyjának lenni.

Nagy Lajos, nyalábvári lakos, jobbágy, 34 esztendőss az orrcimpáról és a szemöldökről ugyanazt vallotta, mint az előző tanú. Továbbá Nagy Gecinek a bal füle nem kerek volt, hanem hegyes, ennek a mostani Károlyi Istvánnak szintén hegyes a bal füle.

Nagy Mihály nyalábvári lakos, jobbágy, 59 esztendőss vallotta, hogy: ő jól ismeri Nagy Gecit, miután ugyanabból az anyaméhéből bújott elő, mint az ő többi fia. Ez a Nagy Geci már kilenc esztendőss gyermekként megrögzött iszákos volt, és a tengernyi sok megivott bortól meg páinkától szívszorulása támadt. Bent a fejében pedig volt egy phtrücsök; hogy ez a phtrücsök az orrán vagy a fülén keresztül búj-e be, vagy csak úgy magától nőtt az agyveleje pitvarában, azt már ne tessenek tőlem kérdezni. Annyit mondhatok, oly hangosan szólt a fejből az a phtrücsök, hogy éjszakánként nem tudtunk aludni tőle, s így nem is igen bántuk aztán, hogy oly korán elcsavargott a háztól, mert addig is csak szégyent és búsulást hozott reánk.

Gaydos János, nyalábvári lakos, jobbágy, 48 esztendőös vallotta, hogy: előttem szóló Nagy Mihály nem tagadhatja meg Nagy Gecit, mert nem ő az apja. Igaz ugyan, hogy Nagy Mihály gyermekeinek testvérük a szóban forgó Nagy Geci, de csak anyai részről, mert őt nem a Nagy Mihály csinálta Csombornénak, hanem a Nagy Mihály testvéröccse, Gyurka, akit valamilyen vétség miatt felakasztottak a neve napján, és a Nagy Mihály úgy vette feleségül Csombornét, hasában a gyerekekkel.

Gaydos Jánosné Helyes Kata, nagyjából 35 esztendőös, de nem tudja biztosan, vallotta, hogy: én kisleány koromban sokat játszottam együtt Nagy Gecivel. Sokszor láttam, hallottam is, hogy Nagy Mihály minden ok nélkül ütötte, verte, felrúgta: nem vagy az én fiam, nem is eszed az én kenyeremet, eltakarodj a házamtól! Mondta nekem, hogy: meglátjátok, elmegyek az igazi apámhoz, majd az jól bánik velem. Csúfolták erősen: elmégy ám az anyád valagába, meg a szatmári hóstáti akasztófához, ahol az apádat elásták, azt a híres igazi apádat! Meg a hegyes füle miatt is csúfolták. Ő meg csak úgy csikorgatta azokat a ritkásan álló, nagy fogait: majd meglátjátok, hogy él az én apám! Majd eljön az én apám hozzátok, majd én vezetem a lovát a kantárszíjánál fogva, majd az én apám lehúzza a bőrt a hátatokról, és horgot ver a nyelvetek alá! De én akkor kisleány voltam, s nem értettem.

Gaydos Keresztélyné Csida Orsolya, nyalábvári lakos, palánkbeli belső aszszony, 38 éves, vallotta, hogy: Csomorné keservesen panaszkolt, bárcsak maradtam volna Csomborné, bárcsak Nagy Mihályné soha ne lett volna belőlem, de most már itt van ez a sok gyermek, hát azokkal mégis mit csináljak? Tanú azt is hallotta, hogy a megboldogult nagyságos úr keményen feddette volt Nagy Mihályt, kegyetlen, radó természete miatt, és hogy tőle ugyan egy árva sustákot nem kap többé, ha különbül nem bánik az ő fiával, és akkor Nagy Mihály egy hétig vagy kettőig szelídebben is viselte magát, hanem aztán Csombor Jancsi erősen szidogatta Nagy Gecit, hogy bitófa gyökere, meg hogy akasztott ember fattya, és ezen jól neveltünk. Meg sikítottunk is, mivel Nagy Geci hopsza, felcsapott egy kisbaltát, és úgy odavágott, hogy szanaszét fröcskölt az az agyveleje a Csombor Jancsinak. Már hogyan kergették volna, de mindhiába. Mondogatták is mindenfelé: micsoda nagy vitéz lesz ebből, ha már kilenc esztendősen ezt műveli! Alsó szomszédjaink voltak, láttam. Ezt a mostani Károlyi Istvánt egyszer sem láttam.

Kölcsey Gábor, túristvándi lakos, nemesember, 45 esztendőös vallotta, hogy: én még jól emlékszem boldogult Károlyi Lászlóra, s mindannyian, kik meglett férfiak vagy asszonyok vagyunk, jól emlékszünk reá, hiszen alig tíz éve, hogy elhunyt; mégsem szokás beszélni róla; ki tudja, miért. Pedig én annyira jól emlékszem reá, hogy emlékezetből akár le is tudnám rajzolni; sőt szalmán való hevertemben és nagy boldogtalanságomban, íme tessék, már le is rajzoltam. Azonkívül, méltóztassanak megtekinteni, lerajzoltam, ugyancsak emlékezetből, a Zenta mellett eltűnt Károlyi Istvánt is, végül pedig, szintűgy emlékezet-

ből, a garázdasága miatt hírhedtté vált Nagy Gecit. Mármost ki-ki rögtön láthatja, hogy rajzaimon, amelyek nem egyszerűen utánozzák a valóságot, hanem inkább akkor testesítik meg, amikor az már nem is valóság: Nagy Geci annyira hasonlít a megboldogult Károlyi Lászlóra, Károlyi István pedig Nagy Gecire, mintha ugyanazt az arcot rajzoltam volna három ízben, csak éppen egyszer vékonyabb, másszor vastagabb vonalakkal. Aki tehát ezt a mostani Károlyi Istvánt megismeri nyilvánvaló Nagy Gecinek lenni, az ugyanúgy megismeri benne a régi Károlyi Istvánt is.

Macska Borcsa, szatmári hóstáti lakos, fertelmes hírű parázna személy vallotta, hogy: a régi Károlyi István, akárhogyan csalogattam-hívogattam, pedig akkor még szép voltam és fiatal, sehogyan sem akart bejönni hozzám; ez a mostani Károlyi István részegségében első szavamra bejött, ám hiába, mivel csak fel és alá csúszkált a hasamon, semmi egyebet nem tudván csinálni. Mentette magát részegségével és hosszú török rabságával; pénzt is adott, hogy a szégyenét el ne mondjam senkinek. Mondtam neki, hogy: máskor ne a török rabságod legyen hosszú és kemény, hanem a bánatos kis pucád, az a penészes fokhagymagerezd; nem is jött be hozzám soha többé, annyira elszégyellte magát.

Csintalan Cicelle, szatmári hóstáti kurva vallotta, hogy: én a régi Károlyi Istvánnak az első szeretője voltam, s aztán is ölelt engem sokszor; jól emlékszem az ölelésére, s nem is fogom elfelejteni, amíg csak élek. S hogy erre a mostani Károlyi Istvánra látásból soha reá nem ismertem volna, mert annyira megváltozott a hosszan tartó keserves rabságban; hanem bizony az ölése nem változott, és arról mindjárt megismertem igazi Károlyi Istvánnak lenni, s még azt is elmondhatom, régi Károlyi Istvánnak lakott a fejében egy phtrücsök; de az jóféle phtrücsök volt, elméjét nem zajdította, sem az egészségének nem volt ártalmára. Mert ez a kis phtrücsök akkor és csakis akkor kezdte a cirpelést, midőn régi Károlyi István az ölelkezést kezdte, s fennhangon cirpelt őkelme nemegyszer hajnali kakasrikoltásig is. Ez a mostani Károlyi István Szatmárott járván, hol a parancsnok úrral volt valami dolga, de én arról semmit is nem tudok, részegen tántorogván jött be hozzám, és hát, rögtön rázendített a kis phtrücsök; azért mondtam is neki hajnaltájt, mikor megszólalt a kakas, lássa kegyelmed, erről a phtrücskéről megismerem kegyelmedet igazi Károlyi Istvánnak lenni.

Özvegy Perényi Jánosné Károlyi Éva, helyesebben Krisztina, nyalábvári lakos, felperesnek testvérnénje, esztendeinek számát nem kérdeztük, vallotta, hogy: sajnos jól ismeri Nagy Gecit, meg az egész pereputtyát is, mert ők voltak Perényi János veszedelmének legfőbb okozói, mikor Nyalábvárat elpusztították a tatárok és a kuruc haramiák. Nagyobbik öcsémre, Istvánra jól emlékszem; jobb szívvel volt, mint a Sándor, hozzám; bizony ha ő oda nem vész a zentai harcon, vagy ha férjemet a kuruc haramiák, mire a váltságdíj megérkezett, le nem kaszabolják, amely váltságdíjat aztán hiába is próbáltunk vissza-

csikarni tőlük, úgy most nem zsugorognék Nyalábvárott abban a kidőlt-bedőlt udvarházban! Éppúgy nem hasonlítottak egymáshoz ők, ahogy nem hasonlít a krokodil a pelikánhoz, sem a hörcsög a vízisiklóhoz. Hasonlóság attól van, hogy hasonlónak mondjuk el, s ha én hasonlónak mondanám el, akkor hasonlítana, de nem tudom s nem is akarom hasonlónak elmondani, mert nem hasonlít.

Ez a mostani Károlyi István üzente nekem bizalmas embereivel, majd Nyalábvárra látogatván, könyörögve kérte, ismerjem meg őt édes öcsémnek lenni, régi Károlyi Istvánnak lenni: mindenemet kegyelmednek adom, csak ezt az egy nevet ne hagyja lehúzni rólam. Hanem én rögtön tudtam, hogy nem igaz úton jár, mert egy igazi Károlyi nem könyörög olyasmiért, ami természetből fogva úgymégle van neki. Nekem sem kellett, hogy Krisztina maradjak; egy ilyen rongyos kis udvarházban jó leszek én Évának is!

Károlyi Alexandra, Pozsonyban a klarisszák zárdájában apáca, felperesnek testvérnénje nem kapott az apátnőtől engedélyt a hosszú és veszedelmes utazásra, s így küldött maga helyett egy igazolást az apátnőtől, egy felmentő levelet a pozsonyi magyar kamara jogügyi főigazgatóságától, valamint egy írásbeli tanúvallomást, amelyben tanúsítja, hogy: nevelkedvén testvéreimtől külön, s anyánk halála után korán elkerülvén Pozsonyba a klarisszákhöz, bátyámra, Károlyi Istvánra, amilyen a zentai harc előtt volt, nem emlékszem; ezt a mostani Károlyi Istvánt pedig egyszer sem láttam, annál jobban emlékszem a bátyám kézírására, láttam is azt eleget, most is nálam vannak némely hozzám írt levelei. Mondogatják ugyan, hogy ez a mostani Károlyi István csak egy betűt sem tud leírni, ám ezt kegyelmetek ne csudálja: hogy se írni, se imádkozni, se a régi dolgokra emlékezni nem tud, mert afféle sanyarú, kegyetlen rabságban és betegségekben annyira elváltozik az ember, hogy már az elmúlt napról sem tud semmit. Példája ennek Széchenyi Pál mostani kalocsai érsek úr, ki theológiának és filozófiának doctora volt, ám egy bizonyos nyavalyában elbetegedvén, annyira elváltozott és minden tudományától megfosztatott, hogy a Miatyánkot is elfelejtvén, sem imádkozni, sem írni, sem olvasni nem tudott, hanem aztán felgyógyulván, lassan ösveszedte magát, és előlről kezdette szorgalmas tanulásait.

Bátyám keze írásából pedig világosan kitetszik, hogy: nem halhatott meg Zenta mellett, mert két esztendővel a zentai harc után jött levél tőle, vagy inkább csak cédula. Hogy ő Belgrádban sínylődött hónapokig, miután úgyahogy felgyógyult sebeiből, és ott háromszáz tallér fejében szabadon engedték volna, de nem volt, aki a váltságdíjat megfizesse, s aztán Belgrádot elfoglalták a mieink, de őt a gazdája, egy szpáhi addigra magával vitte Nisbe, de aztán Nist is elfoglalták a mieink, s hogy ő most Kücsük Csekmedzsében van, Konstantinápoly mellett, s hogy írt apánknak is, de választ nem kapott (nem is kaphatott, mert apánk addigra már meghalt). Ennyi fért a hitvány kis papirosra, meg a nevének szignatúrája, több egy betűvel sem. Elküldtem ezt a rongyos kis pa-

pírt öcsénknek Nagykarolyba, hogy: majd ha végződnek a hadakozások, ugyan kerestesse fel bátyánkat Kücsük Csekmedzsében, s fizesse meg a váltságdíjat, ha a család egész vagyona lesz az, akkor is.

Csak hogy a hadakozásnak nem és nem akart vége szakadni, Nagykarolyból pedig öcsénk, Sándor azt a választ küldte, hogy én a család vagyona felől ne parancsoljak neki. Ezt olvasva kedvem és bátorságom elfogyott; apáca lévén, ügyek intézésében járatos nem lévén, segítségem nem lévén, postát küldeni nem tudván, bátyám dolga maradt ennyiben. Lehet, hogy meghalt a hosszú rabságban; lehet, hogy most is ott sínylődik az ellenség földjén. Kelt Pozsonyban ekkor és ekkor, saját kezűleg.

Kiss Balázs volt beregszászi, most felsőhomoródi lakos, azelőtt jobbágyból rukkolt végvári katona, majd sóharmincados Tiszaújlakon, még aztán kódorgó szegénylegény, jelenleg Koncz Boldizsárnéból Károlyi Istvánnévá bucskázott Jósika Juditnak szolgálja, ki elfogató levélben kerestetik a szatmári parancsár, Oettingen ezredes úr által, ám a vizsgálóbizottság hatályos oltalomlevelében foglaltak szerint szabadsága és biztonsága Nagykaroly mezővárosban és a hozzá tartozó járás egész területén a tanúvallatás végnapjának terminusáig szavatoltatik, vallotta, hogy: először nem vallott az még csak egy mukkanásnyit sem, lévén képtelen szólni a gégeje csapján bontakozó makacs dagadás miatt.

Amikor aztán látta, hogy a jegyzőkönyvező írnok véletlenül nem azt írta, hogy makacs *dagadás*, hanem azt, hogy makacs *tagadás*, jelekkel engedélyt kért, hogy vallomását írásban adhassa be; de nem írt le még csak egy betűnyit sem, lévén képtelen jobb kezének ujjait behajlítani egy frissnek látszó vágott seb miatt. Végül Gajzágó Dárus többszöri nyomatékos kérésére felnyitották a Szentírást, amely a tanúk meghiteltetése végett amúgy is ott hevert az asztalon, s Kiss Balázs különböző szavakra és betűkre mutogatva, kerekítette azt a vallomást, hogy: 1686 őszén Károlyi István katonája voltam, s vele magam is ott voltam a szegedi hadjáratban, ám Károlyi István elvesztét nem láttam, csak halottam hírét, mert a zentai harc előtt paraszt ruhába öltöztvén, Veterani ezredes úr levelét vittem Wallis ezredes úrnak, Zenta mellől Szeged alá. Engem akkor nyomban rohamra küldtek, és már csak a vár bevétele után, amikor a kótyavetyén megláttam egy rác hajdú kezében Károlyi István kócsagtollas fővegét, s nem messze tőlük megpillantottam paripáját is, a Kerecsent, akkor kérdezték tőlem a szatmáriak: te még nem hallottál róla, hogy Károlyi István odaveszett a harcon?

Akkor én keresni kezdtem Károlyi István holttestét, hogy illő módon eltemessem. Kérdeztem a rácokat: ők azt mondták, hogy semmiféle testet nem láttak, mert ők már csak zsákmányoló törököktől zsákmányolták minden portékájukat. Kérdeztem Sennyei uramat: ő nehéz nagy sebesülésben feküdt a minoritáknál, ő már a halálra készülődött és a pokolbeli nagy tűzre, tehát mondogatta, hogy: nagy tűz volt, köröskörül minden kigyulladt, és a nagy tűzben a testek mind megégtek. Kérdeztem a többi szatmáriakat: ők meg bőrig

voltak ázva; tehát azt mondták, hogy: nagy víz volt, és hát valóban, olyan erősen szakadt az eső, mihelyt megérkeztem Szeged alá Zentáról, ahogyan szakad most is odakint. Mondták, hogy Zenta mellett van egy hosszú morotva, s hogy az megtelt vízzel, s hogy a víz magával sodorta a holttesteket a Tiszába. Ezek így lévén, Károlyi Istvánról csak ennyi hírem volt, semmi több.

Hanem aztán kilenc esztendő múlva, mikor kezdődött a lugosi táborozás, találkoztam egy vitéz katonával, úgy hívták, hogy Mosdóczy Bertalan, s hogy strázsán állva beszéltük, melyikünk milyen csatákban harcolt, egyszerre csak rám szól: ne mondd már, hogy Károlyi István ott veszett Zentánál, hiszen láttam én őt, beszéltem is vele! Ezt a Mosdóczyt Máriagyúdnél vagy a siklósi szőlőhegyen fogták el portyázó törökök, szüretkor, majd Belgrádba vitték, de mivel nem harc közben esett foglyul, hanem fegyvertelenül, azért megengedték neki, hogy kijárjon, és összekoldulja váltságdíját. Már negyvenegynéhány rénes forintot össze is koldult, amikor egy Banovics nevű szűcsmester, aki azelőtt rendszeresen eljárt a siklósi vásárra, felismerte Mosdóczyt, és odakiáltott Dzsanbekli Halilnak, majd kihallgatást kért Bektás pasától is: mi az, hogy negyvenegynéhány rénes forint, amikor száz tallért is megadnának érte, hiszen ismerem a családját, sőt akárhányszor jártam a házukban is!

Mire Bektás pasának elsötétült az arca. Csakugyan ismered őket? Bundát és kucsmát készítettél nekik, te gazember, most meg árulkodol? Fogott egy pálcát, azzal húzott egy kört a porba: ide hallgass, te Banovics! Ha ebből a körből kilépsz, vagy ha csupán egy ujjadat is kidugod, azonnal megöllek! Akkor aztán addig verte Banovicsot, amíg a pálcája el nem görbült, pedig az vaspálca volt: igen, bizony, így jár a szűcs, ha felcsap ménesgazdának; jó szerencséje van, túléli, egészségére váljék! Viszont Mosdóczynak száz tallér lett a váltságdíja, mehetett koldulni megint. Hanem akkor már nemigen adtak neki, mert haragudtak rá Banovics miatt, és mert mindenki azt beszélte, hogy a bajor választófejedelem és Luis herceg öméltósága megostromolják Belgrádot.

Mármost Bektás pasának eszébe jutott, hogy jó lenne megerősíteni a falakat, és visszaépíteni a régi előretolt bástyákat a Duna és a Száva felé. Kérdezte: vannak-e még a keresztény foglyok közt mesterségüket értő kőművesek? Felelte Dzsanbekli Halil: tiszteletre méltó uram, Belgrád fénylő márványoszlopa, tudd meg, hogy volt a pincében vasra verve húsz német kőművesünk, ebből tizenkilenc már éhenhalt, a huszadik most haldoklik. Hadd halljam, kegyelmed messzire zengő, bölcs parancsát: mitévő legyek? Mire Bektás pasa előkapta vaspálcáját, hanem az addigra már el volt görbülve. Még merészeled kérdeni, nyomorult rühös, tetves gazember?! Ha egy héten belül annyira fel nem hízlalod ezt az utolsó kőművest, te ótvaros gazember, hogy az építkezést legalább irányítani tudja, akkor lenyúzatom azt a féreg rágta bőrdet, kutyaáknak és varjaknak odavetni való gazember!

Dzsanbekli Halil pedig meghajolt, lement a pincébe, s gondosan hízlalni kezdte a huszadik német kőművest, pedig ő tudta a legjobban, hogy csak ti-

zenkilenc kőműves volt, de azt is tudta, hogy aki időt nyer, életet nyer, s nem szeretne volna, ha Bektás pasa beváltja fenyegetését. Annyit tudott a huszadik fogolyról, hogy jókora váltságdíjra számíthat érte. Esze ágában sem volt kiengedni a kezéből.

Hat nap elteltével kérdi Bektás pasa: te gazember Dzsanbekli Halil, milyen börtönben van a mi huszadik német kőműveskénk? Azt kell még tudni, tisztelt bizottság, hogy Mosdóczy volt kirendelve az állítólagos német kőműves mellé, aki egyszer odasúgta neki: hallod-e, pajtás, magyar vagyok, s Károlyi István a nevem; ha megszabadulsz innét, vigyél rólam hírt apámnak Nagykarolyba, meglásd, hogy szép jutalmat nyersz tőle! De bizony, hogy nem nyert jutalmat, mert az öreg főispán úr már nem élt, a fiatal főispán úr pedig elzavarta Mosdóczyt, hogy ez már a huszadik szélhámos csavargó, aki a bátyjáról próbál hazudozni, hogy pénzt csaljon ki tőle; eltakarodj, míg szépen vagyunk! Feleli Dzsanbekli Halil: tiszteletre méltó pasa, Belgrád soha meg nem rogygató gyámpillére, huszadik német kőműveskénk bőre pirosposzsgás, húsa tömött és feszes, úgyhogy holnaptól kezdve fütyörészve fogja cipelni a gerendákat.

S ki tudja, miféle dallamokat fütyörészett volna másnap, ha mindjárt abban a pillanatban azt a hírt nem hozzák, hogy közelednek a bajor választófejedelem csapatai. Mire pedig megkezdődtek az ostromműveletek, addigra már Dzsanbekli Halil nem volt Belgrádban, valamint Károlyi István sem.

Ennyit mondott el Mosdóczy az éjjel strázsán, s alighogy ezt végighallgatam, parancs érkezik: az őrködés végeztével, virradatkor tüstént vegyek magam mellé harminc jó vitéz katonát, s cirkáljuk végig az erdőt Lippáig, nem jönnek-e a Maros völgyében török előosztatok. No Mosdóczy pajtás, kiáltottam, te most velem jössz; nincs is annál jobb multság, mint átvirrasztott éjszaka után, éhgyomorral lóháton cirkálni! Majd amikor a cirkálásból visszatértünk, szépen hivatalosan jegyzőkönyvbe íratjuk, hogy láttad Károlyi Istvánt Belgrádban, s azt átnyújtjuk Veterani tábornok úrnak!

En ezt így gondoltam, de a végzet másképpen gondolta; mert amikor már vagy három órája cirkáltunk, egy szikla mögül közibénk puskáztak, s nézek Mosdóczyra: hát abban a pillanatban lefordult fakó lováról. Délután visszaérkezve, jelentem Veterani tábornok úrnak, hogy: Pankotáig űztük az ellenséget, nekik van öt főnyi veszteségük, de sajnos nekünk is van veszteségünk egyvalaki; s hogy ezzel a valakivel együtt virrasztván éjszakai strázsán, tudatott velem egy olyan dolgot, melyről a tábornok úrnak is hallania kell. S azzal néhány szóban elmondom Károlyi István Belgrádban sínylődését, hogy tehát nem halt meg Zentánál abban a régi csatában, hanem talán bizony most is él.

Felelte a tábornok úr, hogy jól van. Ha túléljük ezt a küszöbönálló csatát is (mert azt már mindenki tudta, hogy közeledik a török főszereg), fel fogom keresztetni Károlyi Istvánt, s fogolycserével kiváltom, ha már az atyafisága nem váltja ki. A temesvári pasa régi szívélyes ellenségem és ádáz jóbarátom; ha há-

ború van, öljük egymást, ha béke van, békén hagyjuk egymást: majd ő segíteni fog,

Így gondolta ezt Veterani tábornok úr, de a végzet másképpen gondolta; mert a tábornok úr ott veszett azon a szerencsétlen lugosi harcon, s én Karánsebesre futván a maradék sereggel, öltözhettem ismét paraszt ruhába, mivel Glöckelsperg tábornok úr a magyar katonákat, hasznukat immár nem vehetvén, elbocsátotta mind egy szálig, egyetlen susták fizetés nélkül. No, gondoltam, Erdélyben soha meg nem tudhatom, hol raboskodik, ha még él, Károlyi István; tehát paraszt ruhámban átszöktem Temesvárra, s ott azt kellett mondanom, hogy: Banovics szűcsmesternek vagyok a testvére, hátha lesz valaki Temesvárrott, aki látta Károlyi Istvánt.

Én ezt így gondoltam, de nem egészen jól gondoltam így, mert utólag megtudtam, hogy Dzsanbekli Halil rabjai Belgrádból Nisbe, Nisből Szmirnába kerültek Ibrahim pasához. Mármost ennek az Ibrahim pasának volt egy fia, úgy hívták, hogy Ahmed, s történetesen Temesvárrott szolgált, még hozzá Dzsáfer pasa házában; ám a sors úgy intézkedett, hogy éppen azért nem beszélhettünk egymással, mert keresztetkértek egymást útjaink. Ugyanis ezt az Ahmedet küldte Dzsáfer pasa Veterani tábornok úrhoz egy bizalmas üzenettel a csata előtti napokban Lugosra. Ott álltam a parancsnok úr sátrában a kellemes arcú török ifjú mellett, s gondoltam: bizony, hogy téged is meglőttelek volna, ha cirkálás közben találkozom veled! Ezt így gondoltam, de rosszul gondoltam így: mivel Glöckelsperg visszavonulás közben elfogta s magával hurcolta Ibrahim pasa fiát, Ahmedet. Oda vetette a sors, Karánsebesre, ahonnét elszöktem, hogy Temesvárrott keresgéljem, paraszt ruhában!

Ráadásul találok egy magyar asszonnyal, aki azt kiabálta a Rákcocsmában, ahol tűzsérekkel és kufárokkal iddógáltam, hogy: aki magyarul szól hozzá, azt ő mindenki szeme láttára megcsókolja, még ha maga volna az ördög is! Erre nekem jön egy Papaszoglu nevű ember, hogy: mit ugatsz te itt magyarul, talán bizony magyar vagy? De a többiek mondták, hogy nekem van igazam, tehát Papaszoglut leütöttem, összerugdostam, és kilöktem a kocsmaján, az asszonynak meg magyarul mondtam, hogy: csukd be szemed, nyisd ki szád, rakok bele cukorkát! Akkor gyertyával belevilágítottam a szájába, mert már igencsak részeg voltam, s mondtam szerbül, hogy mindenki jól megértse: francia betegséged van, pfuj! Mire a többiek: szégyelld magad, rohadt kurva, kotródj a picsába!

Hát ez az asszony attól fogva halálos ellenségem lett. Valahányszor meglátott az utcán, ujjakkal mutogatott rám, s torka szakadtából rikácsolta, hogy: német kém vagyok, és hogy: Karánsebesről küldtek ide spionkodni. Addig-addig, mígnem jöttek a bosztandzsik, megfogtak, s vittek a pasa elé. Fiacskám, szólt hozzám Dzsáfer pasa: tudod-e, mi történik az olyan magyarral, aki rácnak hazudja magát s az olyan ráccal, aki a németek számára spionkodik? Nem viszket egy cseppet a segged lika? Megcsókolom köntösének szegélyét: ke-

gyelmes uram, bajba jutottak pártfogója! Nem spionkodom én, hanem csak tudakozodom. No már az nagy különbség, így a pasa; hanem áruld már el, ki fia-borja vagy! Hát én bizony Banovics szűcsmesternek a testvére vagyok, s egy magyar fogoly után tudakozodom.

Mit akarsz tőlem, te kutya? Hogy amit az egyik Banovics a belgrádi pasától kapott, azt a másik Banovics a temesváritól kapja? Aztán ki az a magyar fogoly? Mondom a nevét, Károlyi István. Hiszen ismerem én azt a kutyát: az én vitézeim fogták el Zenta mellett a harcon, tőlem kapta Dzsanbekli Halil, aki aztán Belgrádba lett vezényelve! Ide hallgass, te kutya kutyája: látom gazdádhoz való nagy hűségedet, megsajnálalak. Itt várakozz a palotám előtt (amely úgy volt palota, ahogy én Banovicsnak a testvére voltam), el ne mozdulj innét egy tapodtat se! Majd ha megtudok valamit a gazdádról, te kutya, majd akkor fütyöntek neked!

Mindehhez még annyit kell tudni, hogy az úgynevezett „palota” előtt volt a vesztőhely; annak végében Dzsáfer pasa ácsoltatott egy kutyaólat. Abban sínylódtam láncra verve, mert láncot és nyakörvet is kaptam, a nyakörvnek pedig az volt a neve, hogy Fából Vaskarika. Kaptam főtt kását, amelyet úgy kellett felnyalnom a földről, mert hátra volt kötve a kezem, és kaptam vizet egy fazékban, amely fazék régi boldogabb napjai során éjjeliedényként szolgált. Ez volt az értelme annak a mondásnak, hogy: biztos, mint a kutya vacsorája; továbbá kaptam az arra járóktól rúgást, köpést, néha egy-két garast is. Előbbieket megtartottam, a garasokat péntek reggelenként a nyelvem alól, ahol gyűjtöttem őket, beleköpködtem a hóhér markába, hogy jóakaróm legyen. Ugyanis péntekenként, amely nap a keresztényekre nézve szerencsétlen, de a muzulmánok szerencsésnek tartják, hozták az elfogott kémeket, és az orrom előtt élve megnyúzták őket. Olyankor összegyűlt a város apraja-nagyja, és Paspaszoglu, akit a magyar nő miatt kirugdaltam a Ráckocsmából, az első sorból kiabálta szerbül, törökül, de még cincár nyelven is: hát ezt a magyar kutyát soha nem fogjátok megnyúzni?

Végül aztán egy csütörtöki napon jön a hóhér és három segédje: baj van, testvér! Nagyon haragszik rád a pasa; nem tudjuk, miért, ám annyi biztos, hogy holnap te vagy soron! Talán valaki rád fogta, hogy mégiscsak spion vagy! Kínáltam a garasaimat, könyörögtem, hogy szúrjon agyon, s ne hagyjon kínlódni; de ő csak hátranézett a segédeire: sajnállak, hiába, nem tehetem. Ha most megölnélek, holnap engem nyúznának meg helyetted. Nem kell a pénz, nem szolgálhatok rá! És mint aki szégyelli magát, úgy elsiet.

Egyszerre csak meglátom Dzsáfer pasát. Méltóságos uram, Temesvár és környéke oroszlanja! Azt ígérte méltóságod, hogy fütyönteni fog nekem! Dzsáfer pasa kegyeskedik rám tekinteni: mit ugatsz, te kutya? A te gazdád rég-gerégen kiszabadult már, Farrington Vilmos angol kereskedő Velencébe vitte, ahonnét Bécsbe utazott; mit keresel még itt? Nagyméltóságú pasa, nem keresek én itt semmit; máris megyek innét, mihelyt nagyméltóságod szabadon enged.

Micsoda? Szabadon? Téged? Hallod-e, te kutya, te becsaptál engem: úgy vagy te Banovics testvére, ahogy én a tiéd! Mindenki azt beszéli, hogy magyar vagy, és hogy alattomban jöttél ide Karánsebesről, ahol Glöckelsperg hitszegő módon rabszolgává tette fogadott fiamat, Ahmedet; és ezért neked kell meglakolnod! Legbölcsebb, ha beletörődöl sorsodba: te nem tudsz rajta változtatni, én pedig nem akarok.

Károlyi Sándor eddig jutott a letisztázott jegyzőkönyvben, amelynek egyik példányát Benkovits Ágoston előzékenyen felküldte a kastélyba; a vallomásnak ezen a pontján egy pillanatra megállt. Arra gondolt, és percekig nem tudott szabadulni a hiábavaló gondolattól: ha most nem olvasná végig a vallomást, és nem szerezne róla tudomást, miképpen sikerült Kiss Balázsnak csodával határos módon elszöknie Temesvárról, miképpen úszta át a Marost a Fából Vaskarika nevű szorítóbilinccsel és a lánc egy részével a nyakában, miképpen vergődött el Aradról Péterváradra, Péterváradról miképpen jutott el Nehem tábornok segítségével Bécsbe, s ott miképpen vélte felismerni a mostani Károlyi Istvánban az egykorit, s miket művelt annak érdekében, hogy ez a Károlyi István visszanyerje rangjával együtt jogait is: akkor mindez nincs, nem történik meg. Akkor Kiss Balázs most is ott sínylődik Temesvárott a kutyaólbán láncra verve, és várja, hogy bevégeződjék a szörnyű sors, amelyet egyikük megváltoztatni nem tud, másikuk végigolvasni nem akar. Majd egyszerre csak azt próbálta elképzelni, milyen lehet az a Fából Vaskarika. Ott a jegyzőkönyvben igencsak szorítja a torkát Kiss Balázsnak; annyira, hogy még most is torkára forr a dagadás vagy tagadás. Erről meg az jutott eszébe, hogy a torokgyík is egyfajta Fából Vaskarika lehet, és a lázasan hánykolódó kis Lackót is az fojtogatja.

S hogy sürgősen tovább kellene olvasnia a vallomást, mert mihelyt odáig jutna, hogy Nehem tábornok lefűrészelteti a nyakvasat, az ő kisfia is rögvést megkönnyebbülne. De valamiért mégsem szánta rá magát, hogy visszamélyedjen a jegyzőkönyvbe. Mégpedig azért, mert a bátyjáról szóló vallomások alól kilátszottak a róla szóló feljelentések, amelyeket az új szatmári parancsnoktól, Oettingen lovagtól kapott. Igaz ugyan, hogy mindez pimasz hazugság; de vajon a hozzávegyült igazság nem ugyanennyire pimasz?! A feljelentés aláíró műfaj; de vajon egy tiszteletreméltó élet- és jellemrajz, amelyet a kései leszarmazottak olvasnak majd, lényegesen különbözik-e a feljelentéstől?

S vajon az a láthatatlan szöveg, amely a sors könyvében van írva rólunk, még ha a legmélyebb alázattal gondolunk is rá, nem ugyancsak szintiszta rágalom és pimaszság?

Ekkor azonban egy pillanatig világosan látta maga előtt a sors könyvét és benne a róla, Károlyi Sándorról szóló részt, és azt olvasta ki belőle, hogy valaki bekopogtat hozzá: holnap te vagy soron! A sors könyvében az a feljelentés van írva róla: hogy nem is ő az igazi Károlyi Sándor, hanem valaki más; mert eljön az igazi Károlyi Sándor, és róla, Szatmár vármegye főispánjáról a törvény

teljes pompájával bebizonyítja, hogy: miképpen az állítólagos Károlyi István csak egy Nagy Geci úgy az állítólagos Károlyi Sándor csak egy Kos Miska melletti Kiss Miska.

II.

Ebben a pillanatban valaki bekopogtatott, ám szerencsére nem a sors könyve lépett be az ajtón, de még csak nem is a törvény teljes pompája, hanem csupán történetünk hősének jogi képviselője, Kereskényi Jónás. Újabb tanúvallomásokat hozott, valamint azt a hírt, hogy vitézlő nagyságod ne számítson kedvező ítéletre, mert a vizsgálóbizottság mindinkább arra hajlik, hogy a vallomások alapján elutasítaná vitézlő nagyságod keresetét.

Másfelől viszont kedvezőtlen ítélettől sem kell tartanunk, mert a mai napon érkezett Bécsből egy királyi leirat, amelynek értelmében ítélethozatal csak akkor lehetséges, ha az alperes megjelenik a vizsgálóbizottság előtt. Ellenkező esetben a bizottságból nem lesz bíróság, valamint kutyából szalonna.

Tegnap is, tegnap előtt is szalonna volt ebédre. Kialvatlanságtól és idegláztól dülledt szemével percekig bámulta a hűséges tisztartó nyugodt, józan szájmozgását. Majd menedékkereső pillantása valósággal belegázolt az újabb vallomások szövegébe, amelyek oly bőségesen, oly hézagtalanul borították az Oettingen lovagtól kapott feljelentéseket, mint a frissen hullott hó a szennyes tavalyit. Károlyi Sándor gyermekkorában az egyik év annyira hűvös volt, hogy még nyáron sem olvadt el a hó. Vajon egy tévedés, hát még egy általános érvényű tévedés hogyan lehet mérsékeltén végzetes?

Arany József szentjobbi lakos, szabad hajdú, 46 esztendő's vallotta, hogy: én a tulajdon két szememmel láttam Károlyi István elestét a zentai harcon, láttam holttestét, kezemben is tartottam, lévén, hogy Szabó Lukáccsal ketten emeltük. Szabó Lukács, de ő már négy éve meghalt, fogta a karjánál, én fogtam a csizmájánál, úgyhogy láttam az arcát, jól emlékszem is reá, mely török szablyáktól összevissza volt vagdalva. Csurom fekete vér volt, ám azért mégis az ő arca volt: úgy vittük őt Szabó Lukáccsal ketten a Tiszához. Nagy ember volt, nagyot loccsant, nagy kár volt érte.

Sennyei uram parancsolta: inkább jusson a halaknak, mint a farkasoknak, mert a sok háborúság miatt annyira felbátorodtak a farkasok, hogy még csak szarni sem volt ajánlatos miattuk egyedül, hanem az úgy volt, hogy az egyik szarik, a másik őrködik, s aztán cserélnek; és a hirtelen jött nagy eső miatt nem áshattuk meg a sírját, ezért, hogy a Tiszába dobtuk. Ám hallottam azt is, hogy Sennyei uram azért parancsolta Károlyi István tetemét a Tiszába dobni, mert félt az öreg főispán úr, Károlyi László uram fölöttébb való nagy haragjától reá. Mert Sennyei uram torka szakadatlanul kiabálta, hogy: huj, huj, hajrá, üssük a pogányt, valamíg egy is van szerte a határban; hanem aztán, amikor Károlyi István paripája megvadult, mert szikrák pattantak a szemébe, s mint a szélvész,

úgy robogott a faluszéli sövények felé, amelyek mögül ugráltak elő a janicsárok, akkor bezzeg Sennyei uram: ti csak várjatok, ti még ráértetek, azt mondta nekünk.

Károlyi Sándor felugrott, majd visszaroskadt; megszólalt a kálvinisták harangja, dél volt. Belépett a Zsófi nevű szolgáló, széles óntálcán hozta az ebédet. Rámosolygott a nagyságos úrra, aki bosszús arccal félrefordult: mindig a kálvinisták kezdik a harangozást! Most felelt rá a házi kápolna kis harangja. Vékonypénzű csengése éppoly bizalmaskodónak érződött, mint az iménti mosoly.

A tálcán szalonna volt kis kerek cipóval, fényes ezüstkancsó, ezüstpohár. Beleharapott a cipóba, harapott még egyet, a szalonnához nem nyúlt; bort ivott rá. Büszke volt rá, hogy hétköznapi ugyanazt az érkávási bort issza, amelyet a kocsmában a jobbágyok is. Elnézegette a pohárban csillogó ablakot, az ablakban sötétlő nehéz hasú felhőket, majd mindezt felhörpintette, és visszavette a tálcára a poharat. Úgy rémlett neki, mintha az üres pohár egy kissé félrehajlott és ellapult volna. Hát igen: hiába van felesége, hiába vannak sürgőforgó nőcselédei, mégiscsak egyedül fogyasztja rideg és ízetlen ebédjét, mint siralomházban a halálraítélt. Ránézett a szép fényes ezüstkancsóra; milyen szépen tükröződik az oldalán a kis kerek cipóska. Olyan volt az a sárgásbarna cipó, két bemélyedő harapással, mint egy emberi koponya felső része; és akkor egyszerre olyan érzése támadt, mintha csakugyan siralomházban ülne, mintha közel volna hozzá a halál.

Pedig tudta, hogy ennek a nyomasztó érzésnek semmi alapja sincs, hogy ő az úr a háznál, sőt a birtokain és a vármegyében is, mégis kényszerítve érezte magát, hogy felálljon, és kipróbálja, nyitva van-e az ajtó. Nyitva volt, ő azonban úgy érezte: ha most magára csukná, másodszorra már nem nyílna ki.

Lement a lépcsőn, és benyitott az egyik szobába, ahol a kis Lackó betegágya volt; közben felvillant előtte valami furcsaság. Mintha egy pillanatra valóban fellapozták volna előtte a sors könyvét, mintha jövőbeli eseményeket látott volna, egyszerre kettőt-hármat is. De neki nem kellett a látnoki mutatvány; odalépett a vízestálhoz, és alaposan kiöblítette a szemét.

A kis beteg állapota rosszról még rosszabbra fordult, s a tudós orvos, Köleséri Sámuel még mindig nem érkezett meg: jó lenne halálnak, amiért ilyen sokára jön. Ez a mindig tréfás kedvű Zsámbár Mátyás atya megjegyzése volt: ott állt feketén és hórihorgasan, kezében az utolsó kenettel. A falra fel volt aggatva az előző fejezetekben téli álmat alvó sündisznó tüskés bőre; maga az állatka, Lackó kedvence, néhány hete már nem élt. A mennyezeti gerendáról üres kalitka függött; egykori lakója, egy szép kis pintyőke, szősszel és kóccal kitömve díszelgett az ablakban, ahol annak idején, egy hideg téli napon kis gazdája ottfelejtette néhány órácskára.

Az apában erős volt az aggodalom, hogy fiából, majd ha felnő, gondvisetlen rossz gazda lesz, aki tehát az ország rend- és háztartásának munkájából is

fél szívvel, két bal kézzel próbálja majd kivenni részét, ezért elvárta, hogy a fiúcska már három-négy éves korában kis állatokkal bíbelődjék, mert jó gazdának vannak jó szolgálói. A kis beteg hangosan lihegett. Nyivogó kutyakölykök csúszkáltak forró hasán; vakok voltak még, a mellkas pedig szaporán súlylyedt-emelkedett. Amíg a fizikus meg nem érkezik, mert így nevezték az orvost, fizikusnak, addig a mezővárosi borbély, akinek érvágáskor mindig jó hasznát vette Károlyi Sándor, erősen javallotta az újszülött kiskutyák mászkáltatását a lázas bőrfelületen; hátha magukba szívják a betegséget.

Két kölyökcukája is volt a kis Lackónak: ujjnyi halivadékok voltak, amikor kapta őket Nadálýszedő Pali Pál bácsitól. Az egyiket elnevezte Nagysándor Királynak, a másikat, a nagyobbikat Július Császárnak, s egy nagy, fehér üveghólyagban tartotta őket, melyet a száldobágyi üveghutában saját szájával fújt Kukhancz Walter vagy Volter; hanem aztán Július Császár, nemhiába, hogy ő volt a nagyobb, felfalta Nagysándor Királyt. Majd egy szép napon vagy belülről, vagy a kis Lackó kívülről, mivel csupán ketten voltak élőlények a szobában, valamelyikük oly nagyot sújtott Kukhancz Walter üveghólyagára, hogy az ripityára törött; és attól fogva Július Császár is csak döglődött, kornyadozott.

A mezővárosi borbély azt is erősen javallotta, mivel a felhevült vér utat keres, hol kiüthetné magát, hogy vagy ki kellene metszenünk a kis nagyságos úr torkából a gyíkot, és akkor a megromlott vérrel együtt a beteg test rútalmas gennyedtsége is mind kiömlik; vagy legalább eret kellene vágnunk a nyelv tövében, hogy a torokra forrt gyík egy kicsit összébb húzza magát. Ráadásul a kisfiú nyakán a seb, amely még az előző fejezetben támadt egy tévedésből felrakott hólyaghúzó flastrom nyomán, sehogyan sem akart begyógyulni, sőt viszkető fakadékokskákat vetett, ezért porrá tört fecskefészek és timsó keverékével volt bekötözve.

Az érvágásra most kellett, hogy sor kerüljön, s ebből a célból a borbély, akinek sürgés-forgása jóformán szétvetette a hálókamrát, amelyben a beteget fiúcska feküdt, szétfeszítette a kicsi száját, és iparkodott szabaddá tenni a nyelv tövét; közben a kutyakölyköket, amelyek lesodródtak a gyerek hasáról, majdnem teljesen összetaposta. Barkóczy Krisztina az ágy végében ült, és nem szólt egy szót sem, de Károlyi Sándor hallani vélte a kimondatlan szemrehányást, amiért a gyerek napról napra betegebb, ő pedig egyelőre jó egészségben van, s nem fordítva. Majdnem teljes volt a csend, mert a vinnyogás elnémult, már csak a hátracsavart kis kezek ízületei ropogtak; a gyerek némán szenvedett, mint aki fegyelmezett és béketűrő, pedig csak néma volt.

Ha a jó Isten társat ad, hogy velünk legyen jóban és rosszban, miért nem ad közös lelket is hozzá? S ha lelkeinket elfordítja egymástól, miért ver mégis egyszerre minket? Ha pedig egyszerre ver minket, miért széjjel ver, miért nem egymáshoz, együvé? Ezen töprengett Károlyi Sándor, s közben segített a rángatózó, remegő gyerektestet a hasára fordítani. Fontos volt, hogy a feje odalóg-

jon a vödör fölé, amelyet az imént hozott be a szolgáló, akit úgy hívtak, hogy Zsófi, noha eredetileg Borcsa volt a neve, de a nagyságos asszonynak jobban tetszett így. Most nem mosolygott, inkább meg volt ijedve, de nem is jajveszékelt; nem ő, hanem a borbély kiáltott fel, amikor a vödör alján megcsörrent valami: egy pénzdarab, amelyet a kisfiú a nyelve alatt rejtegetett, de aztán, úgy látszik, maga is megfeledkezett róla.

Barkóczy Krisztina oda sem nézett, sírt és imádkozott, Károlyi Sándor viszont úgy látta, hogy a beteg gyermek egy hamis ezüstpénzt köpött ki, márpedig ő egyszer már kis híján bajba került a hamis pénzek miatt. Ezt a hamis ezüstöt nemrég a kisfiú kezébe nyomta valaki. A beteg test ecetes verejtékszaga kutyaszaggal és vérszaggal keveredett, Károlyi Sándornak mégis mintha a félelem szaga csapta volna meg az orrát. Pedig a pénz, miután a vizestálban lemosta, közönséges rézgarasnak bizonyult. Egy ilyen rézgaras éppen elég ahhoz, hogy a komáromi kisleány átvigyen a Dunán, ha már a Tiszán vagy a Maroson, komáromi létére, nem vihet át.

Ebben a pillanatban Károlyi Sándor meglátott egy széles karimájú, fekete kalapot, amelyet a jó módú örmények viseltek. Valóban, ez Gajzágó Dárius kalapja volt: apró szökkenésekkel közeledett, jött be a nyitott ajtón. Akármilyen riasztó, józan ésszel fel nem fogható látvány volt is, Károlyi Sándoron kívül senki nem vette észre.

Volt ideje gondolkodni rajta, hogy: megálljunk csak, hoppá! Hiszen Gajzágó uram arról nevezetes, hogy mindig fennhordja a kalapját, még estebédkor is, nemhogy tanúvallatás közben! Másfelől, mi keresnivalója itt a betegszobában az ellenfél képviselőjének; s ha mégis keres valamit, miért nem saját személyében jön ide, miért a kalapját küldi? A kalap megállt, és vakkantott; ekkor látszott, hogy egy kistermetű, fekete kutya, Benkovits Ágoston kutyája van alatta. Ő hozta be a hátán a kalapot, nem is magától jött az. Nincs itt semmi rejtély, semmi túlvilág.

Igen ám, de hogyan kerülhetett Gajzágó uram kalapja Benkovits uram kutyuskájának a hátára? Károlyi Sándor ezen törte a fejét, kis időre még a fiáról is megfeledkezett. Ezt a kis időt a magunk részéről arra használjuk fel, hogy röviden beszámoljunk arról az eseményről, amelyből a nyitott ajtón besétáló kalap hírmondónak maradt volna, ha meg tudna szólalni. Halálesetről van szó, tehát helyénvalóbb lenne, ha a fejezet végén beszelnénk el, közvetlenül a kis Lackó temetése után; csakhogy fejezetünk végén temetés helyett lakodalom van, továbbá az a hirtelen felhőszakadás, amellyel a fekete kalap összefüggésbe hozható, a fejezet elején tört ki, ezért jobbnak láttuk rövid beszámolóunkat ide iktatni, a fejezet közepére.

Nos hát, báró Klobusiczky Ferenc, a vizsgálóbizottság egyik fontos tagja, alighogy színre lépett, máris eltűnik történetünkéből. Egy órája sem tartott még a tanúvallatás, amikor szó nélkül felállt és kiment. Ennek senki sem tulajdonított jelentőséget, mivel Klobusiczkyt vesebántalmak gyötörték, s fél óránál

vagy legfeljebb egy óránál tovább nem tudta visszatartani vizeletét. Kár volt érte, mert akármilyen okos, becsületes ember volt, így semmilyen fontosabb hivatalt nem tölthetett be, s nem jelenhetett meg sem audienciákon, sem az országgyűlésben. De azért a névbitorlási ügyben összeült vármegyeközi vizsgálóbizottság tagjának még így is megfelelt.

Kis idő múlva, Márkus Gyárfásné vallomása közben kitört az a nagy zivatar, amelyet a maga helyén egy zárójel segítségével szőttünk bele a tanúvallatásba, és az udvaron álló magányos nyárfába hatalmas dörrenéssel belevágott a mennykő. Ezt követően ki kellett küldeni a nagyterembe nyomuló embereket, amihez kellett idő és tüdő, majd következett Márkus Gyárfásné vallomásának részleges módosítása, amelyhez viszont a bizottság minden tagjának jelen kellett volna lennie; s ekkor tűnt fel, hogy Klobusiczky nem jött vissza, nincs meg.

Vagyishogy megvolt ő, nem hiányzott egy porcikája sem. Ott feküdt a sárban, tizenöt lépésnyire a nyárfa üszkös csonkjától; éppen csak az élet hiányzott belőle. Hogy milyen döbbenettel és megrendüléssel vettek tőle búcsút a jelenlevők, azt meg sem próbáljuk érzékeltetni; ellenben a tanúvallatásnak folytatódnia kellett. Ennek viszont az volt a feltétele, hogy a szerencsétlenül járt Klobusiczky helyére optáltassék valaki, még hozzá főrangú személy vagy legalábbis fertálmágnás, hetedik bizottsági tagnak. Ez volt az alperes ügyvédjének álláspontja; máskülönben ő, Gajzágó Dárius követelni fogja, hogy még a mai napon szakíttassék félbe a tanúvallatás.

Hetedik bizottsági tagnak számításba vehető személyként egyvalaki volt jelen: Sennyei István. Ő azonban, akárcsak a többiek, tanúként volt megidézve, s vallomására Gajzágó mindenképp számított. Így azt javasolta, hogy Sennyei uram először hallgattassék meg tanúként, majd optáltassék bizottsági tagnak, ő az urak bölcsességére bízza a döntést. (Igaz ugyan, hogy mást nem is igen tehetett volna.) Ekkor azonban Benkovits Ágoston apró, fekete kutyulinkája felvonyított, és a rá jellemző vakkantásokkal megiramodott, kirohant a Lebuki csárda udvarából, egyenest a közeli erdő felé. Ejnye, kiáltotta Benkovits a Klobusiczky teteme körül őgyelgőknek: aki az én ebecskémet visszahozza, kap egy tallért!

Igen ám, de Benkovits fekete kutyuskájától mindenki tartott egy kicsit. Azt rebesgették, rossz lélek lakik benne. Mindenki tartott az acsarkodó fekete jószágtól, kivéve Dáriust. Méltóságos elnök uram, rikkantotta, majd én visszahozom őrkelmét! Azzal fekete kalapját lengetve máris indult, és buzgón caplatott az eső után gőzölgő sárban az erdő felé. Talán arra számított, hogy távollétében a bizottság tagjai visszautasítják Sennyeit, vagy Sennyei utasítja vissza a bizottságban való részvételt, és akkor ő az alperes nevében követelheti a tanúvallatás felfüggesztését. Legközelebb ősszel, szüret után lehetne folytatni a tanúvallatást, és aki időt nyer, életet nyer.

Ám ha így számított, akkor tévedett. A bizottság tagjai, miután végighallgatták Sennyei István tanúvallomását, amelyet mi a magunk részéről a fejezet végére illesztünk, hogy temetés helyett lakodalmat idézzünk fel az utolsó szavakkal, egyhangúan elfogadták Sennyei jelölését, Sennyei pedig örömmel vállalta a megtisztelő feladatot. Éppen délidőt jelzett a kálvinisták harangja, amikor ez a fontos döntés megszületett, s így nem is figyelt fel arra senki, hogy előkerült Benkovits uram kis fekete kutyája, valamint Gajzágó uram nagy fekete kalapja is előkerült, csak éppen Gajzágó maga nem került elő.

Az erdőnek ugyanis az volt a neve, hogy Szuhányi-erdő, s benne disznók turkáltak, egy egész konda. Jó étvágyal fogyasztották a róka-gombát és a csiperkét, amelyből eső után rengeteg volt. A kanásznak, aki vigyázott rájuk, az volt a neve, hogy Rezes Béni, és Misztótfaluról szökött el, ahol teherbe ejtett valami Julcsát vagy Marcsát. Ha Károlyi Sándornak erről tudomása lett volna, bizonyára nem engedte volna, hogy az ő disznóit egy ilyen szennyes életű rongyember őrizze a Szuhányi-erdőben; de hát nem tudott róla.

Gajzágó Dárus viszont arról nem tudott, hogy a disznó a gombától ingerlékenyebbé válik, és egykettőre megvadul. Ezt persze Benkovits kutyuskája sem tudhatta, sőt mintha ő is megháborodott volna a gombaillatú, párás levegőtől: nekirohant egy kismalacnak, és felborzolt szőrrel, vicsorogva megugatta. Rögön ott termett az anyadisznó, s természetét meghazudtoló gyorsasággal kergette a kutyulit. Ám az még így is elfuthatott volna, csak hogy addigra már habzó szájjal, csattogó agyarakkal összerőfent az egész konda.

A kanász, Rezes Béni ott állt egészen közel, és látta, hogy ez egy úri kutyus. Gondolta, megmenti, hátha jutalmat kap érte; bár az nem volt egészen világos előtte, az uraságé-e vagy másé. Felkapta a kis fekete jószágot, és ráfordult a disznókra. Azok megismerték a hangját, és vérben forgó szemekkel bár, de megtorpantak, sőt egy-két lépést már hátráltak is. Ha még egy kicsit hátrálnak, mindjárt lesz annyi hely, hogy a kanász közéjük durrantson a karikás ostorral, és akkor szétugraszta őket.

Ám ebben a pillanatban felbukkant a fák között Gajzágó Dárus, és látta, hogy a tisztás közepén ott áll a kanász, kezében a drágalátos állatkával; mi több, még a disznókat is maga köré gyűjtötte, hogy ő, Gajzágó ne férközhesen a közelébe. S még neki áll följebb! Még van pofája kiabálni, hogy menjen innét a tekintetes úr, meg hogy ne közelítsen, ha kedves az élete!

Gajzágó tajtékzott. Hogy őt egy kanász ijesztgeti! Nem ijed meg ő egy kanásztól, ő még a főispán úrtól sem ijed meg! Csak lépkedett egyre közelebb és közelebb. Kutyát lopsz, és még fenyegetsz is? Majd adok én neked kutyát, megállj csak! Benkovits kutyája pedig, mintha megértette volna, hogy a kanászra haragudni kell, fémordult és arcul harapta Rezes Bényt, illetve belemart a szájába, ahová az régebben csókot kapott Julcsától vagy Marcsától. Most felordított, és az úri szukát nagy ívben elhajította, egyenest a disznók közé. Azok

nekiestek, szétépték, majd egyszerre csak, mintha vezényszót kaptak volna, megfordultak, és Gajzágó Dáriust rohanták meg.

Most már hiába durroztatott Rezes Béni az ostorral, meg aztán fájt az arca, meg aztán minek jött ide az a seggfej, maga kereste a bajt. Az egész ügyvédből csak a fekete kalap maradt meg; azt a sertések valamilyen oknál fogva nem bántották.

Miután pedig letelt az a kis idő, amelynek során elbeszéltük mindezt, Károlyi Sándornak egyszerre három vagy négy dolog is eszébe jutott. Mindenekelőtt a szabadult ember házassága Jósika Judittal: hogy az bizony a váradi püspök engedélyével kötődött meg, s hogy a váradi püspök ugyanaz a Benkovits, akié a kis fekete kutya volt. S hogy Kalauz Vitold minorita házfőnök végezte az esketést, miután Zsámbár Mátyás atya megüzente Jósika Juditnak, hogy: rossz házasság leszen a halottakkal való házasság, ám Jósika Judit fittyet hányt az intelemre.

Kalauz Vitold ellenben, aki gyóntatóként jól ismerte az asszony indulatos természetét, szintúgy az előző házasság árnyékos oldalát, azt ajánlotta Mostani Pistának, mindjárt a lakodalom után köszörültesse le a kések hegyét. Ha a konyhában a késeknek szép kerek az orruk, akkor hiába hajigálódzik velük a nagyságos asszony: úgy fognak élni kegyelmetek, mint a galambok. Igen ám: de miért beszélt Mátyás atya halottakról, miért nem egy halotról csupán? S hogy van egy mese, amelyben a homokórás Halál ott áll az ágy mellett, s ha a beteg fejénél áll, akkor meggyógyul a beteg, ha viszont a lábánál, akkor meghal.

S ahogy felnézett, egy beesett arcú alakot látott a betegágy ablak felőli végénél, csontos kezében homokórát tartott. Ő volt Köleséri Sámuel, a külföldi egyetemen tanult orvos, aki a szatmári parancsnok jóvoltából mégiscsak megérkezett, és a homokórával a beteg fiúcska pulzusát mérte. Sokféle más műszert is hozott magával, és rosszallóan csóválta fejét a nyelv alatti érvágás gyászos következményei láttán. Károlyi Sándor, akit az orvos az imént a legnagyobb tisztelettel üdvözölt, nyugtalanul figyelte Köleséri mozgását, majd fellélegzett: hiszen betegágy fejrésznél áll, hiszen akkor nincsen semmi baj!

Aztán rádöbrent, hogy az érvágás miatt a fiúcska még mindig fordítva fekszik az ágyban, és ahol az orvos áll, arrafelé a lába nyújtózkodik.

Báró Sennyei István krasznabélteki lakos, 37 esztendő, vitézlő nagyságos úr vallotta, hogy: én ezt a mostani Károlyi Istvánt elméje fogyatkozásából, tagjai nyomorodásából, erkölcsi hitványodásából kétségkívül megismerem az igazi régi Károlyi Istvánnak lenni; nem annak ellenére, hanem annak jóvoltából, hogy nem hasonlít rá. Hasonlóság nem forog fenn, viszont fennáll a teljes azonosság.

Megálljon kegyelmed: hiszen kegyelmed, mihelyt elmondja vallomását, közénk ülhet, a vizsgálóbizottság tagjaként. Nem kegyelmed híresztelte vajon az alperesről, hogy közönséges csaló? Méltóságos bizottság: csalónak lenni állítot-

tam őt, mivel megcsalja önmagát, márpedig az öncsalás közönséges csalás. S nem öncsalásnak tekinthető-e, ha ez a mostani Károlyi István tanúk előtt lemondott az őt megillető osztály- és örökrésről, csak azért, hogy öccsével ingyen élhessen egy fedél alatt? De hát ő mindig is ilyen volt, mindig becsapta magát; azt hitte, nyugodtan éldegélhet, csak át kell engednie másoknak a sajátját.

Üljön hát le kegyelmed; aki a hazáért elveszítette jobb lábát, annak megengedjük, hogy ülve tanúskodjék. Nem azt állította kegyelmed annak idején, mielőtt levágták a lábát Szegeden az ispotályban, hogy a zentai harcon közelről nézte volna, amint egy szpáhi dzsidával mellbe szúrja Károlyi Istvánt? S hogy hallotta kegyelmed, amint Károlyi István felkiált: „jaj nekem, oda-vagyok, meghalok”? S hogy kegyelmed lehetetlennek ítéli a gyógyulást azon dzsida-szúrásból?

Méltóságos bizottság: bármit mondtam is, csak a láz és a fájdalom beszélhetett belőlem, tévedés volt. Magam gyógyulását is lehetetlennek ítélttem akkor, de lám csak, tizenkét évvel később itt ülök, és tanúskodom. Károlyi István sem halt meg, ő is él.

No de Sennyei uram: ha kegyelmed oly közelről figyelte Károlyi István zuhanását, hogyhogy kegyelmedet is le nem kaszabolták vagy rabul nem ejtették a törökök? Méltóságos bizottság: számot kell adnom életem egyik nagy szégyenéről. Én bizony elszaladtam onnét, midőn a törökök vágton vágtak, lőttön lőttek minket; Isten bocsássa meg futásomat, és a világ borítson reá feledést.

Jól mondja kegyelmed, hanem folytassa még jobban: azt árulja már el, hogyan tudott kegyelmed elszaladni, ha a lábát összezúzta egy ágyúgolyó? Méltóságos bizottság: összeszedve bátorságomat, hozzacsapódtam a laurembergi vérteselekhez, és akkor, mikor a nagyvezír derékhada már hanyatt-homlok menekült, lőtték ránk azt az ágyúgolyót, mely a fátumoktól megnyomorításomra volt rendelve. No de Sennyei uram: kiféle-miféle golyó lehetett az a furcsa gömbölyeg, melynek a csata végén szottyant röpködni kedve, midőn az ellenség már futva futott? Mert mi az előző vallomásokból úgy értesültünk, hogy a zentai harcon, 1686. október 15-én a török tüzérség csak egyszer tudta elszűtni az ágyúkat, a csata elején; s hogy akkor is üres gránátköpenyeket lőtt ki a keresztényekhez átállni készülő tüzemester; s hogy azok is olyan helyre csapódtak be, ahol nem volt felsorakoztatva semmiféle keresztény haderő. Vajon a harcmezőnek mely pontján tartózkodott kegyelmed? Méltóságos bizottság: nem láttam én azt, mi történik; csak résztvevője voltam a harcnak, nézője nem. Amott fűtyült a levegőben egy golyóbis, itt koppan a padlón egy faláb; többet nem mondhatok.

Erről nem is akarunk többet hallani; hanem azt árulja el kegyelmed, ki dobta be a Tiszába Károlyi Istvánt: kegyelmed-e vagy valaki más? Mert ha Károlyi István nem halt meg a harcon, úgy a teste sem holttest volt, hanem élő test, mely Szabó Lukács és Arany József kezeiből a Tiszába hajíttatott! S hogy

ők ruhájáról felismerték a testet Károlyi Istvánnak lenni. Méltóságos bizottság: ha felismerték a ruhát, úgy az minden bizonnyal Károlyi Istváné volt, a test pedig, mely a Tiszába hajítatott, holttest volt; nem Károlyi István holtteste azonban, hanem Nagy Gergelyé, akit úgy becéztünk, hogy Nagy Geci.

Tudniillik Nagy Geci ugyanúgy ott volt a szegedi táborozásban és a zentai harcon, ahogy már Buda visszavívásából is, Károlyi István katonájaként kivette részét; hiába mondogattam Pistának, hogy bocsássa már el szépszerével, mert nem lesz jó vége a sok ruhacserének. De ő nem és nem hallgatott rám; és a zentai harc előtt is, fogadásból-e, tréfából-e vagy miből, úri szép ruháját ráadta Nagy Gecire, sőt lovat is adott alá, kinek az volt a neve, hogy Kerecsen; ha jól vettem észre, most is él még. Ott feszített Károlyi István ruhájában, ott ficánkolt Károlyi István paripáján: mintha még most is látnám. Ott bömbölte, mintha még most is hallanám, teli torokból Károlyi István szavait, hogy: huj, huj, üssük a pogányt, valamíg egy is van szerte a határban! De én lehűtöttem a jó vitézek megcsalt lelkesedését: nem látjátok-e vajon, hogy ez csak egy zsinóros dolmányba bújtatott Nagy Geci? Majd jelentették, hogy arca török szablyától összevissza volt vagdalva, csurom fekete vér volt, ám azért mégis az ő, Nagy Geci arca volt. Akkor megparancsoltam, dobják a Tiszába gyorsan; legyen inkább halak zsákmánya, mint farkasoké; majd magam is megsebesülvén, jobb lábamat elveszítvén, lassú gyógyulásom után kértem: hát az igazi Károlyi Pista hová lett? Felelték: de hiszen kegyelmeddel együtt láttuk őt elhullani! S akkor megértettem, hogy hiába halt meg helyette Nagy Geci; sorsának legalább egy részét így sem kerülhette el az én barátom, Károlyi István.

Tehát kegyelmed, ha jól értettük, azt vallja, hogy: akit a szpáhik Zenta mellett dzsidával mellbe szúrtak, az nem Károlyi István volt, hanem Nagy Geci. Márpedig szavukihető emberek látták az alperesnek, mostani Károlyi Istvánnak a mellkasát, s rajta egy szúrt seb jól kivehető nyomát. Akkor tehát ez a mostani Károlyi István a sebhelyről megismerszik név- és nemzetségbitorló, csaló Nagy Gecinek lenni. Méltóságos bizottság: nem úgy van az, hanem ellenkezőleg. Mert amit a szavukihető emberek láttak, nem szúrás volt, hanem döfés; tanúsítom ugyanis, hogy Károlyi Istvánnak, Buda visszavívása dicső napjaiban, beledöfődött egy kés a mellkasába; nagyjából ugyanott, ahol Nagy Gecit megszúrták dzsidával. Ám ez a szúrás csak utánzata volt a két hónappal korábbi döfésnek.

Hogy az miféle késnek miféle döfése volt? Hát egy olyan kést képzeljen el a méltóságos bizottság, amelyet az én barátom, Károlyi Pista saját kezével saját mellkasába döfött egy beomlott kút mellett, Szent Péter hóstát vízparti szélén (ez körülbelül ott lehetett, ahol a mai Budapesten a Batthyány tér sarkán az Angelika cukrászda üzemel), s ha én véletlenül arra nem járok és vissza nem rántom, bizony belezuhan a kútba; és ha véletlenül nem jön velem Johann Dietz brandenburgi seborvos, és ha ő be nem kötözi a sebet egy forint harminc

dénár fejében, amely pénzt azóta sem térített vissza senki, úgy az én barátom ott vérzett volna el a Duna-parton, a szemem láttára.

S hogy miért is döfte azt a kést a mellkasába? Nem félek a súlyos állítást kimondani, méltóságos bizottság: azért, mert oly nagy bánata volt, hogy meg akart halni; csakhogy akkor én ezt nem tudhattam. Arról, hogy a régi Károlyi István azért akart meghalni, mert felbomlott az eljegyzése Jósika Judittal, akit még az életénél is jobban szeretett, nemrég értesültem, a mostani Károly István és özvegy Konczné Jósika Judit lakodalmán. Az én barátom hallgatag ember volt világéletében: akkor Buda visszavívása közben a bánatáról nem beszélt, most pedig, amikor annyi sok harc után küszöbön áll a békekötés a császár és a szultán között, most azokról a személyekről nem beszél, akik annak idején ezt a nagy bánatot hozták rá.

Akkoriban csak nézője voltam ennek az igaz történetnek, de nem tudván értelmét, nem is láthattam semmit abból, amit néztem. Cselekvő részese voltam, de azok közé tartoztam, akikről az evangélium azt mondja, hogy nem tudják, mit cselekszenek. De most egy szerencsés véletlen hozzásegített ennek tudásához is.

Mert oly nagy lakodalom volt ez, Diószegen és Felső-Homoródon, hogy hetedhét országra szólt, már amennyiben a szomszédos falvakat megszámlítjuk egy-egy országnak. Csudálatos dolgok fordultak ott elő: volt az asztalon egy nagy tál kakaskukorékolás, egy fazék szekérsörgés meg egy szakajtóra való frissen sült kemencenyögés; azonkívül Petrőczy Dániel uram dülledt szemű paripájának, a Nyíhorának emberi lábujjakat formázó vaspapucs volt erősítve mind a négy patájára. Továbbá jelen volt Kabai Máté s még néhány jókedvű kuruc haramia, már akik el tudtak szaladni a Nagybánya melletti büntetőexpedíció elől; csakhogy Kabai uram váltig állította, ő nem is Máté, hanem iker-testvére, Márton, s hogy Kabai Máté volt az, akit Sárospatak mellett megfogtak. Szerencsétlen Kabai Máté Kassán ül vasra verve; mindennap teleír töredelmes vallomással egy nagy árkus papirost, azt mindennap kiviszik, majd visszahozzák, és a szeme láttára összetépik.

Nyomorult Kabai Máté Kassán ül vasra verve; mi bezzeg itt ülünk Diószegen. Eszünk, iszunk, vígan vagyunk; és aki a főtt borjúszemekről egy hajtásra le tudja inni a jó karcos éradonyi bort, az köpje a borjúszemet a padmaly felé, majd én hátrakötött kézzel, nagyra tátott pófával elkapom azt! Merthogy ott voltak a lakodalomban sok más híres ember mellett a nagyidai cigányok is; s hogy ők mennyi mókát űztek maguktól, de még inkább milyen tréfáknak váltak céltábláivá, arról három napig is eltanúskodhatnék, most azonban arról tanúskodom, hogy az ő mostani vigasságuk miképpen segített hozzá az én barátom régi nagy szomorúságához. Mert amikor a menyasszony rájuk rivallt: na, ti híresek, ti muzsikáltatok szét az előző uramnak a fejét; akkor Juhgége, Csucsuj és Nyeszegi máris rázendítettek. És vajon ennek a mostani, vadonatúj uramnak is muzsikaszótól fog szétrepedni a feje?! Ugyanekkor Csóri vajda le-

kapta süvegét, és még ebben a pillanatban kipottyant vagy a süveg béléséből, vagy a cimbalom húrjai közül egy dió. Megálljatok csak! Adjátok ide azt a diót! Úgy hallottam, hogy ilyen dióban van elrejtve a boszorkányok zászlaja!

És valóban: a dió belsejéből előkerült egy zászlóféleség. Teleírt pacsétes papiros volt, apróra összehajtogatva, csupa ákombákom és pecsét, és köztük a nevem: Sennyei! Felhördülök, és felugrom (amennyire, nyomorék lévén, tudok ugrani): hát az egyik cigány, szőrös Nyúlláb tüsszent egy nagyot, s az orrából húz elő egy hasonlóképp teleírt papírlapot. Egy kicsit hátrább Süsü, aki címer- és pecsétvéseiről híres, egy harmadik papirost hamisít nagy igyekezettel, csak úgy nyomkodja rá a pecsétet, rajzolja egyik betűt a másik után! És amint a nagy melegben a vendégek izzadoztak, bizony még a verejték is telefirkált hárttyák formájában hámlott le a bőrükről.

Méltóságos bizottság: ekkor kibukdácsoltam az udvarra, s látnom kellett, hogy a vendégek a bodzabokrok tövében, tisztességgel szólva, fossák a szót; és nem ám lósóskával tisztogatják magukat, még csak nem is körömfűvel vagy lapulevéllal, hanem szép fehér papírlapokkal, amelyek teleíródnak a használatból. Mondták nekem, hogy: mit mereszti a szemét kegyelmed? Csak ne csodálkozzék! Ezt a sok finom papirost egy kalmártól vásároltuk, hogy a jókedvű násznépnek még jobb kedve legyen! De bizony csodálkoztam, s ahogy a csodálkozástól felfordult a gyomrom, látom, hogy magam is teleírt papírlapokat öklendezem az udvar szegletébe.

Még szerencse, hogy volt egy ember, aki el tudta olvasni ezt a sok érthetetlen írást; ez az ember csupa olyan dolgot tudott, amit mi nem. Az neki a neve, hogy Marsigli Alajos, egy fiatal szolgálva van együtt, aki azonban testi-lelki jóbarátjának látszik inkább, és a kelet-magyarországi hévizek gyógyhatását vizsgálja hivatalos megbízásból, valamint az Erdély területén fennmaradt római régiségeket; azonkívül fogathajtó és kocsiversenyző is volt, ám egyszer, miután egyik lóva fejére apró tükröket erősített, és ettől az ellenfél paripái megvadultak, bosszúból, mint ő mondogatja, „letörték a derekát”, és azóta úgy tartja magát, mintha púpos volna, pedig nem is púpos. Ez a rendkívüli ember kibontotta a boszorkányok zászlaját, belenézett, és máris megállapította, hogy: egy római fabulának vagy románhistoriának vagy más néven regénynek egyik lapját lobogtatja kezében.

Megzavarodva mondtam Aloysio Marsiglinek: tekintetes uram, nekem igaz jóakaróm! Én csak egy regényről bírok tudomással, ez pediglen Kártigám szépséges török fogolykisasszony igaz története, de azt is csupán Katica húgom ismeri, kit betegsége miatt nem hozhattam ide a lakodalomba. Felelte Marsigli: kegyelmed nem ismerhet más regényt, mint ezt az egyet, a Kártigámról szólót; és akkor a kellemes arcú, fiatal szolgál szívből jövőt sóhajtott, Marsigli pedig nem átalotta mindannyiunk szeme láttára szájon csókolni. Vagy nincs is más regény az egész világon, csak ez az egy; vagy pedig végtelen sok regény van akár megírt, akár megíratlan vagy íródo vagy írandó állapotban, de mi ennek

az egynek vagyunk szereplői, tehát ahány regényt elolvasunk, vagy olvasatlanul hagyunk, az mind a mi regényünkbe szőtt idézet.

Méltóságos bizottság: én ebből már egy szót sem értettem, de nem is voltam rá kíváncsi. Azt árulja már el kegyelmed, mit írnak rólam! Ki vagyok én ezen a boszorkányzáslón? Felelte Marsigli: kegyelmed, ahogy olvasom ezt a német írást, már nem Sennyei István, hanem Sennyei Pongrác. Ejnye, itt valami tévedés lesz; hiszen Sennyei Pongrác a dédapám volt, én pedig én vagyok. Adjon csak egy tollat kegyelmed, hogy kijavíthassam! Bátran javítgass, pajtás, mondja Marsigli, miközben cirógatja ifjú szolgálja kipirult arcát; hanem így soha nem jutunk a végére! Akkor vettem csak észre, hogy azt írom le a tollal: Sennyei Pongrác. S hogy azt akartam leírni: Károlyi István, s helyette azt írom le: Kaczajfellegfaluszeghy Teofil. Mondta Marsigli, hogy ennyire hosszú név nem felel meg a szerző szándékainak, tehát legyen inkább Kaczajfalussy vagy még inkább Kaczajffy; Sennyei pedig lehetne Mennyei.

Hogy pontos legyek, nyolc lapot sikerült Kártigám igaz történetéből összegyűjtenünk; a kilencedikkel és a tizedikkel a szakácsné fogta a Vörös Gyurka nevű mázatlan fazék fülét, amelyben forró cserbenhagyást hozott be (így nevezték a zöldséges libalevest, amelyben az a szárnyas főtt, akinek tollaival eszünkölünk a javításokat a töredékes kéziratban; a rákövetkező bagolyhuhogás viszont egyfajta zsíros-mézes gombóc volt). Ez a részlet Kaczajffy és Mennyei kalandjairól szól, s ebből végre megtudtam, vagy inkább Marsigli kiolvasta nekem a német írásból, hogy: ki vagyok én és mi történt velem? Vagy inkább: ki voltam egykor, s mi volt az én mellékes történetem, miközben a főszereplők főcselekménye zajlott?

Kaczajffy és Mennyei, két ifjú magyar dalia részt vesz Buda visszavívásában tizenkét évvel ezelőtt, 1686 őszén, amely azonban sokkal régebbinek érződik, mint Nagy Sándor vagy Julius Caesar kora. Sok összecsapásban forgolódnak, sokféleképpen kitüntetik magukat. Kaczajffy szerelmes Jósika Juditba (ez a név áthúzva) tehát szerelmes Jónoki Judit könnyű és tüzes vérű úri kisasszonyba, aki egy cigányasszonytól megtanult, nevéhez illő módon, kártyából, zsarát-nokból, szalmaszálakból, szappanos vízből jövőndőt mondani; és azt a jövőt olvasta ki az egyik szappanbuborékból, hogy vagy ifjúkorában lesz boldog és öregségére boldogtalan, vagy pedig fordítva, olyan ember lesz az első férje, akit nem szeret.

Mennyei megismerkedik egy Joachim Tietz nevű brandenburgi felcserrel, akinek van egy varázsamulettje, amellyel rövid időre fel lehet támasztani a halottakat. A felcser nem bízik saját bajtársaiban, inkább Mennyeitől kér segítséget a veszedelmes művelethez. Mennyei azzal a feltétellel mond igent, hogy barátját, Kaczajffyt is avassák be a titokba, s a kockázat arányában osztozzanak a hasznon; ebbe Tietz bele is egyezik.

A Fehérvári-kapunál zajlott egyik roham után, amikor néhány órányi pihenő van rendelve, a három cinkostárs többnaposnak látszó női holttestre

bukkant a Gellérthegy lábánál, a nádasban; rejtély, hogyan kerülhetett oda. Tietz úgy véli, ez a nő valamelyik előkelő töröknek lehetett vagy a felesége, vagy a szolgálója, tehát jó lenne megkérdezni tőle, hová rejtették a kincseket. És hogy: milyen a túlvilág, mert arra is kíváncsiak lennénk! Azzal óvatosan becsúsztatja a félig tátott szájba, a nyelv alá a hűvös amulettet.

Mire a holttest, minden várakozás ellenére, megmozdul, de nem egészen úgy, ahogyan szerette volna Tietz, hanem erősen összeharapja fogait; félő, hogy a felcser két ujjá ottmarad a szájában a varázsamulettel együtt. Kaczajffy azonban elkéri Mennyeitől a vadászkését, azzal szétfeszíti a holttest fogsorát. Ekkor a holttest feltérdepel, és azt kiáltja, hogy: van őneki egy kislánya, Kártigám nevezetű, aki odabent rekedt a várban, ott rejtőzik a majmos házban a pincében egy sarokban: mentsétek meg őt, Kártigámot, és akkor a kincseket is megelitem, meg azt is megtudjátok, milyen a túlvilág! Majd egy szempillantás alatt a szó szoros értelmében felbomlik: csontfehér papírlapokra esik szét, amelyekre oly sűrűn tapadnak a mindenfelé milliószámra szállongó legyek, mintha egy óriási elbeszélésből kiszakadt betűk volnának, amelyek most új értelemre találva ismét összekapcsolódnak. Legalábbis ezt olvasta le Marsigli úr az utolsó előtti kéziratlapról, miközben vigasztalóan simogatta lehorgasztott fejű szolgálja arcát. Valamiért szomorúnak látszott ez a fiatal szolgáló, pedig Marsigli mondta, hogy mindez csak papíron létezik, és a papír türelmes. Bár azt is hozzátette, hogy: a papír türelme végtelenül megszégyenítő. S ha Joachim Tietz (vagy a valóságban: Johann Dietz) bal kezének elharapott ujjait nézzük, látszik, hogy a papír nem is mindig türelmes.

Egy bizonyos idő múlva, Buda visszavívásának dicső napját követően két magyar vitéz óvakodik be a kifosztott és leégett majmos ház kapujának tátongó helyén; a kapubéltet fölötti majomfaragvány, amelyről a ház a nevét kapta, megmaradt ugyan, de be volt mázolva vérrel, mintha egy öldöklő angyalnak próbált volna jelet hagyni valaki. A két magyar vitéz lemegy a pincébe, ahol gyilkosság, fosztogatás, rombolás nyomain kívül egy halom kéziratlapra bukkannak: mintha ugyanannak a történetnek az elejét látnák maguk előtt, amelynek végét maguk mögött hagyták a Gellérthegy lábánál, a nádasban. Elolvasni mindenesetre nem tudták, részint, mert sötét volt, részint, mert siettek, részint, mert az írás németül volt.

Kaczajffy előhúzza Mennyei vadászkését, amely még mindig nála van, azzal hajtogatja szét a lapokat, és íme, a kéziratból kibújik, mintha édesanyja öléből bújna elő, egy hat-nyolcéves leányka: ő Kártigám, őt kell megmenteni; legalábbis ezen a kéziratlapon. Ugyanis Marsigli úr mutatott egy másik lapot: azon tizenkilenc éves viruló hajadon volt, Krisztina nevű, keresztény vallású, mégis ugyanaz a szereplő. Ennek láttán az ifjú szolgáló szeméből kiperdült egy könnycsepp, majd még egy, majd oly keservesen felzokogott, hogy a másik lábammat is örömezt odaadtam volna, ha megvigasztalhatom. Marsigli úr azonban

szokva lehetett az érzelmek túlradásához, mert ügyet sem vetett rá, s körülötünk ez idő alatt folyt a vidám lakmározás, kavargott a fergeteges tánc.

Kaczajffy mármost így szól az utolsó lakodalmas kéziratlapon: megmentem Kártigámot, ahogy igaz történetének igazsága megköveteli! Közös rabnőnk, tehát kifizetlek érte, mondja Mennyeinek, bár itt már az van írva, hogy Mosolyffy; Kaczajffy és Mosolyffy. Magamhoz váltom, felszabadítom és megkereszteltetem; azt a nevet nyeri majd a szent keresztségben, hogy Krisztina. Van Pozsonyban a klarisszáknál egy felszentelt apáca testvérnéném, ő majd segít; majd a klarisszák felnevelik az én Krisztinámat, és tíz vagy tizenkét év múlva, mikor majd viruló hajadonná serdül, majd kihozom a klastromból, és atyám engedelmével, ha még majd él, amit adjon az Isten, Krisztinát majd feleségül veszem. Szerelmes Krisztikém, gyöngyöm és gyémántom!

Ártatlan hóbort volt ez, gyöngéd ingerkedés: Jósnoki Jolán (áthúzva: Judit) mégis tudomást szerez róla, és visszaküldi Kaczajffy gyűrűjét. Vagy ezt is babszemből, szalmaszálból, szappanbuborékból hüvelyezte ki, vagy megidézte hús-vér valójában Kaczajffy barátját, Mosolyffyt és kivallatta Kártigám, valamint a nádasban talált kézirat felől. Marsigli úr legalábbis azt olvasta, hogy Mosolyffynak egy éjszakára nyoma vész, és vele együtt Kártigám is eltűnik; majd előkerül Mosolyffy, Kártigám nélkül, ám kezében a visszaküldött jegygyűrűvel, amelyet sajnálkozó mosollyal nyújt át Kaczajffynak a hőiesen visszavívott Buda örömmámortól imbolygó üszkös romjain. Kaczajffy ekkor félrehúzódik, és Mosolyffy vadászkését, amely még mindig nála van, beledöfi a mellkasába. Csakhogy a jóbarát Mosolyffy, aki Joachim Tietz felcser társaságában véletlenül arra jár, megmenti a boldogtalant, sőt részben az élnivágyást is újjáéleszti fásult szíve mélyén. Ezt olvasta Marsigli úr.

Továbbá még az utolsó lap alapján azt, hogy a részvétünket érdemlő Mosolyffy jobb lábát Zentánál találta el az az ágyú, amelyet még Buda visszavívásakor lőtt ki az utolsó török ágyúból az utolsó török tüzer. Ez a tüzer pedig belegyömöszölte az ágyúcsőbe az összes puskaport, amije még volt, s így lőtt egy akkorát, mintha a löportorony robbant volna fel; az ágyúgolyó pedig, legalábbis Kártigám történetében, hétszer megkerülte a földet, mindannyiszor hét napig. Így érthető, hogy mire Zenta mellett fáradt süvítéssel becsapódott Mosolyffy térdébe, addigra Kaczajffynak begyógyult önkezelével ejtett sebe. Kaczajffy halálra szántan felpattant paripájára, kinek az a neve, hogy Szerecsen (áthúzva: Kerecsen), és itt ér véget a lakodalmas kézirat-töredék.

És alighogy vége lett, máris asszonyi sivalkodás, átok, szitok, ünneprontás hallatszott; és még ez is a tanúvallomáshoz tartozik, méltóságos bizottság. Jött a misztótfalusi kasznárné, maga után vonszolva egy pirosra pofozott arcú, zilált hajú, kisírt szemű leányt. Hogy az ő leányát valaki teherbe ejtette; s hogy ez a valaki nem egyéb, mint Marsigli úr fiatal szolgálja, aki Misztótfalun, ahol gazdája egy kénes forrás minéműségét vizsgálta, éjszakánként az én leányomnak vizsgálta meg a minéműségét; mert magam is akárhányszor láttam, hogy

közös pokróc alatt, együtt alusznak a szalmán összebújva. Kérdeztem, ki volt: mondta, hogy ő volt. Hát most egyék meg, amit főztek, ha már úgylis lakodalom van; zsák a foltjával, fokos a nyelével illeszkedjék össze!

Akkor aztán csend lett egy pillanatig, csak Marsigli úr fiatal szolgájának zokogása hallatszott. Annyira megrendítette őt Kártigám története, hogy meg sem hallotta a súlyos vádat. De Marsigli úr meghallotta, elmosolyodott, és azt mondta, hogy: jóasszony, itt valami tévedés lesz; a kend leánya nem az én szolgámtól van áldott állapotban, hanem valaki mástól. Az asszony: és ezt mivel bizonyítja uraságod? A leány: száz tanút is hozok, ha kell, hogy együtt háltunk a szalmán! Mire Marsigli úr ismét elmosolyodott, és még púposabbnak látszott, mint eddig, amint lehajolt fiatal szolgájához; talpra segítette, majd egy erőteljes mozdulattal széthúzta köntösét és az ingfodrokat.

Akkor pedig, méltóságos bizottság, olyan emléket pillantottunk meg, miket a római költészet narancshoz és citromhoz, a Szentírás viszont liliomok közt legelésző zergepárhoz hasonlít. A kasznárné leánya megszégyenülten lehajtotta fejét, és bevallotta, hogy ibolyát szedett az erdőszélen a gémeskút mellett, amikor az egyik fa mögül kiugrott az a kanász, akit úgy hívnak, hogy Rezes Béni, és elkapta a haját, és addig verte a fejét a kútághoz, míg végül már, csinálhatott velem, amit akar, mindegy volt.

A fiatal szolga, vagy inkább útitársnő bal melle alatt pedig volt egy borsószem nagyságú, sötét anyajegy. Ezt az anyajegyet Marsigli úr szépen, olvashatóan (igaz ugyan, hogy németül) ráírta az egyik lakodalmás kéziratlap margójára, ott, ahol Kártigám külsejéről esik szó. Azt bizony semmiféle keresztvíz le nem mossa, sem a hősnő névváltoztatása nem teszi semmivé. Még mindig csend volt, és a lakodalmás nép meghatódva bámulta Kártigámot. Méltóságos bizottság: magam is világosan éreztem, hogy nemhiába vesztettem jobb lábamat, nemhiába váltam hurkanyelésben gyönyörködő faluvégi Epikurosszá, ha Mosolyffyként egyike lehettem a Kártigámról szóló igaz történet szereplőinek. S még annyit mondhatok: hanyattatásokból tunyaságba fordult életem során sok leányt és asszonyt láttam levetkőzve vagy fel nem öltözötten, ám egy regényhősnő pőreségéhez egyikük sem fogható. A szégyenében könnyező, kebleit ügyetlenül takargató regényhősnő megalkotja maga körül a valóságot, nem pedig oktanulul vergődik benne, mint a misztótfalusi kasznárné leánya a gémeskút mellett; s miközben megalkotja, egy különös és igencsak bonyolódott ügy felgombolyítása révén el is renkezi.

Meghatódva és kiábrándultan vetettünk egy utolsó pillantást regénybeli tökéletesebb önmagunkra, mi, petyhüdő testű, gőzölgő fejű, asztal széléről bortócsát hörpölő, ujjainkról a belfodor kisütött zsírját nyalogató madárijesztők; most már tudtam, hogy mi volt az én barátom egykori bánata, s miért én voltam annak legfőbb okozója. S hogy miközben elhörpöltük és elkönyököltük egész nyomorult életünket, észrevétlenül minden jóra fordult.

Marsigli úr pedig, mintha színházi előadásnak vetne véget, visszatakarta Kártigám kebleit, és azt mondta, hogy: most már egyszer- s mindenkorra béke lesz. Vége az évszázadnak, vége a harci lelkesedésnek, vége a sok regiment katonának, vége a bátorságnak és a pénznek. Sem a szultán, sem a császár nem akar hadakozni tovább; egyik is, másik is megelégszik azzal, ami jutott és maradt neki. Van nekem egy bátyám, az a neve, hogy Luigi Marsigli; hadmérnök és térképész, de még törökül is beszél, majd ő békességet szerez. A felséges császárnak az volt a kívánsága, hogy Bécsben kezdődjenek a békétárgyalások, ám a fényes Porta megítélése szerint ez a török félre nézve megalázó lenne; viszont a Porta javaslatát, hogy Belgrád legyen a békétárgyalások színhelye, Bécsben éppily határozottan elutasították. Az én bátyám ezek után azt ajánlotta, hogy Debrecenben találkozzanak a szembenálló hatalmak megbízottai, mert ez a város egyik birodalom fennhatósága alá sem tartozott, viszont mindkettőnek adót fizetett; és ha majd hosszú tárgyalások után béke hirdettetik, akkor majd kiszabadulnak a rabok és a foglyok, hazatérhetnek a bujdosók, felépülnek a lerombolt városok, és benépesülnek a pusztaságok. Akkor majd lesz barátság és lesz kegyelem. Ezt jövendölte Marsigli úr.

És hát, méltóságos bizottság, milyen szép is lenne, ha itt végződne a szépséges török fogolykisasszony, Kártigám regénye; de csak a háborúk és a tanúvallomások érnek véget, mert a regénynek, ha valóban egyetlen regény van a kerek világon, soha nem szakad vége. Az én tanúvallomásom hadd végződjék azzal a beismeréssel, hogy a misztótfalusi kasznárné rég mosdott leányát nem a kanász fattyasította meg az erdőszélen a gémeskút mellett, hívják őt Rezes Béninek vagy bárki másnak, hanem a végenincs regénynek az a mellékszereplője, aki azzal a nem hétköznapi névvel büszkélkedhetik, hogy Mosolyffy.

SZEPESI ATTILA

Arcimboldo-szonettek

(RÉSZLET)

*Kolostor. Tölgyek rejtegette romján,
mely indázó borostyánnal befonva,
fürtös moham, pöfeteg és borostyán
delel, akár a hangtalan zsolozsma.*

*Ődöng itt mindenféle furcsa szerzet,
rabló s remete – félszeg tovaloppan:
testük nélkül ingó tétova lelkek
riadoznak alkonyi ködgomolyban.*

*Multak torlódó emlékét idézik,
lépnek a csorbult grádicsok sorára,
s ahogy a berket kandin körbenézik,*

*előttük az iszalag felcsapódik,
majd függönyként megint összezsukódik:
egy arany rigó rebben ágról ágra.*

*

*Zsebeim. Bennük mennyi limlomot,
kajla csúzlít meg töltőtollat hordtam.
Most kallódnak a macskaképű holdban:
makk-kupakok és gesztenyék, kopott*

*csigahéjak meg villamosjegyek.
Egy mutatóját vesztett zsebóra.
Bicska, melynek elpattant a rugója.
Gyökérpipa, töredék cserepek,*

*tintásüvegek, gyufaskatulyák,
reszelt gombok meg cérnagurigák.
Egy riasztópisztoly, mely nagyot pukkant.*

*Most bezzeg csak pár rézpénz, sárga érme
csörög ott, amit áldozatul raknak
a harmadnapos halottak szemére.*

*

*Denevérek és átdöfött szívek,
melyeket izzó tűvel tetováltak
vállára egy-egy borostás vagánynak.
Alájuk ákombákom neveket*

*írtak: Bözsi meg Éva. Pálmafákat
és tengerjáró vitorláshajót.
Portréját báva kalózkapitánynak,
tollas indiánt, berken loppanót.*

*Két keresztforma lábszárcsont felett
vigyorgó, elrajzolt halálfejet,
fogsora között füstölgő pipával.*

*Meg persze revolvert és görbe kardot,
mit a félszemű rablóvezér hordott.
És csupasz leányt nyúló vaginával.*

*

*Aki a holdlakókkal társalog,
asztalt táncoltat, kristálygömböt faggat.
Vagy tenger habján poroszkál – gyalog,
meg akit zöld lidércek látogatnak.*

*Aki a sátán felé oldalog,
meg akinek boszorkafing az álma.
S a látnok, kinek tört keselyűszárnya
a sáros-algás pocsolyába lóg.*

*Aki elásott kincseket kutat
barlang homályán, omló rög alatt
és úgy hívja az árnyék-ülte mély,*

*mintha onnan angyalsúgást remélne;
holott odalenn varasbéka él
s földi odvak nyirkos százlábu-népe.*

*

*Mesélik, egy pibentagyú vegyész
a nevetőgázt feltalálta roppant
leleménnyel, melyet ha bombaként
egy ellenséges városra ledobnak,*

*ott mindenki kacagni kezd: előbb
csak vihorászni, majd bőszen röhögve
hánykolódnak a porban hemperegve
kölykök, begyes csitrik meg cifra nők.*

*Fuldokolva vinnyognak és hörögnek
a nevetőgáztól balgák s a bölcsek,
mind e sátáni bohózat bolondja.*

*Nincsen erő, melytől a röhögés
arcukra reáfagyva végre és
így belehalnak a nagy vigalomba.*

*

*Vízköpők száján az idő csobog,
elfoszló arcok tükröződnek benne.
A levegőbe tűnnek percről percre,
ahogy bugyborékolnak a habok,*

*és szemükben valami tünde-kék
lobog – a lélekké áttűnő pára.
Torlódó felhők, fecskék rezge szárnya.
És összetörnek bolyongó igék,*

*ahogy fröccsen a zsugorított tenger
átítatva születő elemekkel.
Tűnt korszakok örvény-csobogta álma.*

*sodródik az ezüst hullámgyűrűk
visszfényében: a vágyott és örök
visszatérés bornirt paródiája.*

VILLÁNYI LÁSZLÓ

Hármasok

*közel a vénség
egyre távolabb a szó
szemüvegem lett*

*másképpen nyílik
más lesz már az összes könyv
köztünk üveg*

*még szabad szemmel
amíg el nem mosódom
írok mint régen*

*

*elfagyott végképp
nem csap be néhány szírom
jöhet a fűrés*

*a másik fele
lám mégiscsak virágban
nehéz földadni*

*állva alatta
számban szétárad lassan
a sárgabarack*

PINTÉR LAJOS

a hatalom tornya

séneriáda

*alul áll
a csupaváll
kucséber
jött-ment
erősjános*

*a föld
rokona
elfutna
de földbenőtt
lába
megeredt
földbe gyökeredt*

*gyom fű
békarokka
virág hó
eső rokona
szárnya nőne
ha behemót
te te te
leszállnál róla*

*középütt
a kisokos
nagyokos
gigerli
de jó a
középút
de jó*

*középütt
lefelé üt
fölfelé
nyal
a gigerli
kisokos
nagyokos*

*fölül van
az arctalan
orcátlan
hatalmas
de szédül
de dadog
de-de-ma
go-gó-giáját
fogadd el
beszédül*

*hatalma
nem vadalma
nem vackor
csak vállakon
vackol
szereti
a halikrát
szarik rád*

VERESS MIKLÓS

Kortársi
laudációk
a
criticus
laur(a)eatus-hoz

*avagy: lx-íres
modortalanságok
bíres poétáknak a
contójára*

I.

(G. Ágnes)

*Ha tollat fogsz, s benned még van konnektor
a lírázáshoz, nem vagy béna lektor,
de rene-sanszod hatvanévesi kor,
s kupán is vághat jó erdélyi bor.*

*Ha nincsen szél – nincsen is szélmalomság,
maga sem donquijotézheti sorsát;
ám szélhámozás dívik még – nohát:
új lírámon hámozza át magát.*

II.

(HaGyőző)

*Ne olvass verset, többet én sem írok!
Hatvan után már minek a papír-ok?!
Csak azt az egyet add le még a lapnak,
mit nem írtam meg: se tegnap, se holnap.*

*Az új-hazába már csak ó-kor küldök:
a líra annyit ér ott, mint a sült tök.
S azért győztem még így ihelni érted,
hogy dráma-bemutatóm is megérjed!*

III.

(Háromkirályi Gáspár)

*Én még a cél-bölsőben ringatóztam,
s Te már zsenimbe néztél mélyre, hosszan.
Új forrás volt nekünk a Tisza-táj, s a
cenzúra ön-mozgósan tiszta bája.*

*Most 2-szer 30 vagy – ez már határhíd,
mit ítészének kevés költő ábít –
ősz üstöködre ám én áldva néztem
le – üstökösként: szaltórepülésben.*

IV.

(Szervátius Vígá' Bundus)

*Döntöttem. Neked még hatvan maradt!
Mindörökre. A többi poharat
már ki-döntöttem – minek ennyi szesz,
ha versszerkesztő mindig annyi lesz?!*

*De hatvan belőle – az néha sok:
mert ennyi verset írni nem tudok.
Csak te élj soká, nyájas Tutorunk,
hogy kinyomtassad lelki tumorunk.*

V.

(Szepességtelen Etele)

*Nagy ítészünk, Szakolczay!
Tőlünk roskadnak polczai.
Ám ha megereszti torkát,
ropja költőhad a polkát.*

*Írám ezt kétezeregyben,
regölős vígan a fagyben:
hatvan év csupán a kezdet –
éltesen a Magyar Nemzet.*

VI.

(Új, Jé)

*Nap, Hold! Ég! Föld! Én! Meg Te, koszorús
redaktor, ki nem iszol kávéházban!
Szikéd kifente Fene Köszörűs,
félíg-holt költők félik azt vigyázzban!*

*Én nem! A versem nem hiába béres,
sz nem cifra. A trampli köz elég.
Hatvanas homlokod azért babéros,
hogy levélt nyerjen – krumplifőzelék.*

VII.

(Krasznikola)

*Hat költő kántál hangomon,
mely félíg övék – így dícsérnek,
szorzószám szerinti jogon,
mert voltaképp mint tízet érnek.*

*A hetedig Te légy magad,
és verset írni kezdj ma főként:
ha redakciód nem akad,
mi fölavatunk új költőként.*

KISS LÁSZLÓ

Szindbád egyelőre nem haza megy

NOVELLA,
MELYBEN VALAHÁNYAN ELGONDOLKODNAK,
MINDANNYIAN ODA LYUKADNAK KI, HOGY VANNAK PILLANATOK,
AMIKOR BALLADI NETTÁNAK NEM LEHET MEGMONDANI (ESETLEG MÉGIS)

*Mi a különbség Balladi Netta és a Múza közt ?
A különbség jól látható: a Múza mindenütt ott
van – Balladi Netta szintén.*

I.

– Nem segít semmi – gondolta komoran Szindbád, a hajós, midőn közelni érezte halálát, és a kisvárosi csatorna holtágának régi hídjára ment, ahonnan elgondolkozva nézte az alkonyatban álmodozó messzi erdőségeket, s ahol egy barna hajú, különös illatú leánytól emlékebe kapott kicsiny pipáját szívogatta, amitől szeme könnybe lábadt s torkát kaparó érzés fojtogatta, és amitől egyszerre zsongást, majd furcsa neszeket vélt hallani valahonnan távolról, az eltűnt, elsüllyedt, az elmondhatatlan és ugyanakkor leírhatatlan időből, melynek egyetlen bizonyos értelme az elmúlás (még inkább a változás, gondolta Szindbád), zsongást és neszeket, amik arra ösztökélték, hogy egy utolsó utazásra induljon, azon tűnődve, hová járnak az új költők, merre tanyáznak, vannak-e egyáltalán, s ha vannak, vajon mi fáj nekik, fáj-e egyáltalán valami, egy sokszor megtett, valójában azonban soha meg nem kísérelt utazásra, mígnem oldalt hajtott fejjel, valamilyen delejes révületben, édes, ópiumos álomba merült, mint aki sok hányattatás és bolyongás után végre hazaért. – Nem segít semmi – gondolta borúsan -, végül mégiscsak írni kell valamit.

S a kisvárosi kávéház felé vette az irányt, lassan, tűnődve.

II.

Szindbád máskülönben csupán homályosan ismerte Balladi Nettát. Annyit biztosan lehetett róla tudni, hogy az Árnyas utcai szobormíves udvarával átellenben állt a házuk. Az a ház, amelyikkel szemben a kontyos Teca néni lakott, akihez Szindbád egy időben sűrűn átszaladt testvérével, és hangosan dörömbölt a zöldkerítéses kapun, amíg Teca néni ráérősen ki nem csoszogott, hogy aztán az üveges verandára vezesse őket, ahol fonott kosárban illatozott már a friss kenyér, a Zsarnóczay pék puha kenyere, zsenge liszttel meghintve

a durcáján. Az a ház, amelyikben Kamilla, a pattanásos arcú barna lány, Szindbád ifjúkori társa lakott egykor, akinek szülei nutriát tenyésztettek az udvarban, s kapcsolatuk utolsó hónapjaiban Szindbád – ifjú poéta – mind gyakrabban gázolt térdig a szennyes lében a riadt állatok közt, és azt érezte, hogy büdös van, Kamilla, aki egyik napról a másikra eltűnt, felszívódott az időben, s akit Szindbád egy alkalommal rózsával lepett meg Anyák napjára, és akiről egészségtelenül sokat ábrándozott, évekkal később is, amíg más leányok kezelőjét gyűrögette és harapdálta, kap-e virágot Anyák napjára, mert Szindbád akkoriban már a világtól elvonultan, magányosan élt, s csak az anyákat tisztelte, és csak olyan nőnek csókolt kezét, akinek keze fogásán a lúg, a mosószappan édességét érezte, akinek keze fogásán érzett, hogy pelenkát is mosott életében, s nem állja gumikesztyű nélkül, személyesen súlykolni és mosni a szeretett férfi szennyését. Csak az anyákat tisztelte Szindbád, nem is lehetett hát senkije, és egyre sűrűbben sóhajtozott (*nem segít semmi*), mert egész szívével menthetetlenül és reménytelenül abba a bizonyos házba vágyott vissza.

Szindbád, a hajós, napjában többször elkerekezett Balladi Nettáék előtt, a nutriás házra azonban nem ismert rá. Ami feltűnt, hogy zsúpfedeles a garázs, és hogy a padlástetőn ködösen ég egy lámpa, mindig, örökké, akkor is, amikor Szindbád hajnaltájt hazafelé vette útját a kisvárosi kávéházból, és akkor is, amikor Teca nénit utoljára látogatta meg, és az üveges tornácról lopva figyelte, mikor tűnik fel az őzikeszemű Balladi Netta tüneményes alakja a mázolatlanul hagyott szürke falak árnyékában. Szindbád ekkor megállapította, hogy Balladi Netta – a tagadhatatlan egyezések ellenére – nem fogható Kamillához, a pattanásos arcú barna lányhoz, egyáltalán: senkihez sem mérhető, de tisztába, bár-hogy is próbálkozott, nem jött vele. Rendületlenül írogatta verseit, miközben féltetten őrizte azokat, amelyek egykor – ellentétben a rideg fővárosi szerkesztőkkel – olyannyira tetszettek Kamillának, a pattanásos arcú barna lánynak, Balladi Nettának azonban (egyelőre, gondolta Szindbád) kevésbé.

III.

A kisvárosi kávéház látogatóinak együvé tartozását kiváltképp az szilárdította, hogy a maguk módján valamennyien művészek voltak, ámbátor akadt, akiről ez sohasem derült ki. Valamennyiükben közös volt, hogy leginkább Balladi Netta miatt tűntek itt fel, és hogy mindnyájan rendszeresen, hosszan elgondolkoztak rajta, de a szilvapálinkás demizsonon túl csak ritkán jutottak, noha próbálkozásaik nem nélkülöztek minden eredményt. Eszelősen küldözgették kézírataikat a főváros felé, hétfégenként pedig lázasan vitatkoztak a művészet mibenlétéről, rendszerint éjfélig – onnantól kezdve másról vitatkoztak, másképp, és ilyenkor ritkán mutatkozott közöttük egyetértés.

Szindbád, aki korábban mindennapos látogatója volt a kávéháznak, a társaságot is csupán homályosan ismerte. Minthogy rendszeresen ivott, nem volt mindig biztos benne, ki kicsoda, de ez nem is volt baj, az illetők sem voltak mindig biztosak, hogy kicsodák. Ők is rendszeresen ittak.

Szindbád éppen úgy Balladi Netta miatt tért be ide, mint a többiek, és gyakran megesett, hogy összetévesztették valakivel, miként az is megesett, hogy ő tévesztett össze másokat. Ezt – színleg – kölcsönösen nem vették zokon. Összekocogtatták üvegeiket, és ki-ki ment tovább a maga kifürkészhetetlen útján, legbelül azonban mindőjüket létundor és gátlástalan érvényesülési vágy hajtotta, amely arra sarkallta őket, hogy rendre Balladi Netta nyomában legyenek. Némely abszintes hajnalokon Szindbád szégyenszemre izzadt a féltékenységtől, és a friss munkáit firtató kérdésekre többnyire azzal válaszolt, hogy tegnap csupán három esszét írt, hozzá két könnyebb verset, azonkívül sietve felskiccelte egy vélhetően több kötetre rúgó regény alapotívumait, és élvezte, ahogy a kérdező szája nagyra nyílt a csodálkozástól, s vagy nyál folyt belőle, vagy vízzel hígított rizling, mire kinyögte, hogy az igen!, amit Szindbádnak jó volt hallani, hiszen maga is bűnös volt, akár a többi: nem egyszer előfordult, hogy mások készre tisztázott költeményét véletlenül leöntötte egy kanna borral. Ezt – színleg – úgyszintén nem vették zokon.

A kávéház már zúgott, a zaj a karzaton egyre erősödött. Minden asztal, minden fülke el volt foglalva.

Mind-mind megérkeztek.

Mindjárt az első, akibe Szindbád belebotlott, Fuksz volt, az alamuszi rocker, aki egy éjszakán, miután barátnője háromszor hagyta faképnél és háromszor tért vissza hozzá, majd egyszer s mindenkorra hátat fordított neki, több liter meggybort hajtott le a kávéház udvarának hatalmas tölgye alatt, azután eszeveszett táncba kezdett az összetolt asztalokon, majd torkon ragadta a felfortyant csapost, végül sírva rohant el, és táncát az országúton, kamionok között folytatta, és akit azon az éjszakán bilincsbe verve vittek el ismeretlen helyre ismeretlen, egyenruhába öltözött emberek, Fuksz, aki soha nem írt verset Balladi Nettához, mert prózát írt hozzá, és prózáját Deep Purple vendégszövegekkel tűzdelt teli. Nyomban szembetűnt a sarokban kucorgó Berényi, aki rendszeresen publikált egyetemi lapokba, mert ez a csajoknál bejön, Balladi Nettát azonban nem olyan fából faragták, amiért viszonya Berényivel nem volt jónak mondható, de itt poharazott Keserű is, aki szerette az étcsokoládét, és itt Zsótér, aki nem, mert ő Balladi Nettát szerette, menthetetlenül, de esetükben ez sohasem vezetett vitához, sokkal nehezebben jutottak dűlőre abban a kérdésben, miszerint: *Kosztolányi vagy Karinthy*.

Itt birizgálta puskacsövét Waldner, a természet szerelmese, aki rendszeresen invitált lányokat a kisvároson túli erdőségbe, vadlesre, s a kávéház mosdójának tükre előtt *Ki ne csókolózna egy őzzel?* című versét szavalta, és itt ábrándozott

König, a szótlán medievista, aki albrétében több alkalommal lovagi viseletet öltött magára: szem helyén kilyuggatott üdítő kartonba bújtatta fejét, száj gyanánt citromot ragasztott, nyakig cipzározta bőrdzsekijét, s alsónadrágjába illesztett felmosórúddal kapaszkodott fel a háztetőre, a műholdas antenna mellé, várva, hogy valaki végre felfigyeljen művészetére, amit, úgy érezte, nem értenek meg az emberek, s többször panaszkodott, mennyire bántja, hogy lesajnálóan annyit mondanak rá csupán: hülye, és hogy Balladi Nettát is mindössze egy ízben volt módja hazakísérni. Itt rótta különös verseit Csengery, a pamutsálás, keménykalapos poéta, az izzó és sötét költő, aki egyetemi tanulmányait hagyta félbe, hogy majdani korok nebulói regényesnek találják életét, azonban elszámította magát, mert onnantól kezdve rendre anyagi problémákkal küszködött, s éjszakánként a kisvárosi csatorna holtágát átúszva – hitelezőit megkerülve – térhetett csak haza, Csengery, akinek szép, lángoló arcát az élet keserű, fájdalmas remekművé kalapálta, ráadásul sem életében, sem halálában nem találkozni tankönyvekben a nevével, és itt hepciáskodott Herényi, a tojásfejű klasszika-filológus, aki *A mítosz mint olyan* címmel írt önnön recepciósztétikai nézeteitől hemzsegő szerelmes feljegyzéseket átejtett barátnői csillapítására, és akinek felolvasásait hamar elunta a hallgatóság, s végül már csak magának olvasott fel, érzékeny lelkében megnyugodva, hogy Balladi Netta is a közelében tartózkodik, bár többnyire tévedett, mert Balladi Netta mindenütt ott volt, következésképp egy helyen nem lehetett.

Szindbád a kávéház karzatának aljában foglalt helyet, szemközt a falra aggattott tükörrel, amely alatt Balladi Nettának tartottak fenn asztalt. Tornáztatta fázós ujjait, tekintetét körüljáratta a gyengén világított helyiségben.

Papírt vett elő, erősen koncentrált.

Mert a sarokasztalnál görnyedt Takács, aki *A nő eljön, délután háromkor* című némafilmjének forgatókönyvét olvasta, immáron rongyosra, s a mű ope-rett változatán törte a fejét. A hátsó boksok egyikében az álmos Gusztáv fészkelődött, a fiatal ügyvédbojtár, aki csupán hírből ismerte Balladi Nettát, mert inkább Freud iránt mutatott érdeklődést, és hosszasan tanította csókolózni a közeli gimnázium pillangóit a kávéház legsötétebb zugaiban, akikkel még azon az estén örök hűséget fogadtak egymásnak, hogy útjaik már a következő héten végleg szétváljanak. A pultnál épp Bertalan hangoskodott, a sövalié, aki provençe-i lovagruhában fényképezte le magát, tórral az oldalán, amint zongorázik, és aki tekintetével minduntalan Balladi Nettát kereste, s mihelyt megtalálta, sziszegve kacagott, dévajul, és annyit mondott csupán: *déjà vu*, majd Balladi Netta válla fölött állhatatosan nézett a semmibe, mialatt egy göndör tincs a gyönyörtől kábultan alélt széles homlokára, de szokásos asztalánál tűnődött Spiegel is, aki szerelmi bánatában öngyilkos lett, azonban kiderült, hogy álmodik, amiért – hálából, hogy visszanyerte életét – pánikszerűen újraforgatta a *Dallast*, majd három nap alatt lefordította Heine Henrik

összes versét, tükörfordításban, s az antológiának – tévedésből – a *Mint egy állat, olyan vagy* címet adta, a kiadó azonban elnézte a félrefordítást. Rajtuk kívül itt volt Jácint, aki *Ni csak, ki beszél!* címmel jelentetett meg a helyi irodalmi lapban átütő sikerűnek szánt irodalomelméleti szöveget, melyben a narrátort egyszerre féltékenyen megszakítja a szerző, mire a főhős, aki addig a mesélő, sub rosa azonban a kontextus iránt árult el érzelmeket, egy mellékajton át sértődötten távozik, és hirtelen olyannyira egybeszövődnek a szálak, hogy senki sem tudja, mi van, végül a primer szerző megtébolyodik, Jácint, akit e tanulmánya dacára messze elkerült a dicsőség, noha munkájából később filmet forgattak. Mellette Fehér törte a fejét, a széplelkű, aki zseniálisnak érzett verssorát – *S ha a mennyeknek országa nem jön le a földre majd érte meggyünk mimagunk* – igyekezett strófába illeszteni, de sehogyan sem boldogult, és társai a háta mögött Balladi Nettáról sugdolóztak, Fehér, akinek meggyőződése volt, hogy a Múzsának örökké sanyarú a sorsa, mivelhogy hűtlen tányérnyalói kizárólag csalódások után keresnek nála gyógyírt. Itt verte a lapokat Iván, a képviselőjelölt, aki szabad idejében disznótorba járt gyönyörködni, és aki *Nyikita, a bérgyilkos* címen írt monográfiát, melyben az egykori párttitkár eladdig ismeretlen arcát mutatta be, és itt akadékoskodott Torma, a megvesztegethetetlen szerkesztő, aki mindannyszor csípős cinizmussal utasította vissza a kéziratot, ha soknak találta benne a kötőszót, és aki maga is írt, regényt meg novellákat, de verseket is, mígnem papirosán egyszer csak fellázkodtak a kötőszók és a segédigék, és forradalmi nézeteiknek az ábécé valamennyi betűjét megnyerték, és Torma inkább szerkesztőként ügyködött tovább.

Valamennyi arc ismerős volt Szindbád számára, valamennyi arc ismerős, régtől fogva ismerős, mégis újnak és ismeretlennek tetsző, egyszerre rokon és egyszerre titokzatosan idegen, valamennyi, ahányat maga körül látott.

Oldalt hajtotta fejét s folytatta az írást. Estére végezni akart.

Hiszen itt volt még Pósa, aki meztelenül szeretett szerelmeskedni, és itt Venter, aki ruhában, de a fürdéssel és a dinnyeevéssel is hasonlóképp álltak – nem is értették meg egymást sohasem. Mert itt volt Zachar, a szolgalelkű novellista, aki Szomoryt és Szomaházyt olvasott, bár néha – gyenge névmemóriája okán – nem tudott különbséget tenni kettejük között, Zachar, aki Balladi Nettát titáni porcelánbabának képzelte, sátoros hajjal, tussal festett szemöldökkel, és itt Geréb, aki másképp, de szigorúan titkolta, hogyan, azt azonban beismerte magáról, hogy tehetségtelen – ezért inkább csak ivott.

Itt volt továbbá Bereki, aki az antik irodalomban lelte örömét – fordítva ez nem volt igaz –, s aki maga is próbálkozott, de verssorai végén rímek helyett rémekkel élt, s aki megvetően figyelte a Balladi Netta körül fullánkjukat fényesítő méhek módjára zsongó tömeget, miközben sápadtan arra gondolt, mit szólna mindehhez Horatius. Itt hajtotta le szokásos fröccsét Bácsmezei, a meg nem értett prózáiró, aki félállású utcaseprőként kereste a kenyerét, de kézbesí-

tőbicikliről álmodozott, amiért összegyűjtött leveleivel nap mint nap felkereste a kisvárosi kávéházat. Itt volt Schreiber Tóni, aki Móriczot olvasott, és aki novelláiban a felsorolásokat rendre külön bekezdésekbe tördelte, ami több helyet foglal el, jóllehet *a művészet szempontjából kizárólag az alázat számít, a prémium nem*, itt Bajnóczy, a történész, aki *Brutus és a márciusi ifjak* című történelmi regényét féltette a cenzúrától, ugyanakkor itt volt Pócs, a festő, Zöldi Laca, a bűnöző, Lajos bácsi és a Báró, a hallgató Kerekes is, és itt Gácsér, a fűtő, gyűrt arcú, tökéletesen béna agyú férfi, Balogh, a jobbhátvéd, néhány konyhalegény, Bólya, a matróz, Hertelendi, a szakács, ívelt szemöldökű, asszonyos kézmozdulatú krapek, és itt Vajai, a tejporgyáros melós, akiknek semmi, de semmi közük nem volt Balladi Nettához, s nem is foglalkoztak vele különösebben, az egy Pócsot leszámítva.

Mindannyian itt voltak, és mindannyian mindennek bele akartak hatolni az értelmébe, ezért minduntalan Balladi Nettához fohászkodtak, mindegyre Balladi Netta kegyeit keresték. Ezt, ajkán alig látható ironikus mosollyal Szindbádnak sem volt nehéz megállapítania, aki időnként felemelte fejét, enyhe undorral körbetekintve a társaságon, majd oldalt hajtott fejjel folytatta az írást.

Mert itt volt még Petőrovcis is, a transzvesztita, aki elméleti munkáiban a transztexualitás kérdéseit boncolgatta, s minthogy kétszínű természete miatt önkéntelenül bűnösnek érezte magát, fejében egy a hypotextualitást vizsgáló tanulmány alapjai is körvonalazódtak már. A kávéház macskaköves udvarán andalgott Bach Lőrinc, akinek nevéhez terjedelmes regény fűződött, Danielle Steel modorában, melyben a főhős egy hangulatos patak partján elgondolkodva arra a következtetésre jut, hogy a boldogság csak átmenet, közjáték, talán nem is egyéb, mint a szenvedés hiánya, ezért tűnődve hallgat, végül mélyen magába fordul, olyannyira, hogy barátai másnap csupán hűlt helyét találják. Itt hőbörgött Wechsler, aki Kantot és Szilvási Lajost olvasott, francia eredetiben, jóllehet egy szót sem tudott franciául, és itt Menyhárt, aki ezzel szemben punkzenében utazott, ugyanakkor németül és angolul olvasott, Puskin és Lermontovot, s száraz nefelejcsset hordott szíve fölött, biztosítótűvel rögzítve mellbimbájához, de itt bóbiskolt Mérei is, a vak költő, a hexameter hőroza, aki két hosszabb verset írt, ám egyiket sem Balladi Nettához, pusztán önmaga szórakoztatására, Mérei, aki ritkán tartózkodott hajnalokig a kávéházban: jobbnak látta időnek előtte kereket oldani, nem lévén képes szemet hunyni az állandó zivaj felett.

Itt volt Bóna, a kinevezett strukturalista, aki gyermekkorától csontvázakat rajzolt – mást nem tudott –, s valahányszor befejezett egy művet, hosszan szemlélte, és látta, hogy ez jó, ebbéli véleményének pedig rögvess hangot is adott, igaz, maga sem tudta, miért. Itt hancúrozott Kresák, az abszurd realizmus kisvárosi mestere, kinek fő munkájában a hős fűnyíróval a hónap alatt tér be egy bankba, ahol alig hallhatóan köszön a tisztviselőknek, mire egy alkal-

mazott, a biztonsági őr segédletével, távozásra szólítja fel, ezért az utcán fennhangon méltatlankodik és revolverrel fenyegeti a járőrelőket. Itt talált megnyugvást Stritz, a leendő pedagógus, aki ugyancsak gimnazista lányokkal ismerkedett, s az együtt töltött éjszakákat követő libabőrös reggeleken Grecsó Krisztián *Angyalkacsinálás* című verseskönyvét hagyta maga után, okulásul, vagy Mágus, a filmrendező, aki rövidfilm forgatását tervezte, melynek hőse, Gaius Coitus Semper egy hűvös szeptemberi éjjelen ráébred arra, hogy ő más, ezért melegebb éghajlatra kívánczik.

Itt volt az acélos Wesselényi, a helyi kajak-kenu bajnok, akit eredményei folytán rendszeren a Noé becenévvel illettek, s aki felkarján a bicepszet hullámoztatta, ha Balladi Netta a közelben tartózkodott, és Wesselényi mindig hullámoztatta felkarján a bicepszet. Ide járt álmodozni Dékány, aki Agatha Christie-t olvasott, és akinek egyetlen novellájában a főhős, a többszörös apagyilkos Miller gonoszul kavargatja az őzpörköltet egy szövetkezeti összejövetelen, mert előzőleg valaki azt kívánta, hogy kavargassa a őzpörköltet az, akinek két anyja van, és Millernek – ó, nyomorult élet! – két anyja volt. Itt költötte el vacsoráját Rác, a féllábú tornatanár, aki harminc márká fejében ingyen fekvőtámaszozott az utcán, és itt Gedeő, a felfuvalkodott esszéista, akinek ez meg sem fordult a fejében, ellenben *Valagad, uram, azt mutasd meg!* címmel a honfoglalás korában játszódó rockoperát jegyzett, melyben a híres író, Bródy J. Sándor és fia, a néma Levente gigászi küzdelemben kényszeríti térdre az ellent, minek következtében maguk maradnak a csatatéren, és vadul marakodnak a Konczon.

Itt volt Tenkei, a lelkész, aki rendre a karzaton foglalt helyet, a tükör közelében, és – nehogy elkerülje Balladi Netta figyelmét – hangos szóval bizonygatta: ha valaki öt percig beszél neki okosan, hogy térjen át a mohamedán hitre, annak beveri az arcát, itt Garren, aki elegáns szövetzakót viselt, feszes csokornyakkendővel, és *Az átkozott* címen jelentetett meg dokumentumregényt, melynek főhőse, Márai Sándor annyira gőgös, hogy önmagához is csak ünnepnapokon szól, akkor is csak a tükör előtt, és akkor is csak annyit, hogy *az istenit, de kurva jól nézek ki*, és itt Fenyő, akinek *Amikor a fagyalt kihűl* című prózáját a napokban küldte vissza a *Tiszatáj*.

Itt voltak mindannyian, senki se hiányzott, a kör bezárult, a világ, tette le tollát Szindbád, kiteljesedett.

Balladi Netta is itt volt.

Úgy tűnt, nincs is életben: márványfehér műremeknek tetszett. Őzike-szeme barna volt és fényes. Ahogy mindig, örökké, egymagában ült, hol a tükör alatt, hol a karzat aljában, ahol Szindbád is helyet foglalt, hol a pultnál, hol a mellékhelyiség keskeny ajtaja mellett, hol a kávéház udvarán, a hatalmas tölgyfa tövében – mindenhol megfordult, de láthatóan senkivel nem kívánt szóba elegyedni. Jobbára a csenevész, zselézett hajú kölkök nyaggatták, akik

egy idő óta rendszeresen feltűntek a kisvárosi éjszakában, s akiktől lehetetlen volt Balladi Netta közelébe férközni, és akikre Szindbád nap nap után fokozódó utálattal tekintett.

Hogy Balladi Netta becserkészhetetlen, a kisvárosi kávéház soha nem lohadó lelkesültségű alkotói kivétel nélkül régen belátták már, ugyanakkor kivétel nélkül régen belátták azt is, hogy a pillanat, az a megmunkált, megművelt és beérett pillanat, mikor a kétségbeesés és undor odáig fokozódik, hogy öklödniük kell, s ekkor kiszakad majd belőlük minden, ami fontos és lényeges, és az is, ami nem fontos és nem lényeges, a pillanat, mikor igazán szükségük lehet arra, hogy Balladi Nettát szóra bírják, a pillanat – öklödtek bár eleget – még nem érkezett el, és hogy Balladi Nettának – történjék bármi – egyelőre nem lehet, de talán nem is érdemes megmondani. Belátták és kivétel nélkül bánták ezt, ám szomorkodásuk az idő előrehaladtával fokozatosan oldódott, s éjjél elmúltával jobbára meg is feledkeztek róla. Valódi művész nem provokál és nem vitatkozik. A valódi művész törődött – és éjjél után mind-mind törődöttek voltak már.

Valamennyien itt voltak tehát, és Szindbád most is ott ült közöttük, hallgatta duruzsolásukat, szavaik zsongását, mely gyakran szenvedélyes üvöltözésbe, öblös vitatkozásba csapott át. Szindbád, minthogy maga is író volt, ennélfogva Balladi Netta kegyei számára sem voltak közömbösek, önámítóan arra gondolt, hogy e lehetetlen, erőlködő zsibvásár, különösen a csenevész, zselézett hajú kölkök miatt szánalmat érez Balladi Netta iránt. Megbánta már, hogy bejött, s miközben lassan ocsúdott abból az aluszékony önkívületből, mely mindig megejtette, mikor írt valamit, s miközben arra gondolt, hogyan lehetne innen kiszabadulni, észrevétlenül, maga Szindbád sem tudta, mikor, hogyan vagy miért, betelt a papír.

IV.

Hazafelé menet, a sarkon, a kisvárosi csatorna holtágától nem messze, egészen pontosan az Árnyas utcai szobormíves udvarával átellenben lévő ház előtt, a mázolatlanul maradt, kísérteties sűrke falak árnyékában, a ház előtt, amelyikkel szemben a kontyos Teca néni lakott, akihez Szindbád egy időben sűrűn átszaladt testvérével, a ház előtt, amelyikben Kamilla, a pattanásos arcú barna lány, Szindbád ifjúkori társa élt egykor, akiben sosem lehetett csalódni, csupán egyszer, de akkor nagyon, akkor felejthetetlenül, és akinek szülei az udvarban nutriát tenyésztettek, a ház előtt, amelynek egyik rejtélyes szobájában egy ideje már Balladi Netta hajtotta álmra fejét, és amelynek padlástetőjén ködösen égett egy lámpa, mindig, örökké, akkor is, amikor Szindbád – ifjú poéta – a szennyes lében térdig gázolt a riadt nutriák között, és azt érezte, hogy bűdös van, akkor is, amikor utoljára látogatta meg Teca nénit, s utoljára

evett az illatos friss kenyérből, a Zsarnóczy pék puha kenyéréből, és akkor is, amikor hajnaltájt hazafelé vette útját a kisvárosi kávéházból (és akkor is, amikor nem), a ház előtt, a sarkon egy utcai lányra lett figyelmes az erősödő hóesésben.

Márványfehér hajkoronája eltakarta arcát, csupán szeme ragyogása látszott, homályosan. Megszólította Szindbád, szeme ide-oda rebbent.

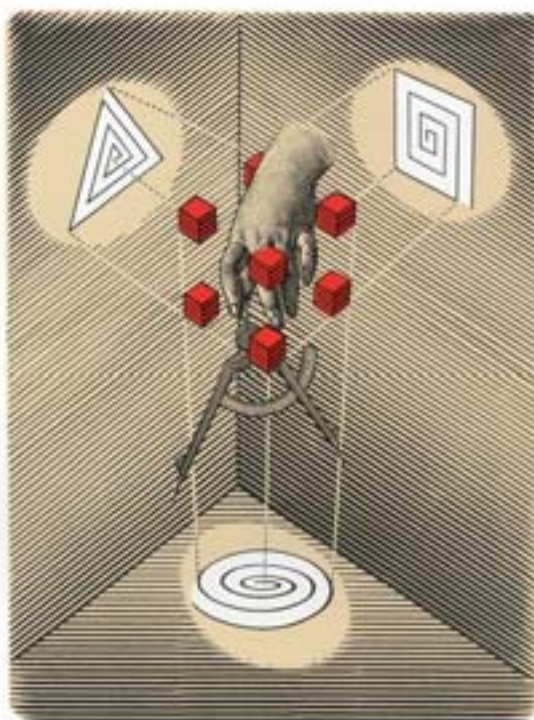
Szindbád visszahőkölt.

A kávéház lármája, mely hosszan elkísérte, egyszerre megszűnt. A hó csilapíthatatlan bőséggel szakadt, és halottnak tetszettek a kisvárosi házak.

Csönd lett.

Szindbád cipője alatt idegesen roppant a hó.

- Elmegy? - riadt föl a lány.
- Talán - felelte Szindbád, megtorpanva a csodálkozástól, hogy magázzák.
- Mi az? - szólalt meg újra a lány.
- Semmi - válaszolta Szindbád, és - hálából, szánalomból, nem tudni - belefogódzott a kezébe és a bundájába.

KASS JÁNOS

A szegedi téglavár

*A 60 éves Pataki Ferenc jubileumi kiállításáról, a Tisza-partról, a Stefániáról,
a bürokráciáról, a művészetről és a művekről*

Győzelem!

Annyi vesztes csata után, Muhi, Mohács, Világos, Trianon stb. végre egy győzelem: miénk a Vár!

Pataki Feri foglalta, bevette a szegedi téglavárat, a múzeum, a színház és a Kasszálló Bermuda-háromszögében, huszáros rohammal, meglepetésszerűen győzött!

Kitűzte a lobogóját, pontosabban a transzparensét: „Pataki Ferenc jubileumi kiállítása” A hatalmas, évszázados falak megteltek élettel, és persze elsősorban képekkel. S lássatok csodát, a képtárból kitessekelt művészek, Pataki mesterrel az élen, megszállták a gyönyörű, ívelt téglaboltozatok által határolt területet. Ritka nagysikerű vernissagera, kiállítás-megnyitóra került sor, Szeged apraja-nagyja ott nyüzsgött a Vár-múzeum, Vár-képtár, Vár-galéria termeiben! Ez a kemény és megalkudni képtelen művész ez év januárjában az első volt, aki a megnyitó után tiltakozásul leakasztotta nagyméretű képét a képtár faláról, s követték a többiek is, amikor kiderült, hogy az egykori képtár dobra került. Hát legyen belőle bank! Bürokráták, sokasodjatok! Művészkém, takarodjatok! Es íme, alig néhány hónap múlva a megszépült várrom fogadja, mint a népmesében, a legkisebb fiút, ezt a fekete gyereket, aki lehetett volna modell a honfoglaláshoz, amint szőréen üli meg a lovat. De Pataki Ferencet ló helyett inkább a lószőr érdekli, mármint a jóféle ecset, a mókusszőr, de még inkább a spahtli, a belgavászon, a terpentín, a festék, a sárga, akár a Tisza-parton is!

Es fest és fest és fest!

Képeivel megteltek a falak, keretbe fogott, kis borotválkozó tükörrre festett arc-képével fogad bennünket, mindjárt a bejáratnál. Csontváry szakállas önarcképe jut az eszembe, s rögtön utána Juhász Gyula: íme Pataki Ferenc családfája, egymásba kapcsolódó sors-láncszemei, DNS-kódja.

Megtalálta a helyét itt, a Tisza-parton, ez a nagy elődeit, őseit nyomon követő ecsetvitéz!

Pataki mester egy szál ecsettel vette be a szegedi téglavárat.

Micsoda győzelem!

Micsoda rég nem látott ünnep a megnyitón: mozdulni sem lehetett a termekben. A nagyszerű, aszketikus, Szent Ferenc-i Mezei Ottó nyitogatta a fejeket, és a megye első embere, Frank József büszkén adta át a Vár kulcsát a győzteseknek.

A képtár elesett, nem lehetett megmenteni, de a szegedi Vár a miénk. A jövőben itt, a Stefánián, a híd és a Sajtóház között kialakulhatna egy kulturális központ, egy Barbican Center, egy Pompidou központ.

A sétányon szoborpark, Juhász Gyula, Erzsébet királyné már a helyén van, de hiányzik Móricz, Dózsa, Rózsa Sándor, a szegedi halász, a pákász, és az árvízi töltést talicskázó alföldi kubikos.

A Tisza-partra, a beton védőfalra zászlórudak kellenek, s a szegedi címer mellett az egyetem, a Pick-szalámi, a futball-csapat emblémáit, színeit lobogtathatná a tiszai szél.

A múzeum mögött íme már lovas szobor áll, pár hónapja avatták, az egyetem udvarán álló Szent Györgynek, a Kolozsvári testvérek szobrának a pandanja.

Gyönyörű a kilátás az éjjel is kivilágított Dómra. A Tisza-parton a bástya alapjait meg kellene emelni, és egy híddal – a szerelmesek számára készített Sóhajok hídjával – összekötni a parttal. Ez szegedi unikum lehetne, kedves találkahely.

De vissza a meghódított Várhoz: néhány jól elhelyezett fénnel megvilágítva kívülről is kapcsolódna a fényes színházi élményekhez. A színházból kilépve egy jól sikerült előadás után a galéria büféjében, az ernyők alatt csendesen meg lehetne beszélni a látottakat.

A Stefániát rejtett fényekkel biztonságossá lehetne tenni, és a Bácskából, a Vajdaságból, Újszegedről érkezőket pompás panoráma fogadná. Szegednek nincs ipara, nincsenek gyárai, Szeged az eszével, tehetségével, szorgalmával és az ötleteivel juthat lélegzethez, s egyetemi város lévén, a tudás az igazi szegedi valuta.

A csendes kimúlást, a passzivitást félrelökve a szegedi festők, művészek talpra álltak, egységesen opponáltak a döntést, a hivatal határozatát, és immár művészettörténeti tény, a várost minősítő esemény az emlékezetes lépés, amikor Patakival az élen megindult a processzió, és az ünneplő közönség tapsa mellett a szegedi művészek kivonultak a régi képtárból, hogy néhány hónappal később bevonuljanak a várba.

A szegedi polgárok immár ébredeznek, ezt bizonyítja ez a gesztus is. Igyekeznek megvédeni jogaikat, s a magát tévedhetetlennek hívó, általunk megválasztott tisztségviselőknak számolniuk kell a civil kurázssal is. A mindent jobban tudók felfigyeltek az új jelenségre, a város lakóit a saját érdekeik ellen nem lehet képviselni!

Az egy szál ecsettel kivívott győzelem intő példa, és intő példa a Hősök-kapuja is. Le lehetett vakolni Aba-Novák művét. Ki lehetett tiltani Klebelsberg Kunót a magyar szellemi életből, de íme: a szobra itt áll a Széchenyi-téren, a Városháza előtt!

Szeged Szent-Györgyi Albert, Bay Zoltán, a szegedi matematikai iskola, az orvosképzés, de a közgazdász-számítógép programozó új generáció már nem csak szögediesen beszél, de két-három nyelven is kommunikál, és az internetről hívja le az „up to date” információkat: most már nem nagyon lehet mellébeszélni!

Szegedet sújtotta tavaly a hatalmas tiszai szennyezés, halpusztulás, amely az egész világon ismertté vált, s nem olyan régen még jól lehetett hallani a szegedi éjszakában a szomszédos háború robbanásait.

De a téglavár visszafoglalása, ez a békés győzelem rá kell, hogy ébresszen bennünket, szegedi polgárokat, művészeket és vezetőket arra, hogy e nagyszerű város nem a Szilikon-völgy, de kultúrájával, műveltségével, összefogással a klebelsbergi tanulságot megértve, távlatokban gondolkozva itt, a limesen a magyar Firenze lehet!

A Medici dinasztia háromszáz éven át tudott valamit és gyakorolta is. Alkotókra volt szüksége, művészekre, írókra, szobrászokra, akik megszépítették az életet. Petrarca, Boccaccio, Dante ott, Szív Ernő, Temesi, Gregor Jóska itt, Michelangelo, Leonardo, Donatello művei és a nagy fiesták ott, itt a nyári szabadtéri játékok. Pizza itt is, ott is, de a szegedi halászlé csak itt! Milánói Scala ott, itt a szegedi balett! Zoltánfi, Baka Pista emléke itt, ott a pompás Risorgimento!

Végigmegyek a szegedi Via Venetón, a Piazza di Spagnán, a Kárász utcán, a Széchenyi téren, és átjár az öröm.

Miénk a vár. Szinte látom: színes zászlók lobognak a házakon, csinos szegedi lányok tartanak a Dóm felé, s a tornyokból fanfárok hirdetik a győzelmet: „Szeged híres város, Tápéval határos”.

Pataki Ferit sújtásos kék-vörös bodigárdok pajzsra emelik, s lassú, kimért léptekkel megindul a menet a Kárász utca–Széchenyi tér–Vár utca–Stefánia útvonalon a szegedi téglavár felé!

A kíséretben bábosok, költők, mézeskalácsosok, színészek, színésznék, leendő mozisztárok, pojacák, a szegedi rock és dixie együttesek, tűzoltók és tűzoltózenekar, a vám- és határőrség, a vízilabdacsapat, a szalámigyár, tíz méteres szalámi-lufikkal, a művészeti iskolák, a benzinkutasok, az olajmaffiózók, a Szegedért Alapítvány és a díjazottai, a Mol, egy működő miniatűr kúttal. A százszemélyes bográcsot kavargató, fehér sapkás szakácsok, a Csillag-börtön képviselőjében néhány csikos pizsamás életfogytos, díszruhás börtönőrrel. A múzeum színeiben két kőoroszlán. Móra Ferenc portréját gyönyörű arany keretben a festőművészek viszik.

A Virág cukrászdát hatalmas, teherautónyi csokoládétorta képviseli, a szegedi építészeket a Világ Utcája. A MÁV különvonatot szervez, valódi, füstölgő, 424-es mozdonnyal, jegylyukasztó kalauzzal felszerelve.

A Tisztatáj különszámot jelentet meg Pataki Ferenc eredeti tollrajzaival, és mellékletként „Miénk a vár, tiéd a lekvár és a képtár” címmel a verspályázat díjazottjait mutatja be.

A Délmagyarország ünnepi tripla számot nyomtat a legújabb lézertechnikával, kivételesen a sportrovatot egyetlen hasábjába zanzásítva.

Léko Péter interjúban elsőként üdvözlí a Várat visszafoglaló Pataki Ferit. Harcos üdvözlétét küldi Kokó, valamint Temesi Feri, aki a „Por” után a három betűs „Vár” címet adja új ciklusának, és a többkötetes mű címei a következők lesznek: „Ecsettel a Vár ellen”, „A győzelem képekben”, „Szög-art a várfalon”, s végül: „Ki a művész Szegeden”.

Győztünk!

A Vár a miénk, Szeged is a miénk!

Éljen a művészet! Éljen Pataki Ferenc!

2001. 11. 27.

CSEKE PÉTER

A tényfeltárás műhelyei a két világháború közötti Erdélyben

A száz éve született Balázs Ferenc emlékére

A megkésett magyar társadalomfejlődés egyenes következményeként az empirikus társadalomkutatás meghatározó műhelyei csak a 20. század elejétől kezdve alakulnak ki, s teremtik meg – az ismert fáziseltolódást követve – a társadalmi jelenségek, a tapasztalati tények feltárásának két nélkülözhetetlen, egymást szervesen kiegészítő módszerét: a szociológiai és a szociográfiai megközelítést.

A *szociológia* – mint ismeretes – a társadalmi jelenségek, viszonyok összefüggéseivel és a társadalom makro- és mikrostruktúráiban lejátszódó folyamatok elemzésével foglalkozó *tudomány*. Tehát a tudományosság ismérveit kimerítő fogalmi rendszerrel és a tudományos kutatás módszerességével vállalkozik az objektív társadalmi valóság feltárására. A *szociográfiai megközelítésben* viszont – bár ugyancsak az objektív valóság jelenségeinek, folyamatainak a felismerése/felismertetése áll a társadalomvizsgálati érdeklődés középpontjában – a szaktudományos pontossággal feltárható tények érzékelés, mindenki által átélhető, tehát a szaktudomány határait/hatáskörét túlhaladó bemutatására esik a hangsúly. Vagyis a társadalmi valóság összefüggéseinek intuitív megragadására és szubjektív megjelenítésére. Ezért is van az, hogy a magyar fogalomhasználatban a szociográfiai megközelítést (már Mikszáth óta) *társadalomrajznak*, *valóság*- vagy *tényfeltárási irodalomnak* nevezik.¹

Epp a megkésett magyar társadalomfejlődéssel magyarázható, hogy mind a szociológiai, mind a szociográfiai eszközökkel végzett tényfeltárás indítékai jó ideig politikaiak voltak. „A *Huszedik Században* publikált szociológiai írások – állapítja meg a két világháború közötti szociográfiák előzményeire visszatekintve Némedi Dénes – először inkább közvetve, rejtetten, később nyíltan és büszkén politikai törekvésekkel fónódtak össze.” Ami korántsem az elméleti igények feladását jelentette, műveiket azonban a politikai akaratalakítás és közvélemény-formálás eszközének tekintették. Még nem tudtak határozott különbséget tenni a tudományos közeg és a politikai szféra elterő elváráshorizontjai között. „Politikus és tudós szerepének összekapcsolása, a politikai szerepvállalás igénye, a politikai gondolkodás sajátos logikája érzékenyebbé tette a társadalomtudományi kutatást az aktuális iránt. De nemcsak állampolgárokként kívántak politikai szerepet vállalni, hanem – ahogy azt Jászi szépen megfogalmazta – a szociológiát közvetlenül politikai jelentőségű tudománynak tekintették. A társadalomkutatás politikai hatásának keresése a leleplező funkciók hangsúlyozásához vezetett.” Azt persze a századelő reprezentatív szociológusa, Jászi Oszkár is világosan látta, hogy a tudományos társadalomvizsgálat a politikai cselekvés előkészítésében elsődleges

¹ Vö. *Agrárszociológiai írások Magyarországon 1900–1945*. Válogatta, a bevezető tanulmányt írta és jegyzetekkel ellátta: Tóth Pál Péter. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1984. 5–30.

szerepet játszik, de nem jutott el ahhoz a felismeréshez, amiből a harmincas évek szociográfusai eleve kiindultak: a társadalomkutatás már önmagában is politikai tett. Hiszen a Trianon utáni korszakban „A politikai és társadalmi reform ügye nem olyan kérdés volt többé, amelyben az értelmiségi szabadon dönthette el, hogy vállalja-e vagy sem; a reform kérdése az értelmiségi lét értelme lett, s az értelmiségi a hagyományos politikai mozgástéren kívül szerette volna tudni magát. [...] Mindezt persze úgy, hogy a változás horderejéről alig volt tudomásuk, s egy olyan politikai helyzetben, amelyre a baloldal gyengesége, a konzervativizmus tétova útkeresése és az újmódi, tekintélyelvű jobboldaliság előretörése volt a jellemző: olyan helyzetben tehát, amely igen kevés alkalmas tiszta és világos megoldások kimunkálására.”²

A két világháború közötti Erdélyben

a szociográfiai tényfeltárást szintén megelőzi a szociológiai. Részben a még eleve nem élő hagyományokra, elsősorban Braun Róbert és Turnowszky Sándor megismerésmétlő kísérleteire³, másrészt a Dimitrie Gusti professzor vezette bukaresti szociológiai iskola ösztönző hatására⁴ gondolunk, de nem feledkezhetünk meg a pozsonyi Sarló, a Szegedi Fiatalok és a budapesti Bartha Miklós Társaság ilyen irányú munkásságáról sem⁵. Annál is inkább, mivel az *Erdélyi Fiatalok* (száz-százhusz főnyi) falu-szeminariumának hallgatói – Demeter Béla, Jancsó Béla, Mikó Imre és Venczel József közreműködésével – a felvidéki falvak, a szegedi tanyavilág agrarsettlement kutatási programjának, a József Attila meg Fábíán Dániel által összeállított kérdőívével (*Ki a faluba*) a zsebükben indultak az erdélyi magyar, illetve vegyes lakosságú falvak felfedezésére.⁶ Ennek az érdeklődésnek az első reprezentatív eredménye Mikó Imrének az *Erdélyi*

² Némédi Dénes: *A népi szociográfia 1930–1938*. Gondolat, Bp., 1985. 10–16.

³ Lásd Gáll Ernő *Tegnapi és mai önismeret* (Esszék, tanulmányok. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1975.) címadó tanulmányát (106–130), valamint a *Nemzet és nemzetiség szociológiai nézetben* címűt ugyanitt (131–142), továbbá ugyancsak tőle *Az erkölcs dilemmái* (Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár, 1981.) következő esszéit: *Dimitrie Gusti és az együttműködés erkölce* (119–131), *Nemzedéktől nemzedékig* (177–194), *Nehéz örökség* (131–253).

⁴ Lásd Balázs Sándor bevezető tanulmányát Dimitrie Gusti *A szociológia monográfiája* (Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1976.) című Téka-kötetéhez (*Dimitrie Gusti monografikus szociológiája*, 5–66); továbbá a szerző *Szociológiai és nemzetiségi önismeret* című kötetét (Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1979.); Lengyel András: *Egy „gustiánus” erdélyi szociológus*. Vázlat Venczel Józsefről. In: *Törésvonalak*. Tanulmányok az 1919 utáni negyedszázad művelődéstörténetéhez. Tekintet Kiadó, Bp., 1990. 9–42.

⁵ Lásd: *Erdélyi Fiatalok. Dokumentumok, viták (1930–1940)*. Szerk. Cseke Péter és dr. László Ferenc. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1986–1990.; Tasi József: *József Attila és a Bartha Miklós Társaság*. Ecriture – Galéria, Bp., 1995.

⁶ Lásd a Cseke Péter és László Ferenc gondozásában megjelent *Erdélyi Fiatalok. Dokumentumok, viták 1930–1940* című kötetet, Tasi József fentebb jelzett munkáját, továbbá Demeter Bélának az *Erdélyi Fiatalok Falu Füzetek* sorozatban kiadott két kötetét: *Hogyan tanulmányozzam a falu életét?* (Kolozsvár, 1931.); *Az erdélyi falu és a szellemi áramlatok* (Kolozsvár, 1932.).

Fiatalok kiadásában 1932-ben megjelent – máig idézett, a korabeli román sajtóban is élénk visszhangot keltett – falufüzete volt: *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*.⁷

Jancsó Béla és az Erdélyi Fiatalok kezdeményezései

Mikó Imre már az *Erdélyi Fiatalok* indulásakor szoros kapcsolatot épített ki a szociológiai kutatások – nemzetközi hírnévnek örvendő – bukaresti műhelyével, Jancsó Béla a felvidéki falukutatásban úttörő munkát végző Sarló-mozgalom tagjaival, a tanvilág feltárásában angliai módszereket alkalmazó Szegedi Fiatalok kutatócsoportjával, az alföldi falvakba induló Bartha Miklós Társaság tagjaival. A kolozsvári értelmiség-nevelő műhely faluszemináriumának a titkárát, Venczel Józsefet pedig kimondottan „gustiánus” képzettségű szociológusként tartja számon a szakkutatás, lévén hogy 1936-ban egy teljes szemesztert töltött a Dimitrie Gusti által vezetett Szociológiai Intézetben; nemcsak tanulmányozta a bukaresti monografikus iskola módszereit, hanem aktívan bekapcsolódott annak munkájába.

Még mielőtt Venczel közvetlenebb ismereteket/élményeket szerzett volna a Gusti-féle szociológiai iskola működéséről, világosan látta, hogy Erdélyben a társadalmi és nemzeti önismereti mozgalom nélkülözi: a) a munkaközösségi szervezettséget, b) a tudományos irányítást és a c) a rendszeresen végzett kutatómunka gyakorlati tapasztalatát. Az *Erdélyi Fiatalok* faluszemináriumának volt ugyan tisztikara és ügyrendje, az előadások azonban többnyire informatív jellegűek voltak, és így a vidékfeltárássra/falukutatásra jószántukból vállalkozó hallgatók teljesítménye sok esetben az amatőrizmus szintjén mozgott, ritkán tett eleget a szakkutatás által megkívánt követelményeknek. Több mint tudománytörténeti adalék, hogy épp ez a kifejezetten kritikai velleitású 1935-ös tanulmány – *A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom*⁸ – kelti fel Dimitrie Gusti érdeklődését a 22 éves (még egyetemi hallgató) Venczel József iránt, aki ugyanabban az évben, az Erdélyi Múzeum-Egyesület 75. évfordulóján, joggal tette szavá magának az erdélyi magyar társadalomkutatásnak az elmaradottságát, az önismertet bántó hiányát: „Számokban, adatokban, grafikonokban nem láthatjuk a magunk életét: melynek iránya ezer tényezőtől befolyásolt, nem érezzük sajátos helyzetünkben folyó kötelességeinket, mert csak felszínen mozoghat szociológiánk – szociográfia, társadalomanalízis hiányában.”⁹

Venczel József és a Hitel szociológiai tényezmlélete

Figyelmünket nem kerülheti el, hogy Venczel – aki pályája során mindvégig megmaradt „Gusti-ihletettségű” szociológusnak, és egy 1950-es kirakatperben kiszabott 12 évi börtönbüntetésének letöltése után tudományos főkutatóként aktív szerepet vállalt Ion Aluș professor mellett a kolozsvári egyetemen folyó szociológiai oktatás megalapozásában – mennyire megkülönböztetett szerepet szán a társadalmi és nemzeti ön-

⁷ Mikó Imre: *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*. Kolozsvár, 1932. Újabb kiadását a csíkszeredai Pro Print adta az olvasók kezébe 1999-ben.

⁸ Vö. Venczel József: *A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom*. Megjelent az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadásában 1935-ben, az erdélyi Tudományos Füzetek 78-as számában. Újabb kiadása in V. J.: *Az önismeret útján*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980. 53–73.

⁹ Uő: *Erdélyi kultúrproblémák*. In: V. J.: *Erdélyi föld – erdélyi társadalom*. Bp., 1988. 204–214.

ismeretet gazdagító szociográfiának. Akkor, amikor ez a műfaj még csak születőben volt, tehát még nem alakíthatta a közgondolkodást Magyarországon sem (a *Puszták népe*, *A tardi helyzet*, *Az Alföld parasztsága* 1936-ban jelent meg, a *Viharsarok*, *A néma forradalom*, a *Futóhomok* 1937-ben – hogy csak a „frontáttörő műveket” említsük), Erdélyben pedig Balázs Ferenc, Böződi György, Tamási Áron tolla munkált az életre keltésében. A szaktudományos társadalomfeltárást és a szociográfusi ténymegjelenítést később is mindvégig egymást szervesen kiegészítő voltukban, komplementaritásukban szemlélte Venczel József – a maga társadalomkutató tevékenységében azonban az előbbit részesítette előnyben. Tanulmányai – állapítja meg a pályaképét felvázoló szegedi irodalomtörténész, Lengyel András – „egészében különböznek a vele egykorú, ún. népi szociográfiáktól, Féja Géza, Szabó Zoltán, Kovács Imre, de még Erdei Ferenc munkáitól is. Írásmódszere – ellentétben a Fájáké íásaival – egyáltalán nem publicisztikus jellegű, nem az írói tehetségnek szán fontos szerepet. Írása a Gusti-iskola (s az amerikai *rural sociology*) eszménye szerint tiszta fogalmi alapvetésű, szakszerűen adatolt, egy-egy vizsgálati »egységet« sokoldalúan feltáró *tanulmány*: szakmunka. Ez – a szociográfiákhoz viszonyítva – nagy előnye. De hátránya is van hozzájuk képest, s ez bizonyos mértékig éppen nagy előnyéből, a körülhatárolt vizsgálati egység egzaktuságra törő, »kemény« adatolásából adódik: írásaiból szinte teljesen hiányoznak az intuitív fölismerések, mindig csak az »adatolhatónál« marad. Ez némileg Féja Géza szociális elégedetlenségtől fűtött, társadalmi változást sürgető lendületéhez képest is fogyatkozás (igaz, ez a tudomány fogyatkozása a publicisztikus fogalmazással szemben), a veszteség azonban igazában Erdei Ferenc műveihez viszonyítva válik láthatóvá. Azok a – bár többnyire csak intuitíve megragadott – nagy összefüggések, amelyek Erdeinél igen sokszor ma is relatívek, nála hiányoznak. Az empirikus szakszociológiát azonban – Erdeihöz viszonyítva is – inkább ő képviselte. S ez nagy tudománytörténeti érdeme.”¹⁰

Az intuíció hiányával nem ért egyet Székely András *A falukutató Venczel József* tudománytörténeti érdemeiről írt tanulmányában.¹¹ Venczel és munkatársai ugyanis – fejti ki a szerző – nem a priori tételek igazolását, hanem a társadalom egészének a megismerését tűzték ki célul, a település életmegnyilvánulásainak és társadalmi jelenségeinek a rögzítésére törekedtek. Abból a felismerésből indultak ki, hogy a részletkérdésekkel foglalkozó kutatónak is mindig az egészre kell legyen rálátása. Az 1941-es bálványosváráljai kiszállás során alkalmazott komplex módszerből például kitűnik: Venczel számolt azzal, hogy a kérdőíves felmérés egyoldalúsághoz vezet, megmerevíti a kutatást, önállótlanúságra szoktatja a kérdezőt. Világosan elkülönítette tehát az informatív és az objektív anyaggyűjtést. Az alkalmazott kategóriák mintegy „menet közben”, „helyzet-orientáltan” körvonalazódtak a napi észleletek és felismerések megbeszélései során. Ezekkel az eszmecserékkel és vitákkal – azon túlmenően, hogy alakították a tervezett monográfia szerkezetét, módosították annak felépítését – pedagógiai célja is volt Venczel Józsefnek. A módszertani előfeltevések, a társadalomvizsgálati formák, a kutatási technikák „helyzet-adekvát” alkalmazásával a szociológiai monográfiakészítés folyamatát akarta megéreztetni tanítványaival. „Ezek a megbeszélések – írta visszatekintésében – egyfelől alkalom nyílt arra, hogy általános és részletes utasításokat ad-

¹⁰ Lengyel András *i. m.* 33.

¹¹ Vö. Székely András Bertalan: *A falukutató Venczel József*. In: V. J.: *A falumunka útján*. Az Orbán Balázs Közművelődési Egyesület Kiskönyvtára I. Székelyudvarhely – Budapest, 1993. 183–205.

hassunk, a gyűjtött anyag rendezése és áttanulmányozása alapján kérdéskörökre vagy kérdésekre hívhatunk fel a figyelmet, és kifejthessük a gyűjtés közben érvényesítendő szempontokat, rámutatva a problémák összefüggéseire, jelenségek kapcsolataira és a társadalmi viszonylatok számbaveendő részleteire; másfelől alkalom nyílt arra, hogy az eszmecsere során minden egyes kutató lássa a szétágazó munkakörök alapvető összefüggéseit, a különböző irányú kutatások anyagának egymást kiegészítő, magyarázó és megokoló voltát. Ezekkel a jól előkészített megbeszélésekkel elérhetjük a kutatás természetes fejlődésének biztosítását, azt, hogy a munka fokozatosan haladjon a tájékozódó anyaggyűjtéstől a részletek kivizsgálása s ezen keresztül az összefüggő kérdéskörök áttekintő tanulmányozása felé.”¹² A kutatás eredménye mintegy ötezer cédula, rengeteg informatív anyag, hét-nyolcezer népesedési és családtörténeti adat, valamint térképek, fényképfelvételek, fonográfhengerek sokasága.¹³

Indulása idején Venczel József a kisebbségi társadalom-megismerést kezdeményező *Erdélyi Fiatalok* belső köréhez tartozott, majd e kutatások szakszerűvé tételén munkálkodó, a Széchenyi István szellemiségét föl vállaló *Hitel* (1936–1944) alapító szerkesztőjeként és tanulmányírójaként szerzett magának szakmai elismerést, 1941 és 1944 között pedig – immár egyetemi tanárként – a Teleki Pál Intézet keretében működő kolozsvári Erdélyi Tudományos Intézet munkatársaként szervezte és vezette „a legnagyobb szabású, monografikus igényű komplex táj kutatást Erdélyben”.¹⁴

Amennyiben a *Hitel* – főként Venczelnek köszönhetően – inkább a szociológiai módszerekkel feltárható társadalomismeretnek adott teret, a fogalomtisztázás szempontjából ugyancsak releváns lehet, hogy a szociográfiai valóságábrázolás módszereire és eredményeire a két világháború közötti időszak erdélyi szellemi műhelyei közül melyek irányították rá a figyelmet.

Az Erdélyi Fiatalok és a szociográfia

Utaltunk már arra, hogy az *Erdélyi Fiatalok* indulásától kezdve „intézményesítette” a bukaresti monografikus iskolával való kapcsolattartást. Híradások, beszámolók, elvi és módszertani tanulmányok egész sora jelenik meg a folyóirat hasábjain. A kapcsolatiépítés lényeges indítéka volt, hogy – Jancsó Béla szorgalmazására – az EF is kinevelhesse a maga gustiánus falukutatóit. Bakk Péter, Haáz Ferenc, Hegyi István, Váró György a harmincas évek derekán közvetlenül is bekapcsolódik a monografikus kutatásokba. Ugyanakkor nem feledkezhetünk meg az EF célkitűzéseit magáénak valló bukaresti Koós Ferenc Kör tevékenységéről sem, amelyik közvetítő szerepet töltött be a Gusti-féle iskola és az EF között. Az együttműködést megkönnyítette, hogy maga Gusti professzor is nyilvánvalóan érdekelt volt módszerének minél szélesebb körű elterjesztésében. A Gusti-féle falumunka-rendszer azt tudatosította a lap munkatársai-

¹² Lásd Venczel József: *A falukutatók módszerének vázlata*. In V. J.: *Az önismeret útján*. Tanulmányok az erdélyi társadalomkutatás köréből. Bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Imreh István. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980. 119–120.

¹³ Vö. Molter [Marosi] Péter: *Falukutatók Bálványosváralján*. *Hitel*, 1940–1941. 3–4. 300–302.; Imreh István: *A bálványosváraljai falukutatók módszerének vázlata*. In: *Korunk Évkönyv 1979*. Romániai magyar népismeret. Orbán Balázs születésének 150. évfordulójára. Kolozsvár-Napoca, 1978. 20–30.

¹⁴ Vö. Székely András Bertalan: *I. m.* 194.

ban, hogy a kisebbségi létviszonyok tanulmányozását szigorúan tudományos alapokra kell helyezniük, s hogy ez a munka szerves része a romániai valóság feltárásának, illetve – Gusti elképzeléseinek megfelelően – az egész országot átfogó falusegítés és szellemi felemelkedés előmozdításának. Az EF Gusti-követői ugyanakkor jól látták azt is, hogy csakis a tudományos megismerés lehet az alapja az együtt élő népek közeledésének, a sajátosságok értékhordozó és értékképző lehetőségei felismerésének, azok kölcsönös tiszteletének. Ebben a perspektívában vált erkölcsi mozgósító erővé 1932-től kezdődően a bukaresti szociológiai iskola munkássága. „Ha a többségi nép fiai ilyen öntudatosan fordulnak a falu felé – írta Fogarasi Géza –, annál inkább kell azt nekünk tenni. A mi létünk vagy nemlétünk kizárólag az erdélyi faluhoz van kötve.”¹⁵ Hasonló indítékokkal ismerteti a következő év nyarán Jancsó Béla is a román falukutatás helyzetét, de amikor az EF falumunkásainak helyzetét/eredményeit összeméri a bukaresti szociológusok teljesítményével, már nem tudja palástolni felindultságát: „És mit szólnunk mindehhez a nagyvonalú és gazdag munkához mi, erdélyi magyar fiatalok?! Milyen szegényesek és gyatrák a mi falumunkánk »eredményei«. És hiába mondjuk, hogy: »Könnyű nekik, hivatalos támogatással!« A hivatalos támogatás csak keretet ad, de a munkát szépen és jól, szívósan és alaposan csak a munkavállalók végezhetik el. És az ő munkavállalóik el is végezték! Mi pedig éveken át még nem tudtunk kibontakozni a tapogatózásból, kicsinyes irigykedésekből, felekezeti széthúzásokból [...]. Szégyenkezünk, nagyon szégyenkezünk. És szégyenkezzünk is, mert joggal szégyenkezhettünk. A kisebbségi sors a több munkát követeli tőlünk, és mi, íme, annyit sem tudunk dolgozni a faluért, mint a többségiek.”¹⁶

Jancsó Béla maximalizmusba hajló igényességét ismerve azt kell mondanunk: mind az akkori, mind a mai megítélés szerint is túlzott, amikor az EF faluszociológiai kutatóinak teljesítményét ennyire alábecsülte. Kifakadása mégis jogos volt, mert világosan látta, hogy az EF által intézményesített falukutatás lendülete a főiskolai hallgatóság politikai és felekezeti tagolódása után elakadt. Epp akkor, amikor a román sajtó is mind többet cikkezett az EF „örvendetes orientációjáról”, és nagy örömmel üdvözölte a reménykeltő kezdeti eredményeket. Mikó Imre falufüzete kapcsán például Ion Costea azt emelte ki a kolozsvári *Patriában*, hogy „a vegyes lakosságú falvakban románok és magyarok, mind a múltban, mind a jelenben a legtestvériesebb megértésben éltek, és az intellektuellt osztály kötelessége, hogy ezt a megértést a továbbiakban is előmozdítsa. A két nemzet együttműködése a faluban közös gazdasági érdekük szerint történik, miután az osztályérdekek éppen annyira erősek, sőt néha erősebbek is, mint a nemzeti érdekek. A magyarok gazdasági érdekeik alapján álló szervezetei nagyon jól mehetnek együttes szociális, nem politikai harcba a románok politikai szervezeteivel társulva. Íme, a leghathatósabb érintkezési pont a két nemzet között.”¹⁷

¹⁵ Fogarasi Géza: *A román ifjúság falumunkájáról*. Erdélyi Fiatalok, 1932. 5. 77–78.

¹⁶ Dr. Jancsó Béla: *Gusti professzor és tanítványainak falumunkája*. Erdélyi Fiatalok, 1933. II. 46–49.

¹⁷ Ion Costea: *O nouă generație ungurească în Ardeal?* [Új magyar nemzedék Erdélyben?] *Patria*, 1933. február 19. Ismertetését lásd: „Új magyar nemzedék Erdélyben?” *Fiatal erdélyi román vélemény az Erdélyi Fiatalokról, a falumunkánkról és Mikó Imre falufüzetéről*. Erdélyi Fiatalok, 1933. I. 33–34.

Az *Erdélyi Fiatalok* már 1934 nyarán közreadja a lap alapító főmunkatársának, az első erdélyi szociográfiát író Balázs Ferenc készülő könyvének egyik fejezetét¹⁸, amikor Jancsó Béla – ugyanabban a lapszámban – a falumonográfiák „fölkötőbb szükséges voltáról” értekezik. Az alkalmat *Tizenegyekbeli* társának, a *Brassói Lapok* főszerkesztőjének vállalkozása kínálja, aki munkatársaival felhívást tesz közzé az erdélyi magyarság „állapotrajzának” a rögzítésére – az EF kérdőívének a kibővítése alapján.¹⁹ Az 1935. évi téli szám *A rög alatt* legemlékezetesebb fejezetét, az *Isten völgyét* hozza²⁰, ám a lapalji jegyzetben még itt sem szerepel a szociográfia-megjelölés, csupán a megjelenés előtt álló kötet címe, és az, hogy a szerző „falu-munkája történetét, tapasztalatait foglalja össze”. Igaz, a lapszám élén álló írásában Jancsó Béla már nyomatékosan felhívja a figyelmet a kéziratból megismert mű alapvető értékeire. És azt Reymont világhírű regényével, a *Parasztokkal* hasonlítja össze. Arra a rendkívül fontos mozzanatra figyel fel, hogy *A rög alatt* „nem is akar irodalom lenni”. Hatásában mégis *drámai*, egy közösség életakaratának drámai küzdelme elevenedik meg lapjain.²¹ A folyóirat következő számában újabb fejezet olvasható a kötetből²², ám a műfajt illetően még mindig nem kapunk eligazítást. Pedig a szerkesztőség felvállalta a munka megjelentetését. Csak az ezt követő lapszámban közreadott László Dezső-tanulmányból derül ki – Balázs Ferenc halála után –, hogy voltaképpen egy olyan *irodalmi mű* fejezeteivel szembesültek az *Erdélyi Fiatalok* olvasói, amelyek nem ábrándokat, eszméket, dogmákat, irányelveket tartalmaz, „hanem beszámol arról a küzdelemről, amelyet valaki vállalt, és következetesen véghez is vitt. Túl az idealizmuson, pesszimizmuson, halál-lírán, építés-ajánlgatáson – bemutatja az építő embert és az épületet. A transzszilvániai magyar irodalom egyes alkotásai kimutatják egy régi világ bűneit, mások segítenek a régi világ átértékelésében, némelyek vonalakat mutatnak, amelyek körül ki kellene alakulnia az erdélyi magyar életnek. Balázs Ferenc túlmegy ezeken, és bemutatja az építő embert és az épülő kisebbségi életet. Nem azért, hogy utánozzák, hanem azért, mert meg kellett írnia mindazt, amit megélt, igazán nem propaganda célból, hanem a legbensőbb írói kényszerből. Ez a belső kényszer és ennek a könyvön kiragyogó kényszernek a feszülése teszi ezt a művet irodalmi alkotássá, olvasmánnyá. A kisebbségi életépítés kényszere az elmúlt öt esztendő valóságos küzdelmeinek ábrázolásában tör fel – mint új életre biztató építő akarat. Végre egy könyv, amelyik nem az elsodort faluról, hanem a megépülő faluról szól, de nem mint regény, hanem mint történelmi munka. A falumunka irodalmában is új lépést jelent Balázs Ferenc könyve. A helyzetfelvételen túl bemutatja a falut mint az új kisebbségi falumunka kísérleti telepét.”²³

¹⁸ Balázs Ferenc: *Néprajz vagy pártajánló?* Erdélyi Fiatalok, 1934. II. 56–61.

¹⁹ Dr. Jancsó Béla: *Falu-monográfiák*. Erdélyi Fiatalok, 1934. II. 68–71. Ua. kötetben in J. B.: *Irodalom és közélet*. Cikkek, esszék, tanulmányok. Kriterion könyvkiadó, Bukarest, 1973. 317–320.

²⁰ Balázs Ferenc: *Isten völgye*. Erdélyi Fiatalok, 1935. IV. 111.–116.

²¹ Dr. Jancsó Béla: *Abog lebet*. Erdélyi Fiatalok, 1935. IV. 109–110.

²² Uő: *Kapitalizmus és szocializmus*. Erdélyi Fiatalok, 1936. I. 6–14.

²³ László Dezső: *A rög alatt*. Erdélyi Fiatalok, 1936. II. 37–41. Kötetben in L. D.: *A kisebbségi élet ajándékai*. Publicisztikai írások, tanulmányok 1929–1940. Összeállította, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Cseke Péter. Minerva Könyvek – 6. Kolozsvár, 1997. 181–185.

Amire már akkor felfigyel az *Erdélyi Fiatalok* szerkesztő László Dezső, az mai szempontból is rendkívül érdekes: 1) Balázs Ferenc könyve nem csupán szociológiai „helyzetfelvevő” nyújt, hanem *társadalomépítési modellt* is teremt; 2) *világtávlattól* tekint a megoldandó kisebbségi gondokra és nem valamely ideológia egyoldalú *propagandisztikus* célzatával; 3) munkája nem meríti ki valamely par excellence szépirodalmi műfaj – a regény – fogalmát, ám minden sorából kiérződik, hogy *írói kényszerből* született *alkotás*; 4) nem is kimondottan tudományos szempontokat érvényesítő mű, és mégis azt érezzük, hogy a szerző a világfolyamatok egyetemes összefüggésrendszerébe beágyazottan vizsgálja az általa is alakított „életdarabot”. Munkája ekképpen válik – alapvető céljainak megfelelően – jövőnek feszülő, korszerű életformát kimunkáló, az értelemre és az érzelmekre egyaránt ható, meggondolkoztató írássá. Tegyük hozzá nyomban: ma is érvényes alkotássá.

Balázs Ferencet búcsúztatja az 1937. évi nyári szám. Sokatmondó tény, hogy ebben már a két világháború közötti korszak olyan – szociális és nemzeti lelkiismeretet ébresztő – alpműveiről olvashatunk, mint a *Puszták népe* (Illyés Gyula), *A tardi helyzet* (Szabó Zoltán), a *Viharsarok* (Féja Géza), *A néma forradalom* (Kovács Imre). László Dezső itt már a fiatal szociográfusok egymás után felzárkózó nemzedékéről beszél, és műfajukat egyértelműen szociográfiának nevezi. Amelyek lényegét a szociális lelkiismeret ébresztésében és a nemzetnevelés gondjainak felvállalásában látja. „Lehetetlen – írja *A néma forradalom* kapcsán –, hogy ennyi jel nyomtalanul és eredménytelenül maradjon a magyar élet felelős tényezőinek szemei előtt. Mert ha így van és így lesz, akkor elkerülhetetlen az a magyar forradalom, amelynek előrevetődő árnyékát különösen Kovács Imre könyve mutatja meg. [...] Az Illyés Gyulák, Féja Gézák, Kovács Imrék, Matolcsy Mátyások ma márt frontot és határozott irányt jelentenek: szociális tartalmú új magyarságot. Mögöttük új márciusi ifjúság sorakozik. Tévesen ítélnék azok, akik bennük egységbontókat látnak; ők képviselik ma a legszélesebb, legkomolyabb, legerkölcsebb és ezért a legtartalmasabb magyarságot, ma ők az igazi nemzetnevelők, a jövőre nevelők.”²⁴

Az *Erdélyi Fiatalok* továbbra is nyomon követi mind a romániai, mind a magyarországi a szociológiai kutatások eredményeit, sőt a Gusti-féle monográfiái iskola példájára és annak biztatására 1937-ben falukutató munkatábort is szervez a székelyföldi Siklódra – ami az akkori politikai bizalmatlanság okán egyértelműen kudarcba fulladt²⁵ –, ám ettől kezdve nagyobb figyelmet szentel az írói/újságírói szociográfiáknak. Meglepő azonban, hogy az ilyen jellegű erdélyi munkák műfaji megítélésében még mindig tart a bizonytalanság. Jancsó Béla például a tudományos vidékmonográfia szempontjainak érvényesítését kéri számon a *Székely bánja* írójától.²⁶ Ez pedig abból is adódik, hogy Böződi György méltán híressé vált könyvében a közvetlen tényfeltárás aránya valóban eltolódik a történelmi adatfeldolgozás javára. Jancsó esztétikai judíciumában nem is csatlakozhatunk – a *Nyugatot* szerkesztő Osvát Ernő egyik nagy felfedezettje volt! –, mert a *Szülföldem* megjelenése után rögtön ráértett arra, hogy Tamási „új műfajt” teremtett, „valami sajátos szociográfiát”, „melyben semmi tudományosság nincs, mégis a falu mai életének minden vonatkozására mélyre ható pillantást

²⁴ L. D. [László Dezső]: Kovács Imre: *A néma forradalom*. Erdélyi Fiatalok, 1937. 2. 13.

²⁵ Lásd az *Erdélyi Fiatalok. Dokumentumok, viták (1930–1940)* vonatkozó dokumentumait és azok jegyzetét.

²⁶ Dr. Jancsó Béla: *Az első tudományos vidék-monográfiánkhoz*. Erdélyi Fiatalok, 1938. 2. 7–10.

tud vetni”. „A *Szülőföldem* tiszta művészet és mély emberi hitvallás. Benne Tamási, akinek annyi közéleti harcával nem tudtunk egyetérteni, megtalálta a nem öncélú, de a közösségért való irodalom útján és eszközeivel a leginkább nekivaló módját.”²⁷

A régi Korunk és a szociográfia

Az 1926-ban indult *Korunk* kezdettől behozta látómezejébe mind tudományos vértetben jelentkező, mind a szépírói eszközöket „mozgósító” *tényirodalmat*. Am érték-ítéletei a nemzetközi kommunista mozgalom váltakozó ideológiai premisszáit követték. Az alapító Dienes László nevével fémjelzett korszakban (1926–1929) például teljesen nyitottnak mutatkozott a valóságkép-formálás tudományos és szépírói alakzatai iránt, ám a dogmatikus beszűkülés idején (1929–1935) kimondottan a teljes elutasításban volt részük a közvetlen valóságfeltárássra vállalkozó műhelyek (Sarló, Bartha Miklós Társaság, Erdélyi Fiatalok, Szegedi Fiatalok stb.) kísérleti vagy időt álló alkotásainak, hogy aztán az „ideológiai frontok” tisztulása/átértelmezése után valódi jelentőségükhöz méltó elismerésben részesüljenek a „népi szociográfia” reprezentatív művei.

A harmincas évek második felében napvilágot látott írói/újságírói szociográfiák nyilván elméleti kihívást is jelentettek a társadalomkutatásban magát kezdettől elkötelező kolozsvári folyóirat számára. Az avantgárd-szemlélet vívmányaként felfedezett tényirodalom – megkésett, ám sikeres – megvalósulását üdvözölhette ekkor már fenntartás nélkül a dogmatizmus vétkeit feledtetni igyekvő Gaál Gábor főszerkesztő. G. G. monográfiája, Tóth Sándor mutatta ki egyik tanulmányában, hogy a bukaresti szociológiai iskola elméleti és módszertani újdonságait bemutató, illetve azokkal vitázó számos cikk, recenzió, kritikai jegyzet mellett 1936-tól kezdve húsznál több igényes tanulmány és közel félszáz könyvbírálat foglalkozott a népi szociográfia jelenségkörével.²⁸

Hogy miként?

Turnowszki Sándor 1929-ben Steinmetz meghatározását idézi, aki azt írta, hogy a szociográfia nem más, mint „egy nép vagy egy társadalmi osztály minden viszonyának és állapotának bizonyos időpontban minden lehetséges eszközzel való leírása”.²⁹ A Galilei Kör és a Társadalomtudományi Társaság első világháború előtti kezdeményezéseit jól ismerő, Braun Róbert 1909-es marosvásárhelyi felméréseit húsz év múltán megismétlő Turnowszky úgy látja, hogy a szociográfiának ugyanaz a jelentősége a szociológiában, mint az anatómiának az orvostudományban. Ennek ellenére az első igazi magyar szociográfiával, Nagy Lajos *Kiskunhalom* című alkotásával – bár a *Korunk* két ízben is foglalkozik vele – még nemigen tud mit kezdeni. Remenyik Zsigmond faluregénynek nevezi³⁰, Fejtő Ferenc pedig – aki esztétikai, lélektani és társadalomtudományi szempontból is elemzi a művet – (majdhogynem) riportnak.³¹ A meglepő az, hogy maguk a fiatal szociográfusok sem műfajteremtőként tartották számon Nagy La-

²⁷ J. B. [Jancsó Béla]: *Szülőföldem*. Erdélyi Fiatalok, 1939. 1. 13.

²⁸ Tóth Sándor: *A szociográfia és a régi Korunk*. In T. S.: *Rólunk van szó*. Kriterion Könyvkiadó, 1980. 248–261.

²⁹ Turnowszky Sándor: *Adatok a vidéki munkásság életéhez*. *Korunk*, 1929. 2., 3., 4. 81–89., 165–170., 265–270.

³⁰ Remenyik Zsigmond: *Nagy Lajos faluregénye*. *Korunk*, 1934. 5. 395–397.

³¹ Fülöp Ernő [Fejtő Ferenc]: *A módszeres kritika fő szempontjai*. *Korunk*, 1934. 10. 768–772.

jost. Ezt Némédi Dénes azzal magyarázza, hogy a népi írók szociográfus nemzedéke indulása idején „a parasztság nemzeti szerepébe kapaszkodott, ez volt számára fontosabb, és nem a nyomor ábrázolása, a felrázás és leleplezés. Később az életviszonyok kritikája került előtérbe...” Az 1936-ig tartó baloldali értetlenség mögött viszont az a gyanú állt, hogy a szociografizálás nem más, mint *figyelemelterelés*.³²

Az *Alföld parasztsága*, *A tardi helyzet*, a *Puszták népe* kritikai fogadtatása³³ – nyomban a művek megjelenése után – már a *figyelemfelkeltést* exponálja. Igaz, Jeszenszky Molnár Erik még keményen „osztályharcos” szempontokat érvényesít (Veres Pétert például kioktatja szocializmusból), Remenyik Zsigmond meglátásai azonban műfajelméleti szempontból ma is tanulságosak. Nem ideológiai preconcepciók alapján közelít Szabó Zoltán könyvéhez, hanem *A tardi helyzet* kiváltotta olvasói élményeit próbálja a maga írásművészeti/esztétikai értékrendjében értelmezni. Így jön rá arra, hogy Szabó Zoltán azért tudott olyan „mély hatást kiváltó, kétségbeejtő mélységeket, rémisztő aktualitásokat idéző” – „regénynél érdekesebb” – könyvet írni, mert hosszú ideig együtt élt a Borsodi-hegyek közé ágyazott, kétezer lelket számláló település lakosaival, s így „a forró élmény” hitelesítő erejével érzékeltethette „a paraszti sors égbe kiáltó igazságtalanságait”. Amelyek milliók pusztulásához vezetnek. „Nagy, nagy könyv a Szabó Zoltáné, és példamutató szolgálatában – olvasható értékelése summájában. – Őszinte rokonszenven kívül legmélyebb tisztelet illetheti meg érte, mint egy becstelen kor érdemes kutatóját, aki osztályhelyzeténél fogva érdektelenül, de mélységesen érdekelve emberi igazságosságában és önérzetében, képes volt meglátni és megmutatni is, hogy szenved és pusztul, romlik reménytelenül Európának egy, a többinél semmivel sem jelentéktlenebb falujában a paraszt.”³⁴ Remenyik tehát ezúttal felfedezi azt, ami ebben a műfajban a „regénynél érdekesebb”: a *szociográfia* műveléséhez a kívülállás tárgyilagos szemlélődését biztosító *világtávlát* és a feltárt mikrovilág bensőséges ismerete szükségeltetik.

Az áprilisi számban „kioktatott”, magát „sültrealistának” nevező Veres Péter decemberben *A mai magyar szociográfiai irodalomról* értekezik. Nem tekint vissza ugyan Ady nemzedékének kezdeményezéseire (a Sarlónak tulajdonítja az indítás érdemét, majd részletesen szól a Bartha Miklós Társaság, a Szegedi Fiatalok és az 1936-ban indított *Válasz* szerepéről a műfaj létrejöttében), viszont nagyon találóan állapítja meg, hogy a szociográfia „nem tudomány és nem irodalom, hanem a kettőnek szerencsés szintézise”. Mindenekelőtt a műfaj feltáró jellegét, olvasmányosságát és esztétikai hatóerejét emeli ki – a mondanivaló szociológiai érvényességét azonban megkérdőjelezi. „Földmunkás-szocialista” szempontú érveléséből nyilvánvalóan hiányzik a szociológiai és a szociográfiai nézőpont világos megkülönböztetésének igénye. Illyés könyvéből például – önmagának is ellentmondva – azt hiányolja, hogy a szerző nem értelmezi a társadalom mélyszerkezetébe bevilágító tényeket, holott azok ettől függetlenül is „beszédeseek”. Szabó Zoltánnak azt veti a szemére: nem látja, hogy „a tardi helyzet megoldásának” útja nem a földreform, hanem az új társadalmi rend. Szerinte Kovács Imre is megmarad „a földreform propagandája mellett”. Az *Elsüllyedt falu a Dunán-*

³² Némédi Dénes: *I. m.* 69–70.

³³ Jeszenszky Molnár Erik és Remenyik Zsigmond írásai a *Korunk* 1936. áprilisi, július-augusztusi és szeptemberi számában jelentek meg.

³⁴ R. Zs. [Remenyik Zsigmond]: *Szabó Zoltán: A tardi helyzet*. *Korunk*, 1936. 7–8. 684–686.

túlön alapos munkát végzett szociológus szerzői azért marasztaltatnak el, mert nem ásnak le a társadalom osztályszerkezetéig, nem adnak elegendő magyarázatot arra, hogy miért pusztul a nép.³⁵

A Sarló-mozgalmat az egykori Csehszlovákiában elindító Balogh Edgár 1937 elején azt értékeli a *Korunk* hasábjain, hogy a Kárpát-medencében úttörő szerepet vállaló fiatal magyar szociográfus nemzedék „nemzeti és szociális eszmélkedésében egy mindenképpen korszerű realizmus tör magának utat”, amely átalakítja az irodalmi ízlést és az irodalmi tudatot: „A fiatalság szociográfiai érdeklődése az egyszerű néptanulmányokon túl kitermelte magából és divattá tette azt az új irodalmat is, amely közvetlen helyi élmények alapján a magyar milliók életéről, a földműves és munkás egyszerű sorsáról, a kisember állapotáról szól. *A tardi helyzet*, a *Puszták népe* és *Az Alföld parasztsága* megjelenésével átütő győzelmet aratott ez az új irány.”³⁶

Két hónappal később Gaál Gábor a klasszikus irodalmi formák széteséséről beszél a népi szociográfia előretörése kapcsán, és *A mai magyar szociográfia és az irodalom* című tanulmányában a műfaj – azóta is sokat idézett – meghatározására vállalkozik. Ő már nem azt mondja, amit fél évvel korábban Veres Péter állított, hogy a szociográfiának nincs szociológiai érvényessége, ellenkezőleg: *a szociográfia jóval több, mint csupán szociológiai diszciplína*. Hiszen „meghaladja a pragmatikus értelemben vett tudományt”; vagyis: *társadalomtudományi gondolkodásban gyökerező irodalmi alkotás*.³⁷

Ezt követően egészen 1939 őszéig alig volt olyan lapszám, amelyikben a *Korunk* ne hallatta volna szavát a szociográfiai tényfeltárás kapcsán. *A legnagyobb magyar falu* (Darvas József), a *Viharsarok* (Féja Géza), *A néma forradalom* (Kovács Imre), a *Futóhomok* és a *Parasztok* (Erdei Ferenc), a *Számadás* (Veres Péter), a *Cifra nyomorúság* (Szabó Zoltán), a *Magyar város, magyar falu* (Erdei Ferenc) mind-mind méltó elismerésben részesült. Ugyancsak rendkívül lényeges, hogy a szerkesztőség kiállt a Magyarországon perbe fogott fiatal szociográfusok mellett; szorgalmazta, hogy a nagy visszhangú *Magyarország felfedezése* könyvsorozat betiltását követően induljon be az *Erdély felfedezése*.

A magyar szociográfia elméleti újdonságairól és gyakorlati eredményeiről végül Robotos Imre rajzol összefüggő képet. Tanulmányának kötetbe szerkesztése során, 1980 augusztusában a szerző úgy látja, hogy 1939 nyarán még nem érzékelté kellőképpen „azt a páratlan erjesztő hatást, amelyet a falukutató mozgalom társadalomtudományi, politikai és irodalmi vonatkozásban végzett. Ma már egyértelmű világossággal megállapítható, hogy a falukutatók szociográfiai tényfeltáró műveik megjelenésének jelenkorában úgyszólván másfél százada uralkodó szellemiséggel szálltak szembe; a szembeszállásuk termékenyítően hatott utókorukra, azaz a mi jelenkorunkra is.”³⁸

³⁵ Veres Péter: *A mai magyar szociográfiai irodalom*. *Korunk*, 1936. 12. 1029–1034.

³⁶ Balogh Edgár: *A társadalomrajztól a társadalmi vallomáshoz*. *Korunk*, 1937. 3. 261–264.

³⁷ Gaál Gábor: *A mai magyar szociográfia és az irodalom*. *Korunk*, 1937. 5. 406–410. Újra-közölve in G. G.: *Válogatott írások I.* Szerk. Sugár Erzsébet. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1964. 607–613.

³⁸ Robotos Imre: *Arányok rendjében*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1981. 268–291.

A jelenábrázolás kérdései az Erdélyi Helikonban

A Trianon utáni Erdélyben születő irodalom előtt kezdettől ott állt a nagy kihívás, hogy művészileg egységbe foglalhassa – miként azt Tamási Áron 1940-ben megfogalmazta – „az időszerű felismerést és az időtlen eszmét”.³⁹ És ez az igény óhatatlanul felvette az élet és az irodalom viszonyának esztétikai tisztázását. Elvitathatatlan érdemeket szerzett ebben az *Erdélyi Helikon*. Az irodalom önszemléletét exponáló vitái – most látjuk igazán – jótékonyan hatottak a szociográfia megszületésére, műfajelméleti meg-
alapozására.

Ezek a húszas évek fordulóján és a harmadik évtized elején zajlott viták, ma is tanulságos anketók (európaiság és regionalizmus, *Vallani és vállalni*, *Fiatal magyarok, Élet és irodalom*, a régi és az új népiség) a jelenábrázolás kérdéseit is nagyon élesen felvetették. Vizsgálódásunk szempontjából ugyancsak releváns, hogy például Kuncz Aladár egyetemes távlatból közelítve akarja írói programmá avatni Erdélyben a valóság vallatását, Tamási Áron pedig a felgyűlt élmények és a kimondásra váró igazságok sugallatára hallgatva szeretné felismeréseit egyetemes érvénnyel megfogalmazni. Molter Károly azzal érvelt, hogy a napi harc bátorságát nem a szépirodalmi, hanem az újságírói műfajoktól kell számon kérni. A nyers élet *perspektíva nélküli* ábrázolásától óvta a jelennel foglalkozó, valóságfeltárássra, falukutatásra vállalkozó fiatal írókat, és arra kérte őket, hogy „mindenelőtt a jellemfestés hitelességével, a szenvedélyek és szenvedések mélyreható ábrázolásával, az ellentétek feltárással és az írás művészi megkomponálásával győzzék meg az olvasót”.⁴⁰ Benedek Marcell arra figyelmeztetett (ugyancsak a *Vallani és vállalni* vitában): a „vállalás” és a „cselekedet” szépsége még nem jogosítja fel az írókat arra, hogy „művészi kötelességeit kényelmesebben fogja fel”. Annál is inkább – tette hozzá –, mivel a jelen problémáinak is megvannak (nagyon is megvannak) a maguk örök emberi elemei; ebben a témakörben is lehet halhatatlan és az egész világhoz szóló művet alkotni”.⁴¹

Hogyan válhat az élet eleven hatótényezőjévé, és ugyanakkor miként őrizheti a maga autonómiáját? – voltaképpen ez a kérdésfelvetés indokolta 1932 elején az *Élet és irodalom* ankétját. Makkai Sándor, Molter Károly és Szemlér Ferenc állásfoglalásának közös eleme: élet nélkül nincs irodalom, de alkotás közben az író csakis a művészet törvényeinek tartozik engedelmeskedni. „Az életet előbb meg kell ölnünk a maga aktív realitásában – olvasható Makkai érvelésében –, hogy új életre kelthessük, fel-
támaszthassuk a művészi realitás életében.”⁴²

Az 1935-ös népiség-vitában a filozófus Tavaszy Sándor is szót kér. *Az élő falu* – ez írásának a címe – tanulmányozásának a szükségességére hívja fel nyomatékosan a figyelmet. Maga a cím ugyan szociológiai megközelítést ígér, valójában a szerző filozófiai szinten nyújt magyarázatot a népi kultúra világképének eredetiségéről. Meglátásai ma is elevenen hatnak, és hozzásegítenek Tamási Áron *Szülföldemjének* értelmezéséhez, a mű értékvilágának felismeréséhez. A faluközösségekben élők világképének,

³⁹ Tamási Áron: *Gondolatok hazatérés idején*. Erdélyi Helikon, 1940. 9–10. 628–634.

⁴⁰ Molter Károly: *Enyveshát*. Erdélyi Helikon, 1930. 1. 94–96.

⁴¹ Benedek Marcell: *Cselekedet*. Erdélyi Helikon, 1930. 8. 631–632.

⁴² Makkai Sándor: „Csak énekeljetelek”. Válasz az *Erdélyi Helikon* Élet és irodalom ankétjára. Erdélyi Helikon, 1932. 1. 4–9.

gondolkodásmódjának elemzése után Tavaszy arra a következtetésre jut⁴³, hogy világnézetük „nem a fogalmi végiggondolás eredménye, hanem az ösztönös, intuitív megérzés és látás következménye”. Ez a „primitív” világnézet azonban nem jelent kezdetlegességet, hanem a reflektálatlan eredetiséget fejezi ki. „Az igazi falusi emberben – írja – van valami örök emberi vonás. Körülötte változnak az emberek, ő változatlanul áll. Nem függ a változó kultúráktól, de neki megvan a sajátos kultúrája. Nem függ a változó élet- és valóságfelfogásoktól, rendületlenül őrzi a maga világképét.” A kisebbségi világnézet kidolgozásán munkálkodó Tavaszy ekkor a népben lappangó szellemi erők feltérképezésére terjeszti ki vizsgálódásai körét, hogy a népi gondolkodás eredetiségét a tudatos világnézeti meggyőződés fokára emelje. Mert világosan látja: „ha ez a nemzeti-nemzettörődéki világnézet nem fűződik ezer szállal a nép gondolkodásához – a népcsoport elveszti nemzeti jellegét: felszámolódik (felszívódik).”

A magasabb fokon szervezett nemzet és a nemzet alatt élő néprétegek közötti „átjárhatóság” megteremtéséért sokat tettek később az ún. népi szociográfiák. Mind Magyarországon, mind Erdélyben.

A harmincas évek második felében egymás után jelennek meg a falukutatók nagy visszhangú művei, amelyek az ország közvéleménye elé tárják a magyar társadalom legégetőbb kérdéseit. Az *Erdélyi Helikon* nem mulasztja el bemutatni a népi valóság feltárásának e rendhagyó műfajú alkotásait, s így hasábjain nyomon követhetjük azt is: a népi írók miként avatták „nemzeti műfajj” a szociográfiát. A *Puszták népétől* kezdve egészen Szabó Zoltán 1943-as *Szerelmes földrajzáig*.

A méltató elismerések mellett azonban a jogos kritikai észrevételek is hangot kaptak az *Erdélyi Helikon* hasábjain. Amire annál is inkább nagy szükség mutatkozott, mivel a valódi értékek mellett gomba módra szaporodtak a műfajt óhatatlanul diszkreditáló felszínes, a konjunkturalis divatjelenségnek hódoló „álszociográfiák”. Nem véletlen hát Kós Károly 1940-es kifakadása: „Ma divat a föld, a falu, a paraszt, a nép, a rög. Ma paraszt-, falu- és rög-regényeket ír minden ambiciózus íródeák és magántudóscsémete. Ma falukutatást folytat mindenki, aki vasárnaponként kivikendezik valamelyik falusi kocsmába. Ma mindenki a népet, a parasztot menti, és ma minden második ember okmányokkal bizonyítja be, hogy legalább a nagypapája nincstelen, másnál nyúzott zsellér vagy cseléd volt, ami jogot ad az intellektüel unokának, hogy magát a »mély« magyarsághoz számítsa...” Aki a falut csak látásból ismeri – érvel Kós –, annak a paraszti világ hagyományos külső és benső életéről aligha lehetnek megbízható ismeretei. Az igazságkereső, valóságfeltáró fiatal íróknak éppen ezért azt ajánlja: hogyha már éppen ők is fel akarják fedezni a falut, s benne a rög népét, akkor azt ne kényelmes íróasztaluk mellett tegyék, hanem menjenek ki falura, és „éljék magukba az életet”. Mert az igazi művészet átélés eredménye. Írásának végkicsengése: „Az író tudjon ne csak írni, de tudjon *igazat* írni.”⁴⁴

Hasonló következtetésekre jut fél évszázad múltán Kapuściński is: a tényirodalom művelőjének huzamosabb ideig együtt kell élnie azokkal az emberekkel, akikről írni akar, belső rezdüléseiből kell ismernie azt a világot, amelynek igazságait napfényre akarja hozni.

⁴³ Tavaszy Sándor: *Az élő falu*. Erdélyi Helikon, 1935. 1. 2–8. Lásd még: Balázs Sándor: *Tavaszy Sándor filozófiája*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1982. 70–71.

⁴⁴ Kós Károly: *Néhány szó a fiatal írók valóság-irodalmához*. Erdélyi Helikon, 1940. 1. 60–64.

FRIED ISTVÁN

Vörösmarty Mihály – a nyelv művésze

Abból a szempontból Vörösmartynak nem volt szerencséje sem kortársaival, sem az őt kanonizáló, tankönyvszerzővé emelő közvetlen utókorával (így Toldy Ferencsel és Gyulai Pállal), hogy életművéből nem bizonyosan azok a művek kapták a legmagasabb értékbeli besorolást, amelyek gondolatilag és nyelvileg részint harmonizáltak a differenciáltabb európai irodalmi mozgalmak poétikájával (különös tekintettel egy messze nem szokványos Byron-recepcióra), részint a nemzeti irodalom elsősorban nyelvi-költészettani átszerkesztéséhez járultak hozzá. Mert elfogadható és értékelendő, miszerint a reformkori, Széchenyi István kijelölte eszme- és gondolkodástörténeti változatokat, így a műtszemlélet lezárhatatlan dinamizmusát és egy új típusú nemzetfogalom létesülését Vörösmarty költészete jelentős mértékben segített kialakítani; de az legalább oly mértékben megfontolandó, hogy az összművészeti alkotást (Gesamtkunstwerk) megcélzó korai német romantika miképpen íródott át vagy újjá ebben a poézisban, beleértve a mindenekelőtt poétizáltság és retorizáltság (kevésbé a kortársi elvárásokat kielégítő színszerűség) szempontjából magasra értékelhető színműveket, kiváltképpen a sokáig előadhatatlannak minősített *Csongor és Tündét*. Babits Mihálynak érzékeny, ám korántsem teljes elemzéséig várattott magára annak kimondása, hogy Vörösmarty nem pusztán a reformkori nemzeti narratíva költője, hanem sokkal inkább a magyar nyelv, pontosabban: a Vörösmarty-költészetben megteremtődnek a korszerűen új irodalmi nyelv poétikai létesülésének lehetőségei, e lehetőségek műfajokat átstrukturáló változatai, amelyek irányzatpoétikailag a romantikával nevezhetők meg. De amelyek úgy lépnek túl az iskolás, a felvilágosodott és a neoklasszicizmus kánonján, hogy azokat történeti fejleménynek minősítve újraírják a magyar költészet történetét. Már csak azáltal is, hogy válogatva és újra/újjaértékelve a magyar irodalmi és történelmi hagyományt (például a *Zalán futásában*, az *Egerben* vagy a töredékben hagyott *Magyarvárban*), ezt a krónikás és epikus tradíciót (ez utóbbiak közül a *Szigeti veszedelem* kiemelése mindenképpen indokoltnak tetszik) az európai irodalomtörténettel szembevisíti (így Byronnal, Tassoval stb.), mint ahogy az 1820-as években írt drámaival a shakespeare-i királydrámák magyar meghonosíthatósága mellett szavaz; hogy aztán az 1830-as esztendőkből a német eredetű lovag- és végzetdrámák dramaturgiai eljárásait vonja kétségbe a személyiség létesülésének és a létvéstésnek lélektanilag hitelesebbnek vélt színműírása révén.

Vörösmarty nyelvi konstrukciói jelentik az igazi fordulatot a XIX. század magyar költészettörténetében; s ezt kevésbé vizsgált rímkezelése, műfaji és verselésbeli újításainak egymást kölcsönösen átható volta messzemenően hitelesíti. Az a Horváth János által hangsúlyozott „borúlatos ragyogvány”, amely a leginkább eposzainak megszerkesztettségét egy ossziáni típusú modalitás segítségével lazítja, csupán az egyik, az 1830-as esztendőktől fokozatosan „klasszicizálódó”, önnön „koraromantika”-ját tovább rétegző lehetőség. Ez az ossziáni – tónusban főleg elégikus – megszólalás nem pusztán a magyar XIX. századot végigkísérő nemzethalál-gondolatot illeszti be mind az individuum, mind az emberiség veszendőségét tematizáló irodalomba, hanem még

a XVIII. század oly műfajait is átírja, mint például a sírköltészet (különös tekintettel a Kölcsey Ferencet és másokat gyászoló rövidebb versekre). Vagy: az inkább elvontabb eszmék eszményítő kifejtésére alkalmazott s ennek érdekében az antik-római líra szó- és fráziskincséből átörökölt ódai hangvételt is kimozdítja a poétikákban rögzített helyről. S a vers még akkor is a szubjektum önteremtésének versévé válik, ha éppen egy (tisztelt) előd költőnek szenteli Vörösmarty ódáját: így Berzsenyi Dániel versmotívumait a maga romantikájának összefüggései közé állítja, s ezzel önnön hagyományban-állását éppen úgy teszi szemléletessé, mint azt, miképpen haladja meg azáltal, hogy az előd portrévázlatába önnön arcvonásait csempészi. Még egy általánosságban mozgó megjegyzést tennék: Vörösmartynál a műfajteremtődés korántsem minősíthető lezárt, valaha is lezárható folyamatnak. A kikísérletezett műfaj nála egymást követő korszakaiban lényegesen módosul, olykor a két, tágabb értelemben azonosnak tartható műfaji formáció sokkal inkább vitahelyzetben szemlélhető, problematizált tovább/újrágondolásként, mint pusztán továbbírásként, inkább a megszakíttottság esete-ként, mint a folytathatóság bizonyítékaként. A *Fóti dal* és a *Keserű bordal*, illetőleg a *Liszt Ferenchez* meg *A vén cigány* egyként a romantikus versképződésen belül (is) értelmezhető, akár az ut musica poesist hirdető „költészetfelfogás” szélső pólusait alkot-hatják; valójában az utóbb született alkotás felülírja az előbb születettet, a személyes-hazai helyébe a személyes-hazai-emberiségi lép, és ez az első megközelítésben értelmezhető úgy is, mint a Pázmány-epigramma csattanójának (Legszentebb vallás: a haza s emberiség) kibontása, verssé „szétszalazása.” Immár nem a korlátlan bizalom, hanem a veszélyeztetettség tudatában. S ha a *Fóti dal*-ban a veszélyeztetettség külső erőre figyelmeztet (Éjszak rémes árnyai), epizodikus jelentőségűnek tetszik, amellyel a fokozatosan létrejövő közösségi magatartás képes lehet megküzdeni, a *Keserű bordal* körképe a megszólított individuum és a külvilág viszonyát hangolja tragikusra. Oly sorsfordulatokat ír körül egy-egy strófában, amelyek az egyénre leselkedő, kikerülhetetlen, szinte végzetes csapdákat szinte léthelyzetként tudatosítják. Hogy aztán az egyén szabadságát a tett romantikájára való ráismerésnek lehessen tulajdonítani. Olyan személyhez kötött heroizmusnak, amely mindenekelőtt az abszurdá váló lét átlátása nyomán alakulhat ki. Hasonló módon konfrontálható a *Liszt Ferenchez* meg *A vén cigány*. Míg az előbbi egy olyan tulajdonnévhez fűzi a sokszólamúság közösségteremtő gondolatát, amely a közmegegyezés pozitív elfogadásán alapul, s részint Liszt programzenéjével egybehangzóan a művészet révén megszólaltatható nemzeti történetet élethelyzetekben vázolja föl, s a múltat a jelenbe foglalhatónak/foglalandónak csendíti meg, *A vén cigány* a kozmoszba vetülő látomásban jeleníti meg a mitikus időt, amelyben a múlt és a jelen egymást értelmezi, ősidő és történelmi jelenidő az egyazon tanulságot sugallja, a zene éppen nem racionális lényegénél fogva képes a történetdarabokra széthulló eseménysorozatot jelentéssé összefogni. A versek egymásra vonatkoztathatósága egyben olyan költői eljárást tesz szemléletessé, amely az életmű különféle periódusaiban különféleképpen hangra lelő művek emblematikus rendszerére figyelmeztet. Ilyeténképpen arra, hogy a művekben ott a folytathatóság, a másképpen mondhatóság esélye, de ott a másfelé térítés sugallata is. Ezért írja át a *Keserű bordal* Berzsenyi világ-érzékelését: ha Berzsenyinél egymást váltja az örök romlás s teremtés, Vörösmarty versének refrénjében szintén nem áll a világ örökké (ezt a *Csongor és Tünde* Éjének sokat emlegetett monológja már megzendítette), a világtörténet is véges (bár ismételhető, mint a *Gondolatok a könyvtárban* harmadik részéből kiolvasható). De míg létező a világ: ront vagy javít, de nem henyél. Amiben fontosnak minősíthető, az az, hogy nem

a ront és javít áll egymással szemben, hanem egyfelől a ront vagy javít, erre csap az el-
lentétes kötőszó, a 'de', azaz másfelől nem henyél, a látszólagos ellentét elfedni látszik
a valóságosat. Nem tételezett felsőbb instanciának engedelmeskedik az, minek talán
történelem a legpontosabb jelölése, hanem lényege a dinamizmus, az egymással ellen-
tétetes erők, irányok, tervek ütközése, egymás ellen feszülése. Egyszóval maga a küzdés,
mely – mint majd Madách Imre továbbgondolja – „az élet célja”. Hasonlóképpen
aligha zárható le *A vén cigány* jövőterve. Nem egészen jogtalan az olyan magyarázat,
miszerint az utópikus elgondolás az elkövetkezendő világünnepről („Lesz még egyszer
ünnepe a világon”) a szakralitás jegyeit viseli, az új ég-új föld vízió hozza meg az 1850-es
esztendőik számára (ha meghozza) a kiegyenlítődést, a zene s a zenész „lelkessedés”-ében
egyben ott rejtőzhet az emberiség önmagára lelésének napja.

Amennyire egybeolvasható a Vörösmarty-költészet pálya/kortársaiéval, mindenk-
előtt a kelet-közép-európaiakéival, egyébként a szlovén romantikus France Prešeren
két nappal fiatalabb, a lengyel romantikus Adam Mickiewicz kerekén két évvel idő-
sebb költőnkénél, lényegében egymásról alig tudva, illetőleg hézagossággal ismeretekkel ren-
delkezve, azonos „nemzedéki” tudat poétái, olyannyira éppen legtágabban értelmez-
hető „nyelvújítása” teszi szükségessé vers- és prózaszövegeinek az eddiginél szorosabb
olvasását. Ez utóbbiak, mesenovellái is, az 1820-as évek végének rendkívül fontos kez-
deményezései, lépések a falusi környezetbe ágyazott fantasztikum magyar nyelvi lehe-
tőségeinek kikísérletezésére. A fantasztikum elsősorban a szereplői színdarabok révén
kap nyelvi alakot *A holdvilágos éjben* (melynek már címe a német koraromantikus for-
dulatra, a holdfény megvilágította varázssejre céloz). A három mesemondó „tót deák”
létének „realitását” ellenpontosítják a groteszkbe hajló elbeszélések; mintha a német
koraromantika prózáját a paródiáig fokoznák a mesélő figurák. Beszédmódjuk képze-
letükről és az ebből a képzeletből fakadó világértelmezésből eredeztethető; s akár
a *Csongor és Tünde* Balgája, a képtelent, a túlzót, a hiedelmekből fakasztottat, a tapasztal-
atnak tulajdonítottat abban az egységben fogják föl, amely egy romantikus kozmo-
góniában (még ha a visszajáról láttatva is) találhatja meg helyét. Hogy a kincskeresésről
Vörösmarty tragikus színművet (*Kincskereső*, 1832.) és népművelői célzatú mesenovel-
lát (*A kecskebőr*) egyként alkotott, beszédesen jelzi költői világának széttartó lehetősé-
geit. Az ugyancsak parodisztikus elemekben gazdag elbeszélés a retorizáltság alsó fo-
kán tartja a történetet, míg a szomorújáték a rémdráma módszereit is fölhasználja,
a retorizáltság magasabb fokára emelve csalatások és csalódások históriáját. Am az
a tény, hogy Vörösmarty egy és ugyanazon tematikát változékonyságában, azaz változ-
tathatóságában írja művé, egyben érzékelteti, hogy a mesére (mint az „egyetemes”-ség
műfajára) építve, a komikumot és a tragikumot létlehetőségéből, személyiség és kör-
nyezet viszonyából vezeti le, s eszerint él a fenségessé, illetőleg a fenségesnek az alan-
tasba váló átjátszásával. Anélkül, hogy a művek értékszerkezetét a hagyományos
(klasszicista) esztétika szerint alakítaná. A *Csongor és Tünde* három világjáróról
Shakespeare-t idéző jambusai és Ilmának meg Balgának (részben Csongornak és Tün-
dének) a spanyol vígjátékokra emlékeztető, rövidebb sorokban szökellő trocheusai
ugyan tragikai, illetőleg komikai hanghordozásra is alkalmasnak bizonyulnak, drámai-
dramaturgiai funkcióik az egymástól eltérő világszemlélet kettősségét (Bécsy Tamás
szavaival élve: a kétszinteséget) is jelzik. Ugyanakkor aligha minősíthető egyik vagy
másik modalitás és szereplő a művész szempontjából az értékhierarchia magasabb
vagy alacsonyabb fokán állónak. Mivel mindegyiknek *sorsa* van, s dramaturgiai felada-
tuk sorsuk betöltése, „végigjátszása”, együtt, részint egymásra reagálva futják be pályá-

jukat. Másképpen fogalmazva, a Vörösmarty által konstruált új műfaji rendszer lényegi tulajdonságának az egyes műfajok nyelvi-gondolati többretegűsége tetszik. A Vörösmarty-kutatások során Barta János teljes joggal szólt költőnk képzeletének, nyelvének, világlátásának és -érzékelésének polifóniájáról. A már több ízben előhozott *Csongor és Tünde* poétikai jelzéssé formálja a versformákat, az egyes szereplőkre jellemző versformák motivikus funkcióhoz jutnak. Ezzel nincsen ellentétben, hogy egyik-másik szereplő képes belépni egy tőle addig nem beszélt versformába, így kísérelvén meg a párbeszédén túlmutató együttgondolkodást. A versformák virtuóz kezelése egyben a zeneiség szerepének megnövelésével-felértékelődésével jár együtt, összhangban a romantikának irodalom és zene összecszengetésére törekvő szándékaival. Más kérdés, hogy az egyes hangoknak, hangcsoportoknak tulajdonított, mára már közmegegyezéssé lett hangulati-zenei-„jelentéssé” tényezők miként vezethetők le az antik költészet hagyományának tapasztalatából. Vörösmarty harci zajt érzékeltető verse a Vergiliuséval vetekedik: „Napkelet ifjainak dobogó paripáit tiporták”. Ráadásul a hexameteres sor ütemezése segíti a hangi elemek fölerősödését. Másutt éppen ellenkezőleg, az elmosódó körvonalak érzékeltetéséhez szükséges az eufónia (a jóhangzás): „Termete lágy habból látszott alkotva lebegni”. Vagy másutt az egymásba-egymásból épülő szavak anagrammatikus sejtetése jelzi a jelentések egymásba érését, egymásból következését: az álom-halálom rímpár az 1820-as évek közepétől foglalkoztatja Vörösmartyt, a rejtett-mélyebb összefüggések artikulálódhatnak általa, miáltal kiterjedhet a szavak asszociációs mezeje, így az értelmezés számára újabb terek nyílhatnak. Minthogy ebben a hangi-rímes megfeleltetésben mindkét szó magába integrálja a másikkhoz fűződő képzeteknek legalábbis egy részét, többletjelentéssel gyarapodnak. Ugyanakkor megmarad az egymásra utalás gesztusa, miközben megőrződik a korábbi, a hagyományos, ha úgy tetszik, köznapi jelentés is.

A Vörösmarty-kutatás jórészt föltárta, hogy költőnk történeti epikája miféle forrásokból (krónikák, XVIII-XIX. századi történetírás) merített tárgyat, hogy aztán szabadon alakíthasson a krónikák naiv szemléletén. Jól mutatja ezt Zotmund XI. századi története, amely a második kidolgozásban vált Búvár Kund históriájává. Szinte annak a hazafias epikának mintadarabjaként, amely a reformkori költői másodvonal révén kapcsol a „sváb iskola” rövidepikai, balladának minősíthető poétikájához. Vörösmarty a tárgyhöz illő izgatott kérdések, felkiáltások, hiányos mondatok, sejtetések és elhallgatások segítségével egyként hangsúlyozza az eseménynek meg az esemény előadásának jelentőségét, ekképpen a megalkotottságot, a megszerkesztettséget mintegy méltó helyén láttatja. Kiváltképpen a korábbi változattal szembeállítva tetszik ez ki. Amíg a balladává strukturált változat zárata nem mentes a didaktikus, az olvasókhoz közvetlenül kiszóló célzattól, a *Szép Ilonka* ennél messzebbre merészkedve átírja az álruhában az országot járó Mátyás mondáját, és egy oly történet korántsem ártatlan hőisévé teszi, mely fölfüggeszteni látszik részint a közkeletű Mátyás király elképzelést, részint a költői igazságszolgáltatást. Itt is sejtetésekkel, elhallgatásokkal szervezi a történet rejtett részét a költő, az „üres helyek” a többféleképpen értelmezhetőség szolgálatában állnak. A nem verbális kommunikáció szerepe megnő, ez a hangi-képi asszociációkat hozza az előtérbe. Az elbeszélő olykor visszavonul, hogy a szereplői perspektíva szabadon érvényesülhessen, minek következtében a nagyon egyszerű külső történet mögött egy jóval összetettebb belső történet szerveződik. A *Szép Ilonka* valójában két mondakört konfrontál: „igazságos Mátyás király”-ét, illetőleg egy király (előkelő úr) és egy alacsonyabb sorsú leány beteljesül(het)etlen szerelmét. Ez utóbbi lesz „Szép Ilonka” aspek-

tusából a belső történet, amely vitahelyzetbe kerül a külső történettel, olyannyira, hogy kimozdítja annak megrögzöttségéből. Mellékesen jegyzem meg, hogy a két eseményvonulat közül a Mátyás királyé dominált jó sokáig, s a másik legfeljebb a magyar érzékenység utótörténeteként sorolódott be a magyar kispika történetébe. Ám a két történet nem cáfolja egymást, legfeljebb módosítja. A belsővé lett történet jóval kevésbé „retorizált” a külsőnél (ebben még szónoki beszéd is található), ellenben poétizáltabb: a harmadik rész elégikus, „decrecendo”-s zárata ebből a szempontból különösen figyelemre méltó. Ugyanakkor azáltal, hogy a külső történet ellenpontja, átírja az érzékenység hasonló történeteit; s éppen a homályban hagyott részletek lélektanilag jóval motiváltabb magyarázatot tesznek lehetővé, mint az eleve és pusztán szentimentális létre rendelt alakok esetében. Vörösmarty személyesnek és a személyestől áthatott természetinek viszonyát fölcserélhetőként érzékelteti. A vers végén olvasható „hervadás” nem csupán egy leány sors történetének befejeződése, hanem a pusztává lett kisvilágé is, amelybe ütközik az utolsóelőtti sorban a „tett” színhelyére visszatérő király. A *Szép Ilonka* keletkezéstörténete, hogy ti. a „Hervadása liliomhullás volt, Ártatlanság képe s bánaté” metaforás kép indította volna meg az alkotás, a történet fejlesztés folyamatát, annyiban igazolja személyiség és természet egygyélátását, hogy az „erdők szép virága”-ként megpillantott leány a vers elején a természetből lép ki, és a természettel egyesül a vers végére, az emberélet s a természeti lét (virág–hervadás) analógiáját tanúsítva. Egyben a versre készítő két sor a képiségben gondolkodó költőre vall, aki a képhez talált történetet, képi előzményt, mellyel szembesíthető a kétfelől ideemelt mondanakör. Ezúttal nem a rímelésben mutatkozik meg a „bravúr”, hanem a történet ambivalenciájában. A záró sor, amely örökös hazáról beszél, különös módon felel a királyi szónoklatra, amely viszont a konkrét honról emlékezik meg, mint ama felsőbb instanciáról, amelyhez hűségesnek kell maradni, és amelyért élni kell. A szó szerinti meg a tágabban értett hon/haza az élet vitája a halállal, a közeleté a magánélettel, megismételve: a külső történeté a belsőével. Amelyben a külső rendelkezik az ismertség, az elfogadottság, a létrehozhatóság attribútumaival, míg a belső csupán rejtetten valósulhat meg, így alig marad esélye arra, hogy föltárljon; ismeretlenként egzisztálhat. Szavakban nem is kap alakot, az apa legfőljebb jól sejtő fájdalommal adhatja leánya tudtára fölismerését. A külső történet kapcsolható a népszerű Mátyás-mondakörhöz, a belső Vörösmarty kispikai törekvéseit gondolja tovább (hasonlóképpen a *Salamon* című balladához, amely a külső történettől elforduló király történetének belsővé alakulását, a kiegyenlítődést beszéli el).

A továbbiakban olyan példát hozok Vörösmarty Mihály nyelv művészetére, amely a hangi-képi hatások dramaturgiai funkcióira utal, ennek folyományaképpen pedig a szövegszerveződés állomásaira, ahogyan a kisebb elemekre építve megteremtődik az a jelentés, amely ugyan önmagában még akár megtévesztő is lehet, de amely a mű egészben a jelentések egymást értelmező játékhoz vezet. Az idézendő szövegrész a *Csongor és Tünde* negyedik felvonásából való, és a beszélő megnevezése helyett *Szózat* áll a sorok fölött. Az előzmények, majd a következmények ismeretében a varázsmesterségben járatos Mirigyre gyanakodhatnánk, ha nem zavarná meg elképzelésünket az, hogy Mirigy megszólalásai nemigen vallanak a *Szózat* beszédére. Hogy Mirigynek mégis köze van a *Szózathoz*, nem pusztán néhány sorral előbb elmondott bűvölése bizonyítja, hanem az is, hogy „Fekete fátyollal befödi a kutat”, hogy aztán Csongort éppen e fátyol csalja el: „A fátyol emelkedik, alóla a kútból egy leányalak tűn föl, melly Csongornak intve tova leng”. (A *Szózat* ama sora: Melly a szellőn játszva leng, mintegy

akusztikailag készíti elő a színiutasítást). S egy mellékes megjegyzés a följebb fölvetett kérdéshez: Hogy a *Szózat* kinek a hangján szól, szabadkezet ad a rendezőnek, „önálló szólamnak” avagy Mirigyének zengetve ki. Mirigy átváltozó képességéről az eddigiek folyamán is meggyőződhattünk, átváltoztató képességéről is (jóllehet erre súlyosan ráfizetett); átváltozásai/átváltoztatásai azonban a varázst célozzák csupán; e varázs poétizáltsága nem egyszer igen magasfokú, mégis inkább az alsóbb regisztereknek ad hangot. Az általa megidézett „Kút leánya, kút csodája” ugyan (talán a fekete fátyol közvetítésével) Mirigy gondolatát-szándékát tolmácsolja, ám egy felsőbb regiszterben. Mirigy többnyire „netagívumok”-ban nyilatkozik meg, a *Szózat* ugyan „a jóslat veszedelme”, teljes világot, a szerelem költőiségét festi a kereső Csongor elé; avval téveszti meg, hogy keresése tárgyát „szimulálja”, az „égi szépet” látszik az ifjú elé bővölni szavaival. S bár Csongor gyanakodva, balsejtelmektől kísérve ér a jóshely elé („Itt ez a hely borzadásnak, Félelemnek gyászhelye”), éppen a *Szózat* Mirigy sugallta modalitása („Légy az ifjú Csalogánya”) oszlatja szét a gyanút, és hiteti el az ifjúval: „Álmok édes képzeménye” (=a dicső, az égi szép); ami egyben a szerencsés visszatérés illúziójával kápráztat el. A *Szózat* egyike azoknak a Vörösmarty-helyeknek, amelyek nyelvművészete a nyelviség zenei jelentőségét fölismerő költő tudatos komponáló tehetségét reprezentálja. A kéziratot változattal való egybevetés pedig tanúsítja, mily gonddal és agályossággal formálta meg Vörösmarty mesedramájának sorait:

*A mit látni fogsz, kövesd,
Szép leányka, meg ne vesd,
Arcza csendes mint az est,
Kit hunyó naprózsa fest;
Szeme tündök, mint az est,
Mellyben csillag fénye reng,
Lába könnyű, mint az est,
Melly a szellőn játszva leng,
Uta arra, hol az est,
Alkonyába dőlni kedd,
Arra indulj, ott pihenj meg,
Ott találod a kegyest.*

(802–813. sorok)

Első olvasásra is kitetszik az egytagú rímek parádéja, az *es* hangcsoport ismétlődése, amely ráolvasásszerűvé, „bájoló”-vá teszi a *Szózat*ot. Az *es* nem csupán a rímek jóhangzását eredményezi, hanem a jelentések rokoníthatóságán túl egyetlen, szorosan összetartó (akusztikai jellegű) „együttes”-be vonja a valójában más jelentéstartományokból ideérkező, különféle szófajú szavakat. A látogatóhoz intézett szózat határozott felszólítás, válasz a több ízben föltett, s valójában az egész *Csongor és Tündében* visszhangzó kérdésre, amelynek ezúttal nyomatékot a monológ végén összezsengedett szavak adnak. A rímekre rímek felelnek, Csongor előbb betűrímmel, majd sorvégi rímmel kér tanácsot: „Merre törjek, merre térjek, Kedvesemhez, hogy elérjek” (mintha már ő is rádöbbenne a szavakban rejtőző szavak varázslatosságára, de legalább is erejére, a *rje*, *érje* ismétlődés a célba juthatás módozatai felé „tör”). A rímes válasz a hangközvetítéshez a leírás, a látvány többletét adja, az első változathoz képest éppen a látványelemek válnak hangsúlyosabbá; a Merre alkonyúl az est–Kit hunyorgó naprózsa fest–Kit hunyó naprózsa fest változatok mutatják, miként hullik ki a fölösleges, s miként tö-

mörül a lényeges, a 807. és a 809. sorban a renget-lenget rövidül meg egy szótaggal, a 811. sorban költőnk ingadozik az *Alkonyába dőlni kezd* meg az *Éj ölébe térnek* között. S jó érzékkel tart ki az első megoldás mellett, hiszen az *Éj*nek más lesz a szerepe az ötödik felvonásban, másrészt a 'tér' visszatérése Csongor szavának ismétléseként hatna, s ez mindenképpen idegen a varázsszózatától. Emellett gyengitené, sőt jelentéstelenítené a több ízben, rímhelyzetben lévő *est*t, amely különféle viszonyrendszerekben lelhető: előbb a megidézendő leánnyal látszik azonosulni, hogy a hasonlat megszemélyesítésbe csapjon át, vagy a „természeti” idő antropomorfizálódjék, utóbb látszólagos tau-tológiaként az *est* alkonyba dőléséről van szó, a *Szózat* szókincsének megfelelően határozatlan körvonalú napszokról, amely térré válik (hiszen ez ama bizonyos úton érzékelhető), így ebben a téridőben a rátalálás, a célba érés lehetősége derenghet föl. Akit Csongor a mesedráma elején megálmodott magának: „Ennyi bájnak, és gyönyörnek, Ennyi kincsnek asszonya”, a *Szózat*ban, egy szózatban körvonalazódik, az akár részletezőnek tekinthető leírás Csongor tapasztalatainak igyekszik megfelelni:

*Oh öröm, s ez Tünde lába.
Mert kié is lenne ilyen?
A szemérem ajtajánál,
Melly a szépség arczaín hál,
A szerelm illy lábakon jár...*

Ez megfelelni látszik a „Lába könnyű, mint az est, Melly a szellőn játszva leng” soroknak, s a följből idézet szintén Csongor kereső útjának egy (kezdeti) állomásán hangzik föl, mint ahogy a *Szózat* szintén a határhelyzet feloldására tesz javaslatot.

Az eszményített leánnyára hivatkozás legalább kettős jelentéssel rendelkezik. A közvetlenebb, szinte magától értetődő Mirigy csele, aki kiteljesedését és egyben történetének bevégződését reméli. Ám semmi olyan nem hangzik el, ami Csongor ellenére volna. Szinte Csongor is elmondhatná azt, ami elmondódik. Így akár alig titkolt vágyak kivetülésének lehetősége is fölmerülhet értelmezésként, a külső és a belső hang találkozása, egybecsengése csatásnak és vágyakozásnak, bosszúnak és reménykedésnek, hitetésnek és hívésnek. Aligha dönthető el teljes bizonyossággal, melyik szólam az erőteljesebb, melyik integrálja magához a másikat. Az a zeneiség, amely átjárja a *Szózat*ot, nem lehet tehát kétséget kizárólag a Mirigyé, hiszen ilymértvű „költőiesítés” nemigen fakadhat belőle. Ám talán nem árt figyelembe vennünk, Mirigy törekedett arra, hogy státusát megváltoztassa, a maga rútságát-terméketlenségét felváltsa egy másik világba lépéssel (Már leánya érdekében is ezért munkálkodott.)

A *Szózat*, amelynek kizengetője végül is megnevezetlen marad, így lehetővé teszi, hogy tévesztő figyelmeztetésként és vágykivetülésként egyként magyarázzuk. Csongort, majd Balgát elvezeti, a felvonás Mirigy szavaival zárul. Ám Csongor, majd Balga az ötödik felvonásban a harmas útra térnek vissza, ahol szintén azzal szembesülnek, ami már volt, csak hogy az emelkedés helyett a hanyatlás, a magabiztosság helyett a széthullás élményében lesz részük. A három világvándor mintha az *Éj* jövődőlését példázná, a maguk sötét és semmijébe lépnek, a Tudós végső szavai ki is mondják: „Sötét van, álmodozunk, itt az éj”. (De az Éjt majd Tünde keresi föl!)

A második, idézendő részlet kevesebb magyarázattal és találgatással beéri. A *Nem-tők éneke a légben* emlékeztethet a *Szentivánéji álom* zenés betéteire, Vörösmarty szózenéje mintegy helyettesíteni látszik a „megzenésítést”.

*Játszadozunk,
 S az óra halad,
 Légi lakunk
 Van csillag alatt.
 S a csillag, ha este mosolygva kijő,
 Tündöklék utána az égi mező.
 Csillag után
 Jár kis seregünk,
 Menny kapuján
 At játszva megyünk
 Ki hí le, ki hí le, a földre ki hí?
 A menny ragyog, ékes; a föld gyönyörű.*

A rövid sorokba tördelt és áthajlást játszó sorok éppen úgy a szó szerint vett játékoságot hívják elő, mint a versláb-váltás a choriambusból az anapaestusba. Ez a ritmikai változatosság, akár az idézet utolsó előtti sora a zenei jelentést az értelmi fölé emeli, a nemtők a földre szálló légi lények, s minőségben vendégek, akik sem itt, sem ott nem „tartózkodnak” állandóan, hiszen fenn csak laknak, lenn csak játszanak, útjukat meg zene kíséri. E légi-égi lények a föld gyönyörűségéből akarnának részesülni, minthogy a menny „ragyog”-ásának, „ékes”-ségének már részesei. Szinte Tünde alakváltozásait ismételnék meg, hiszen Üdlak lakója a földre vágyva szeretne boldog lenni, de ahhoz, hogy földi módon boldog lehessen, s ez lesz az ő tapasztalata, ki kell lépnie az üdlaki sérthetlenségből, rá kell döbbernies arra, hogy nem lehetséges egyszerre két helyen *lenni*. A nemtők „naivitása” hasonló a Tündéhez, játéku a felhőtlen boldogság kizengése, igazi lényük zenében és zene által nyilatkozik meg. Ez a zene Vörösmarty nyelve segítségével nem igényli a zenei kíséretet, bár az szerencsés esetben éppen úgy többletet adhat, mint a *Szentivánéji álom* megfelelő sorainak. Csakhogy a színházi előadások a rendezői felfogástól függően fogadják el vagy utasítják el Shakespeare esetében Mendelssohn, a *Csongor és Tünde* esetében Weiner Leó muzsikáját, vagy íratnak hozzá egészen más zenét. Eképpen a kísérezene is értelmez, orientál, nem pusztán aláfest. Vörösmarty ugyan a színiutasításban éneket jelöl, de a verseléssel szinte maga teremti meg a zene nélküli éneket, így elébe megy a „megzenésítésnek”, a zene által történő értelmezésnek. Ugyanakkor a nemtők jelenete „megakasztó” epizód, az égi-légi lakók eljuttatják Tünde sorsát (hiszen nem tudhatják, hogy Tünde majd elbocsájtását fogja kérni). A kettős honosság illúziójának szétfoslása lesz végül játéku szomorú végeredménye, a verselésbeli váltás a továbbiakban ezt készíti elő. A fenn és a lenn nem békíthető össze, nem moshatók szét a két világ különbségei. A nemtők védtelensége a Tündéé, mindannyian menekülnek a megtapasztalt földi valóságtól, amelynek tüneményeivel szemben értetlenül állnak (miként Tünde sejt egy ismeretlen gonoszt, akként a nemtőknek is csupán rémületre és menekülésre telik Mirigy meglátásakor). A nemtők dala egyben létre ébredésük, kicsinyben végigélik Tünde földi tapasztalatát. Mely annál beszédesebb, minél kevésbé hagyatkozik a beszédre, minél inkább ének. Az énekből a prózába váltás a légi lakból a földre szállás párhuzamosságát sugallja.

A kortársak számára mégsem ez a Vörösmarty kanonizálódott. Az 1840-es esztendő nagy gondolati verseinek sora, de még az *Előszó* és *A vén cigány* sem értékelődött jelentőségének megfelelően, jóllehet szállóigék hagyományozódtak egyikből-másikból.

Részint Petőfi, majd Arany fellépte szorította Vörösmartyt egy szűkkeblűen értelmezett triumvirátus harmadik helyére, részint a romantikus versbeszéd felülíródása borított árnyat Vörösmarty (többnyire valóban romantikus) polifóniájának továbbgondolhatóságára. Még Babits Mihály is félrevitte *A vén cigány* értékelését, mikor az őrület verseként hivatkozott rá, nem nézvén utána annak, hogy a kézirat tanúsága szerint Vörösmarty mily tudatosan, megfontoltan mérlegelve formázta meg az egyesektől szürrealista közelségben látott víziókat. Az azonban mindenképpen megfontolandó, hogy a német koraromantika újjá/újraértékelése, a romantikus irónia összetevőinek feltárulása, valamint a retorikus olvasás népszerűsödése meglendítette a reformkori nemzeti narratívába kényszerített Vörösmarty-költészet újraolvasását. August Wilhelm és Friedrich Schlegel kultúra- és ezen belül költészetelmélete, a bevégezhetetlen műalkotásról és a töredék(esség)ről szóló tézis, valamint a regény, a mese (s a regényesség meg a meseiség) behelyeződése a *progressive Universalpoesie*-be megszólíthatónak bizonyult egy, a strukturalizmus utáni irodalomfelfogás felől, akként Vörösmarty műfajteremtése, létesülésként érthető nyelvművészete hasonlóképpen beszédesnek, élőnek, kérdéseket provokálónak mutatkozhat a fragmentumról elmézkedő, a folyamatban lévő mű (work in progress), az allegória s a szimbólum dilemmáit fogalmazgató gondolkodás szerint. Aligha tagadható, hogy a romantikus retorizáltság (nyelvileg) az ön-ironikus előadásban módosul, nemegyszer a groteszk elemek jelenlétét hangsúlyozza (például *A két szomszédvárban*), másutt a fragmentum bizonytalanságában hagyva az olvasót (mint az *Előszó*ban, amelynek első sorai talán nem is létező, ismeretlen jelöltre utalnak, a záró kérdés pedig megválaszolhatatlanságával a lezárásra irányuló szándék kudarcát tanúsítja). Talán nem pusztán a terjedelmesebb verses epikától való elfordulás miatt maradt a *Délsziget* meg a *Magyarvár* töredék. Nem lehetséges-e egy olyan magyarázat, miszerint a föltehetőleg nem töredékesre tervezett művek azért maradtak abba, mert a kigondolt történet folytatása, véghez vitele legfeljebb egy régebbi típusú epika szerint lett volna csak probléma mentes? Ellenben az elkészült részek semmiképpen nem tűrték volna ezt a fajta hagyományos történetfejlesztést. Hiszen az akár őstörténeti tematikába vágó, akár wielandi, akár byroni típusú epika már Vörösmarty-művekben (egészen vagy fontos részletekben, szerkezetében vagy egyes figurákban) megvalósult, és az innen történő elmozduláshoz alkalmasabbnak látszott a *Csongor és Tünde*, mely mindenképpen reagál a Délszigetre és a *Magyarvárra*; amelynek egy-egy gondolata majd az 1840-es évek filozofikus lírájában merül föl újra. Megvalósuló nyelv szemlélete alapján pedig a további esztendők Vörösmarty-költészete építkezik. Ez a nyelv- és költészetszemlélet retorizáltságával, groteszk felhangjaival, az „érthetlenség”-ig újragondolt képiségével akképpen kapcsol vissza a német koraromantikához, hogy egyben a kortárs romantikus zenével párhuzamos (zenei) szerkezetben képes gondolkodni; a költő romantikus ódái, rapszódái a szimfonikus költeményeknek feleltethetők meg. A szimfonikus költemények általában irodalmi és zenei programok adekvát formáját keresik, és ebből a nézőpontból Vörösmarty is összművészeti alkotó, akár a *Liszt Ferenc*hez, akár *A vén cigány* zenei tematikát irodalmi művé szerkesztő ódájára/repzódijára, akár a szerelmes verseinek jórészét tekintve az egyszerűbb dal alakzatát szétziláló, polifónikus megszólalásra gondolunk.

Az újabb Vörösmarty-kutatások a művek nyelvi összetettségének, retorikájának elemzésével és az irónia változatainak föltárásával jeleskednek, s ezen keresztül igazolják azt a tézist, miszerint Vörösmartyhoz nemcsak az 1820-as évek romantikus (pá-

ly)fordulata fűződik, hanem belépés is a kortárs európai romantikus gondolkodásba (és gyakorlatba), az európai romantika nyelvének nem pusztán adaptálása, hanem – másokkal, a leginkább a kelet-közép-európai kortársakkal együtt – továbbgondolása is, részvétel a szüntelen folyó irodalomtörténetben.

FÜGGELÉK

(Márai Sándor naplójegyzetei Vörösmartyról)

„Délsziget”. A magyar irodalom egyik titokzatos tüneménye ez az írás. Csakugyan „sziget”, tropikus, zsúfolt, nyelvi vonatkozásban is egyedülálló „szigeti” tünemény. Vörösmarty ebben az alkotásban, talán öntudatlanul, az emberiség nagy mondakörének egyik változatát alkotta meg – teljes gazdagsággal, pazarolva, érthetetlen tökélyel. Napló 1945–1957. Budapest, 1990. 240. (1954-es jegyzet.)

Reggel Vörösmarty néhány töredéksora „Borzadva jártam harmatos útam / Az éj borongó karmaiban, / Világgal úszott a szelíd hold / A ragyogó sorokon keresztül”. Ez a legtisztább romantika, minden szó e hangulati elemből merül föl, csillámosan, ősen. A „ragyogó sorok” – milyen ritka ez a fecsegő világirodalomban. Napló, 1945–1957. Budapest 1990. 321. (1957-es naplójegyzet.)

Éjjel a „Zalán futása”. Vörösmarty nyelve másfél század időtávlátán át úgy harsog, mint az óceán hullámverése. Napló, 1976–1983. Budapest, 1995. 111. (1980-as naplójegyzet.)

SZABÓ GÁBOR

A Spion jelentése

Első pillantásra a *Spionnovella* megszólalásmódja csupán a Wittgenstein-féle pragmatikus nyelv szemlélet szellemes újramondásán nyugszik. Narrátorát, a deli spionlegényt hivatása koholt jelentések írására kötelezi, és e kedves kötelességének besúgónk igyekszik is legjobb képességei szerint eleget tenni. Ám a „jelentés-adás” kifejezés lehetséges jelentéseivel eljátszva Esterházy szövegében e tevékenység értelmezhető: politikai és nyelvelméleti értelemben egyaránt lehetségessé válik, együttes megjelenésük pedig a nyelvhasználat hatalmi beágyazódását, a mindenkori diskurzus uralmi függőségeit állítva új szemantikai horizontba (is) helyezi a spion ily módon kelőképpen példaértékűvé emelt tevékenységét. A besúgó tehát – akárcsak mondjuk a *Pápai vizeken ne kalózkodj!* pincére, vagy az *Ágnes* lektori jelentés írója – sajátos szolgáltató szerepet tölt be, hiszen „jelentéseket” szolgáltató a hatalom számára, s ennek érdekében magát is meg kell koreografálnia, használhatóvá kell tennie (fel) jelentői szerepköre ideális betöltésére. Énjének megírása eszerint hasonlóképpen szemantikai problémaként jelentkezik, akárcsak hivatali jelentéseinek megalkotása, hiszen a pragmatikus, önmagát változatos újraírásokon keresztül megjeleníteni képes, nem-fixált „én” a decentrált („nem-morális”) igazságfelfogás előfeltevésein alapuló jelentésadói munka alapkövetelménye lehet. A szöveg számos részlete olvasható ezért a *Filozófiai vizsgálódások* bizonyos passzusainak pusztán illusztrációjaként. Egy helyütt pl. a spion és neje már-már wittgensteini párbeszédének lehetünk tanúi: „Lám-pa. Lámpa, látod? – le, majd fölkapcsolta, a fényre (és a sötétségre) odafordítottam a fejem. – Ugy. Most már ezt is tudod: lámpa. – A kezével jelezte, hogy végzett, csinálhatok, amit akarok. – A kutyaúristállát!! – akartam. (...) Kattingatni kezdtem én is kapcsolót. – Nézd! Szecs-ka-vá-gó! A fény villózására kacagtam, hangom csilingelve töltötte meg a tért. – Íme, ennyit ér – mondtam a feleségemnek.” (Sp. 302) A szöveg egy következő jelenetében pedig főnöke oktatja hasonlóképpen a spiont: „De ha például a kedves mamát, annak idején, a jobb hangzás miatt MAMMA helyett FÜLOLAJ-nak szólítottad, akkor ez felbecsülhetetlen érték (...) A gondolat számít és mindent szabad. Tehát: fölépíteni, szavatolni.” (Sp. 299) Avagy utolsó példaként említve, az ügyosztály dolgozóinak baráti összejövetelén a következő problémafelvetés hangzik el: „Tudja, jóember, ez a FÖLDSZINT 24., mert itt a tábla: FÖLDSZINT 24. (...) Ekkor sorba az emberekhez léptem, és azt mondtam, azt értem, hogy itt az áll a táblán, hogy FÖLDSZINT 24., de honnan a francból, mindig ezt a kifejezést használtam, honnan a francból tudjátok, hogy valóban ez a FÖLDSZINT 24.?” (Sp. 309)

Minden különösebb képzelőerő nélkül ennyiből is látható, hogy a fenti idézetek a *Vizsgálódások* nyelvelfogását tükrözve, akár annak egyik híres tételmondatának – „Egy szó jelentése: használata a nyelvben”¹ – dramatizációiként is felfoghatók. A használatelvűség, ahogy arra már utaltam, a spionizált szubjektum változékony rendezőelveinek alakulását is szabályozza: „Szépségem módszer” (Sp. 278) – állítja pl. igen

¹ L. Wittgenstein: *Filozófiai vizsgálódások*. Atlantisz, 1992. 42.

praktikusan önmagáról az ügynök, s e módszer korlátlan alkalmazhatóságát az „én” jelölteinek kecsegtető szóródásában imígyen határozza meg: „– Illetve, tudod, mit. Téged jelöljön a következő sorozat: RATATATATA. – Fölkacagtam. Volt stílusérzéke, mert így vonult vissza :

– Nem »jelöljön«. Jelentsen.” (Sp. 281)

A fundamentális kód hiányának következményeképp létrejövő szemantikai térben az aktuális jelölési folyamatok legitimálója az az értelmező lesz, aki valamiféle – a szövegben politikai – hatalom birtokosaként saját céljaira teremti meg a lehetséges jelentéseket. Ezzel kapcsolatban a következőképpen bátorítja beosztottját az ügyosztály vezetője:

„– Hogy mi van a jelentésben, az másodlagos. A fontos a *van*. A van-ság. (...) És bízz a feletteseid olvasatában.” (Sp. 268-269) És ezen a ponton Esterházy szövege érdekes szerint a használatelvűség wittgensteini horizontjából némiképp nietzschei / foucault-i dimenziókba csúszik át. A szöveg egészében (is) jól érezhetően jelenik meg a hatalom mindenén átható, figyelő tekintete. A *Spionnovella* világa az uralmi erőszak által átjárt, büntetési, fegyelmezési, megfigyelési technikák szövevényeként megformálódó élettér modellje, ahol a megfigyelők – a Főnök, a Spion, meg az ügyosztály dolgozói, a barátságosan csak „a fiúk”-ként emlegetett verőlegények csapata – illetőleg a megfigyeltek és áldozatok – az operarajongó nő, a kékülő tinóru, egy bizonyos „Mancika”, stb. – kétosztatú világa határozza meg az „én” lehetséges szerepválasztásait. E két pólus közti ártatlan lavírozás ugyanis a szöveg szerint lehetetlen: nincs *mese*, amint ezt a Főnök a kissé még naiv, s még az általa gyanúsítottnak ítélt tündérleányt is feljelenteni kívánó Spion számára a következőképpen próbálja meg érthetővé tenni: „Barom. Őslény. – Arca elsápadt, nagyon felizgatta magát. – A tündér a *mi* emberünk! Érti, a miénk!” (Sp. 286) Aligha kétséges, hogy a hatalom ekképp ábrázolt terében a nyelv korántsem tekinthető semleges médiumnak, sokkal inkább a fenyegetés és kisajátítás eszköze, s éppen ezt példázza a jelentések *van*-ságáról, és a felettesek olvasatába vetett bizalomról szóló főnöki bölcselkedés, amellyel kapcsolatban az imént Nietzsche és Foucault nevét említettem.

E kijelentés az értelmezések uralmi jellegéről tudósít, a „tisztá, akarat – és fájdalommentes, időtlen megismerő szubjektum”² ábrándjának megtagadásáról. Az interpretáció így a hatalom érvényesítésének, a jelentések perspektivikus kisajátításának eszköze lesz, amint ezt Nietzsche nyomdokait követve Foucault a következőképpen fogalmazza meg: „A megismerés perspektivikus jellegén az a tény értendő (...) mely révén az emberi lény erőszakosan a hatalmába keríti a dolgok egy részét, reagál bizonyos helyzetekre, rájuk kényszeríti saját erőviszonyait.”³ A diskurzusanalízis szerint az értelmezés egy stratégiai viszonyba történő behelyezkedés, melynek erővonalai szabályozzák a megismerési effektusokat. A Spion által szolgáltatott „jelentések” a Főnök olvasatában a fennálló hatalmi struktúra további működésének biztosítékaiként sajátítódhatnak ki. A *Spionnovella* szövegvilágában az erőszak nyelvi úton legitimálja önmagát, „jelentések” és „értelmezések” egymásba fonódó diszkurzív hálózatában teremtve meg uralmi technikájának rendszerét. Esterházynál a nyelv olyan tetthelyként válik az ábrázolás tárgyává, melynek mozgékony hálózata hozza létre és szabályozza a potenciális áldozatok és elnyomók találkozásait. Kétségtelenné teszi ezt a szövegzárlat, a Fő-

² F. Nietzsche: Adalék a morál genealógiájához. Holnap kiadó 1996. 143.

³ M. Foucault: Az igazság és az igazságszolgáltatási formák. Latin Betűk; 1998. 21.

nők és a Spion sakkpartijának leírása is, amely – figyelembe véve Wittgensteinnek a sakk- és a nyelvjáték között vont jól ismert analógiáját – visszamenőlegesen is kijelöli a szöveg egészének helyszínéül szolgáló játéktér nyelvi meghatározottságát. Hasonló megoldással találkozhatunk egyébként az *Agnes* zárósoraiban, ahol a sztori helyszínéül szolgáló város utolsó leírása Wittgenstein azon passzusának parafrázisa, ahol a filozófus a nyelvet egy zezugos, terjeszkedő város képében metaforizálja, vagy a *Daisy* című szövegben, ahol többek közt egy szellemesen elhelyezett Barthes-idézet⁴ teszi egyértelművé az események terepéül szolgáló „bár” és a nyelv azonosságát.

Címének megfelelően a *Spionnovella* egy rövid bekezdés segítségével önmagát is spionizálja: „A bizonytalanságról beszélek. Arról, hogy a szöveged önmaga tartalmazza azokat a kétségeket, melyeket önmaga támaszt, s melyek jó része magára a szövegre vonatkozik.” (Sp. 265) E gesztussal a történet a Főnök uralmi státuszába helyezett interpretátor kisajátító olvasatának rendeli alá magát, önnön elméleti megfontolásait ezáltal a praxis dimenziójában, aktuális olvasójával játszva újra.

A *Spionnovellában* tematizálódó (nyelv)filozófiai alapok – a jelek bizonytalan volta, az értelemadás uralmi jellege, valamint ezek önreflexív játékba hozása – a szöveg legzavarbaejtőbb részletében, a kékülő tinóru tárgyalásáról szóló passzusban sűrűsödnek össze; a következőkben ezért ezt az emblémaként is funkcionáltatható szövegegyeséget fogom vizsgálni. A kékülő tinóru ártatlanságának bizonyítására a Spion azt a furfangos tervet eszeli ki, hogy koholt vádak alapján feljeleníti az említett gombát, s miután tervei szerint e vádak a tárgyalás folyamán majd fényesen megcáfolódnak, a gyanúsított ártatlansága is napnál világosabban fog feltündökölni. A tinóru vizsgálati anyaga – azon túl, hogy Hamvas „licsipanci pástétomsütő”-jéhez hasonlatosan a koncepciók perек káoszát idézi – olyan textuális láncolatot hoz létre, ahol a jelölők grammatikai szerveződése az értelem /jelentésrögzülés felfüggesztésében érdekelt. A tinóru ártatlanságának vagy bűnösségének kérdése nominatív rejtélyként jelentkezik, tettesként vagy áldozatként történő megnevezése a „végleges jelentés” megragadhatóságának problémájaként merül fel. Ennek tettenérése azonban igencsak nehéznek tűnik, hiszen a tárgyalás nyelvi abszurditása éppen a racionális értelemképződéssel szegül szembe: a jelölt helyett a fékevesztett jelölőt, a jelölés szabad működését állítja a figyelem középpontjába. A perben felszólaló tanúk vallomásai nem illeszkednek semmiféle közös szemantikai rácsozatba; feltűnnek bizonyos „lakosok”, illetőleg „fürgő postakocsisok”, akik különböző dolgokról fecsegnek, megemlítődik egy Goethe nevű fuvaros, aki vagy elődje volt a tinórunak, vagy nem, illetőleg egy Gregor Samsa néven egzisztáló csótány is, akivel a vádlott állítólag konspiratív kapcsolatban állt volna. (Ez utóbbit a gomba a maga részéről egyébként határozottan cáfolta.) Ilyen körülmények között nem meglepő, hogy még az is csaknem teljes homályban marad, voltaképpen mivel vádolják pontosan a tinórut, vagyis hogy egyáltalán *mihez képest* is lehetne őt ártatlannak tekinteni. Miután a tárgyalás koronatanújaként megidézett „X₆ lakos” leszögezi, hogy „Nem tud semmit, a vádlottat nem ismeri”, az ügyész – mintegy összefoglalva, s egyszersmind értelmezve az eddig elhangzottakat – vádbeszédje csúcspontján a következő állítás bűnös megtételével vádolta meg a gombát: „Zsáktérben a délutáni törpe flytox: jöhettek!” (Sp. 276)

Elvileg tehát – ahogyan a klasszikus nyomozati anyagokban – a szöveg minden jele itt is a bűnösség/ártatlanság lebegő jele volna, ennyiben tehát a tinóru bűnpere szemio-

⁴ Esterházy Péter: Ki szavatol a lady biztonságáért? Magvető; 1982. 21.

tikai természetű; jelölők és jelöltek lehetséges kétoszlatú kapcsolataik dimenziójában szabdalódnak szét, vagyis többféle lehetséges értelmet iktatnak a szöveg terébe. Míg azonban a klasszikus vizsgálat nyelvi sémája a végleges sokértelműség, a jelek szétszóródása ellenében képes rendezni a szemiózist, addig e jelenet az ideológiai és ábrázolásbeli / nyelvi konvenciók tagadásaként szerveződik, s a büntetőeljárás normatív szerkezetének felülbírálataként, egy kiürültnek tekintett kód paródiájaként jelenik meg. A szövegrész struktúrája – enervált klisék újraélesztése, a tőlük való távolság demonstrálásának igényével – a jelentést garantáló referenciák eltüntetésével az azonosságok és különbségek játékának önmagán belül is ellentmondva a különböző pólusok közötti eldöntetlenségben mozog.

A tradicionális nyomozati sémáktól eltérően tehát ez esetben megmarad a jelekkel teli világ, s vele az olvasó autoriter vágya a szöveg ellenállásának megtörésére, s egy számára ideális jelentés kisajátítására. A tinóru-epizód olvasója kényszerű módon a szövegbéli Főnök státuszába helyeződik, hiszen neki is egy, a Spion által írt jelentést – melynek, mint tudjuk, csak a *van*-sága fontos – kell értelmeznie, mégpedig azoknak az ideológiai konvencióknak a hatalmi fedezékéből közelítve tárgyahoz amely a jelölési rejtelny számára leghasználhatóbb megoldását teszi lehetővé. A tinóru ellen lefolytatott szövegbéli vizsgálat, illetőleg az olvasó nyomozása e vizsgálat mibenlétének felderítése érdekében egyképpen a tudás / hatalom megszerzésére irányuló tevékenység; olyan processzus, melyet Foucault a nyugati gondolkodás karakterisztikus formájának nevez. Azzal a nem csekély különbséggel persze, hogy ez esetben az olvasó / nyomozó vizsgálódása nem a szemiózis lezárásával végződik, a megoldás hiánya ugyanis nem hozhat létre zárt struktúrát, hanem újabb kérdéseket sugall. Így hát a tinóru pere a klasszikus nyugati megismerő stratégiák sémáit parodizálva azok használhatóságának kérdését is felveti. E szövegrész olyan trópusokat képez, melyek úgy beszélnek önnön tárgyukról, vagyis egymás megnevezési képtelenségéről, hogy ezenközben még egy hiánya, jelesül s kontextusfüggő jelentésfelfogás példázataként is olvasható főszöveg által implikált rögzült jelentés hiányára is utalnak allegorikusan. A tinóru-allegória így maga is egy üres alapra, negatív bizonyosságra íródik rá, a *Spionnovella* belső tükreként ezért nem tekinthető az elbeszélést biztonsággal lehorgonyozni képes menedéknek.

A gomba bűnös-ként vagy ártatlanként történő megnevezése olyan döntő nyelvi pillanat lehetne, melynek révén megteremtődne az a szimbolikus rend, melyben megvalósulhatna a (szöveg)világ többi alakjának szimbolikus szereplőkként történő beazonosítása is. Ennek elmaradása azonban visszamenőleges hatállyal teszi bizonytalanná a főszöveg figuráinak már említett, kétoszlatú besorolhatóságát, átlátható rácsozatba történő illesztését. Ezt a bizonytalanságot erősíti az a tény is, hogy a nehézsorsú gombát fölmentik ugyan a tárgyalás végén, a róla szóló legközelebbi híradás azonban mégis a börtönből datálódik. A tinóru „jelentése” ezáltal végképp definiálhatatlanná válik, egyszerre lesz a bűn és az ártatlanság jelölője, felrúgva így a bináris oppozíciókon nyugvó megnevezési folyamat megnyugtató nyelvi struktúráját. Ezért figyelemre méltó, hogy a tinórut hansúlyozottan nyelvi bünténnyel, bizonyos „tiltott” mondat kimondásával vádolják meg. E „bűn”, vagyis a diszkurzív rend szabályainak összezavarása természetsszerűleg vonja maga után a büntethetőség beazonosító eljárásának alkalmazhatatlanságát, s így a „törvény normativitását az eljárások performativitása”⁵ váltja fel.

⁵ Lyotard: A posztmodern állapot. Századvég kiadó, 1993. 101.

A bűnvádi eljárás értelmezhetetlen eredménye így ebben az értelemben sem lezárás, hanem a szöveg szemioízisának további alakítására, a nyelvi klasszifikáció újragondolására történő felszólítás. A vizsgálati jegyzőkönyv ilyenformán visszakapcsol a keretül szolgáló főszöveghez, újraolvassa és ismételt mozgásba hozza azt. A tinóru nyelvi vétke (illetőleg a tinóru, mint a par excellence „nyelvi vétek”) olyan rendszerré alakítja át a történetet, ahonnan a szöveg önmaga eddig rejtett és magától értetődőnek vélt alapjainak vizsgálatába kezdhet. Megkérdőjelezi saját metasabályait – a wittgens-teini jelentéseméletet és az általa javasolt olvasati instrukciókat –, minek következtében a kvázi-rögzítettség állapotából az instabilitás irányába mozdul el. Az *ártatlan-bűnös* dichotómia felrúgása a *Spionnovella* szereplőinek besorolhatóságára is visszareflektál. Többek közt oly módon, hogy míg eddig az Esterházy-szöveg olvasója azzal a Főnökkkel vélte magát azonosíthatónak, akinek olvasata a műben a jelentések hatalmi kisajátításának azon modellje volt, ami egy ideologikus rendezőelven nyugvó, szilárd szimbolikus nyelvi rend stabilizálásában tűnt érdekeltnek, a vizsgálati jegyzőkönyv (jóllehet: „főnöki”) értelmezése után egyre inkább a spion pozíciójába csúszik át. E szerep ugyanis nem a jelmozgás hatalmi szóval történő rögzítését, hanem a lehetséges taxonometriák felborítását, nyitott rendszerek teremtetését, a „horizontok folytonos kitolását”⁶ kívánja meg. E működés önlegitimációs stratégiája az a (lyotardi) paralógia lehet, ami paradox módon minduntalan meghaladja és revízió alá veszi magát. A spion diskurzusa így a jelentések végtelen „van-ságának”, lebegésének elfogadásán nyugszik, csakúgy, mint a tinórut bűnősként és áldozatként együttesen látni képes, spionizált olvasóé. A tinóru után folyó lezárhatatlan nyomozás a *Spionnovella* című szöveg végső jelentése utáni interpretatív nyomolvasás befejezhetetlenségét sugallja.

Felmerülhet a kérdés, hogy e folytonosan mozgásban lévő szövegjelentés miféle összefüggésben állhat a *Spionnovella* alapvetően ironikus modalitásával? Egyáltalában: hogyan jelentkezik, mire irányul a szöveg ironiája? Gyümölcsözőnek tűnhet a kérdés megválaszolása szempontjából, ha az ironiát Frye nyomán olyan alakzatként próbáljuk kezelni, amely kitér a direkt közlés, azaz önnön nyilvánvaló jelentése elől.⁷ Amennyiben ezt a meghatározást úgy értelmezzük, mint egy megnyilatkozás önmagával szembeni, önreflexív kételyének jelét, akkor a *Spionnovella* egy más összefüggésben már idézett passzusa („A bizonytalanságról beszélek. Arról, hogy a szöveged önmaga tartalmazza azokat a kétségeket, melyeket önmaga támaszt” ... etc.) éppen e „nyilvánvaló jelentés” kétségbevonását, illetőleg a tőle való elfordulást, eltérést nevezi meg a szöveg egyik konstitutív mozzanataként.

Az idézet logikája ezáltal végtelenbe vesző folyamatot indíthat be, hiszen a bizonytalanságról szóló kijelentés természetszerűleg bizonytalanítja el saját igazságtartalmát is, ám e kételkedés aztán maga is a bizonytalanság reflexiója alá kerül, ad infinitum.

A bizonytalanság bizonyosságának és e bizonyosság bizonytalanságának bonyolult, egymásba fonódó szövevénye gyanúba keveri a logikai megfelelés posztulátumát, egyszerre állítja és tagadja saját referenciáját és megismerési tevékenységét, végeredményben pedig önnön retorikájának ismeretelméleti szigorát nyilvánítja uralhatatlannak. A szöveg igazságának gyanúba keverése, az ellentmondásmentesség racionalitásán nyugvó olvasatok egyeduralmának felfüggesztése olyan retorikai fortélynak tűnik, ami első megközelítésre is összevethetőnek látszik Frye idézett ironia-felfogásával. E meg-

⁶ Gadamer: Igazság és módszer. Gondolat, 1984. 179.

⁷ N. Frye: A kritika anatómiája. Helikon Kiadó, 1998. 39.

határozás továbbgondolása során Paul de Man lényeges kapcsolódási pontokat vélt felfedezni az irónia ekképp definiált trópusa és az allegória alakzata közt.

S valóban, úgy tűnik, hogy a *Spionnovella* esetében a szöveg allegorikus és ironikus tropizáltsága ugyanazon érem két oldalaként jelentkezik.

E szöveg ugyanis – mint erről már szó esett – egy hatalmi / politikai viszonyoktól szabdalt, erős uralmi rendszer által strukturált világot fikcionál. Foucault-i elfogultsággal a mű tekinthető lenne akár bármely modern társadalmi rend allegóriájának is, ám a 80-as évek magyar olvasója számára elsősorban alighanem a kelet-európai diktatúrákról szóló, meglehetősen egyértelmű példázatként működött. Így hát a *Spionnovella*, mint allegorikus szöveg – az iróniához hasonlatosan – részint épp a saját eredetétől való eltávolodást jeleníti meg, lemond az időbeli egybeesés vágyáról, és nyelvét e temporális különbség révén keletkező üres térben hozza létre⁸, hiszen az allegória által megalkotott jelentés egy olyan korábbi jelentés ismétléseként funkcionál, amivel sohasem eshet egybe, minthogy a megelőző jelentés lényege éppen (fölülírt) elsőbbségében rejlik.

Ugyanakkor viszont a szövegbe dolgozott nyelvelméleti szálak – a wittgensteini használatelvű – jelentésátadás, illetőleg az értelmezői munka uralmi jellegéről szóló elképzelések – nem csupán viszonylagosítják, perspektivikussá teszik a szöveg allegóriaként, vagy ironikusként történő kezelését, hanem egy újabb „eltávolodással”, „elhajlással” ismét egy jelentésbeli és temporális tovacsúszást iktatnak a szöveg terébe azáltal, hogy relativizálják a feltételezett „elsődleges” és az erre ráíródó (allegorikus és ironikus) jelentések megkülönböztethetőségének bizonyosságát. Ez a megkérdőjelezés azonban nem egy kézenfekvőnek tűnő olvasati mód radikális megtagadását jelenti, hanem csupán autentikus mivoltának megbillentését egy olyan nyelv segítségével, amely mindössze ezen inautentikusságról szóló tudás hordozója.

A szöveg lehetséges rétegei ilyenformán megsokszorozódnak, reflektálttá válnak, s az egymást relativizáló-kioltó, diszharmonikus tudásokat magába építő és felülbíráló szöveg terében értelemszerűen válik megfoghatatlanná az ironikus elkülönülődés illelkony állapotában lévő jelentés.

Ez az a végtelenített processzus, melynek köszönhetően de Man számára az irónia a „trópusok trópusa”-ként manifesztálódik, a névadóként, „melynek alapján a [trópus] terminus „elfordulás”-ként való meghatározása történik”.⁹

Az irónia végtelen folyamatát csak az irónia megértésének – az értelem lehorgonyzásának – vágya állíthatja meg; ámde – teszi fel a kérdést de Man – mi van akkor, ha az irónia mindig éppen a megértés iróniája?¹⁰ Ha az irónia pontosan annak a kérdéssége, hogy lehetséges-e egyáltalán a megértés?

(A tinóru tárgyalását leíró részlet szemantikai kontrollálhatatlansága egy erre a kérdésre adott nemleges válaszként is értelmezhető lesz.) A *Spionnovella* ezért egyszerűen olvasható az „allegória” iróniájaként és az „irónia” allegóriájaként, s e lehetőségek összjátékának spirális pályára állításán keresztül a szöveg a „negatív szabadság”¹¹ állapotába helyezi magát. Furcsamód ez az ironikus magatartást leíró kierkegaardi meg-

⁸ vö. Paul de Man: A temporalitás retorikája. In: Az irodalom elméletei I. Jelenkor – JPTE, Pécs, 1996. 1–61.

⁹ Paul de Man: Az irónia fogalma. In: Esztétikai ideológia, Janus / Osiris, 2000. 177.

¹⁰ Paul de Man: im. 180.

¹¹ S. Kierkegaard: Az irónia fogalmáról, állandó tekintettel Szókratészra. in: uő.: Írásaiból, Gondolat kiadó, 1982. 99.

határozás egyúttal annak a politikai térnek jellemzésére is szolgálhat, amely – a *Spion-novella* keletkezési idejét is figyelembe véve – lehetővé tette a szöveg allegorikus olvasatát. A terminusban ezért egyszerre van jelen a hatalom és az alárendeltség, a jelentés uralma és a tőle való elfordulás mozzanata, politikai és retorikai dimenziók ironikus ütköztetésének játéka.

A szövegzárlat – a Spion a soronkövetkező lépés felfüggesztésével megszakítja az ettől meglehetősen ingerültté váló Főnökkel vívott sakkipartiját – ennek megfelelően szintén e többértelműséget hordozza magában. A Spion gesztusa ugyanis részint értelmezhető a hatalommal való szembeszegülés lehetőségeként, vagyis a nyelv/sakk-játéktéréből a (wittgensteini) hallgatás etikai dimenziójába történő *átlépésként*, azaz morális cselekedetként, illetőleg a (nyelv)játékot a (szintén Wittgenstein által) „jelentésként” felfogott (sakk)lépés ironikus lebegtetéseként, azaz retorikai cselvetésként is. E talányos gesztus, ami végeredményben a Spion utolsó jelentéseként manifesztálódik, jelentésének tárgyává éppen a róla szóló szöveg értelmezhetőségét teszi.

BENYOVSZKY KRISZTIÁN

A referencia mint egzisztencia – három példázat

A kilencvenes évek magyar nyelvű irodalomtudományi és kritikai diskurzusának egyik leggyakrabban tárgyalt elméleti problémájává lépett elő az irodalmi művek referenciájának, a referencialitás és fikció elhatárolhatóságának kérdése. A novella műfajának ezredvégi helyzetét tárgyaló tanulmányokban¹, a meghatározó műfaji formációvá előlépett történelmi regények² és a civil műfajok³ (napló, emlékirat, önéletrajz), valamint az azokat újraíró művek interpretációiban ismételten „megidéződnék” és értelmeződnek a témakör szempontjából irányadónak tekinthető szerzők (Ph. Lejeune, J. M. Schaeffer, P. de Man, R. Barthes, P. Ricoeur, H. White) elméleti szövegei. Közben, ne feledjük, a *referálás* kérdéskörére az analitikus (nyelv)filozófia és a szemiotika különböző irányzataiban kidolgozott lehetséges válaszok rendszer(telenség)e „a maga számtalan ágbogával olyasvalami, aminek közelében az ember keze-lába remegni kezd”⁴. Szerencsére a művek elemzőit nem bénítja meg ez a hagyomány annyira, hogy olykor ne születnének sajátos, bizonyos mértékig önálló javaslatok is a probléma kezelésére⁵. A fenti jelenség az irodalmi posztmodernizmus eredetiségre és referenciára egyaránt rezignáló intertextuális gyakorlatának ellenhatásaként is értelmezhető, és leírható abban a tágabb, kultúrszemiotikai keretben, melynek alaptéziseit J. M. Lotman fogalmazta meg. Lotman szerint a kultúrában – beleértve az irodalmat és az irodalomról szóló (meta)textusok cirkulációját – alapvetően kétféle tendencia érvényesül. Vannak kultúrák és kulturális kor(szak)ok, amelyeknek művészetére a külvilágtól elhatárolódó, maximálisan autonóm, önmagukba zárt szemiotikai világokként megjelenő szövegek jellemzőek, amelyek egymáshoz való viszonyukban nyerik el jelentésüket, „a modellek és klasszifikációk játékanak tág terét”⁶ nyitva meg ezzel. Ezzel ellentétes tendencia érvényesül akkor, ha a szövegek a külső valóságra orientáltak, hangsúlyozódik ábrázoló-jellegük, a *semiosis* folyamatában pedig a kulturális emlékezetben elraktározott szemiotikai modellek tartalmi interpretációja válik hangsúlyossá. „Az egyik a szélsőséges deszemantizáció és a jelek szabad játéka felé irányul, a másik pedig a hasonlóan szélsőséges szemantizáció és a külvilággal való szoros kapcsolat”⁷ felé. Ezen kettős irányú pulzálás együtt jár a profi értelmezői közösségek azon kanonizáló eljárásaival, hogy azok – ismét Lotmant idézve – „bizonyos típusú szövegek alkotását serkentik,

¹ Angyalosi G.: A sólyom szövegszerűsége. *Alföld* 1998/2, 48-61.

² Rác I. P.: A történelmi narratíva poétikai szerepe a mai magyar irodalomban. *Prae* 2000/1-2, 117-157.; Keserű J.: Folytonosság és/vagy megszakítottság? *Kalligram* 2001/3, 31-47.

³ Z. Varga Z.: Önéletírás-olvasás. *Jelenkor* 2000/1, 87-94.; Bombitz A.: Párnakönyv (Závada-jegyzetek). *Tiszatáj* 1998/1, 74-84.

⁴ Eco, U.: Kant és a kacsacsőrű emlős. Budapest, Európa 1999, 348.

⁵ Németh Z.: A posztreferenciális olvasat-élvezet. *Kalligram* 2000/10, 59-65.

⁶ Lotman, J. M.: Asymetria a dialóg. In: *Uő: Text a kultúra*. Bratislava, Archa 1994, 34.

⁷ I. m. 37.

s ezzel együtt másokat tabuizálnak”⁸. A – jakobsoni értelemben vett – *poétikusság* és *referencialitás* szélső pólusai közti ingamozgásról van tehát szó, amely, a vázolt jelenkori magyar diskurzust illetően, az utóbbi irányába lengett ki.

Az alább következő „példázatos interpretációk” szintén a referencialitás fogalmának egyfajta megközelítését nyújtják – a korábbi gyakorlattal szemben azonban nem a szöveg és a valóság, vagy a szerzői életrajz és a szövegvilág közti meg(-nem-)felelés viszonyát boncolgatva, sem a modern – posztmodern – poszt-posztmodern irodalomtörténeti korszakok közti viszonyok leírásában érdekelt eljárást követve, hanem az „olvasó világa” és a „szöveg világa” közti *egybeesés*, egyfajta *átfedés* jelenségét vizsgálva. Az olvasó *ember* élethelyzete, testi-lelki-mentális kondicionáltsága és a szövegben a nyelv médiumán keresztül szemiotizálódó egzisztenciális szituációk „egymásravetülése” jelenti azt a recepciós tapasztalatot, ahonnan nézve az elemzésre kerülő szövegek a leginkább megszólíthatókká válnak.

1. Óvakodj a törpé(k)től!

Az olthatatlan tudás- és hatalomszomjtól egyaránt űzött Vathek kalifa, William Beckford klasszikus *gothic noveljének* sötétlelkű figurája az alvilági erőkkkel kötendő szerződés és a pokolba való alászállás felé tartó útján seregével együtt váratlanul szorult helyzetbe kerül. A kedélyesen és vidáman induló utazás akkor kezd lidérces bolyongássá változni, amikor a sötétben tátongó szakadékokkal és életveszélyes szurdokokkal övezett pusztaságban az erejében amúgyis lankadó társaság eltéved. Ráadásul hirtelen sötétség borul a tájra, és már-már apokaliptikus félelmeket keltő vihar kerekedik, s a szél vészes közelségben tanyázó vadállatok üvöltését hozza: „...a környező erdőkben hamarosan ördögök vagy tigrisek szemeinek ragyogását vették észre. A vezetőket, akik tőlük telhetően kijelölték az utat, és az előőrs egy részét felfalták, mielőtt tudomást szereztek volna a veszélyről. A zűrzavar nem mindennapi volt: farkasok, tigrisek és más vérengző fenevadak sereglettek oda társaik üvöltésére és mindenfelől csontok ropogása hallatszott, felül pedig félelmetes szárnycsapkodás, mert a keselyűk is csatlakoztak hozzájuk” (55).⁹ Miután égő fáklyák lengetésével sikerül elzavarniuk a jólakott állatsereget, újabb veszélyekkel kell szembenézniük: a szekerekkel és megpakolt igavonóikkal együtt élelem és víztartalékaik is megsemmisültek. Ott állnak az ismeretlen kősvatag tikkasztó katlanában, kiszolgáltatva Allah által elrendelt sorsuknak. Váratlanul azonban megcsillan a túlélés reménye, amikor két törpe bukkan elő a sziklák mögül, egy nagy kosárban dinnyét, narancsot és gránátalmát hozva. S a történet ezen a ponton kezd igazán érdekessé válni. Az apró emberkéek előadnak egy meglehetősen gyanús ható történetet arról, miként fordultak az elemek tombolásától való rémületükben a Koránhoz, s hogy néhány versének felolvasása után egy égi hangot hallottak, mely azt parancsolta nekik: menjenek le Fakreddin áldott völgyébe és segítsenek az igazhitű kalifának, aki „halálra rémült ezek közt a hegyek közt” (62.). Ugy is cselekedtek, s hitbuzgó uruk maga küldte nekik ezeket a gyümölcsöket. Mit tesz ebben a helyzetben a kalifa? Mohóságát és szilaj természetét meg nem hazudtolva „megragadta a kosarat, és a gyümölcsök eltűntek szájában, mielőtt még a törpék mondókájuk vé-

⁸ I. m. 35.

⁹ Az idézetek után szereplő oldalszámok a következő kiadásra vonatkoznak: Beckford, W.: Vathek kalifa története (ford. Képes Júlia). Budapest, Holnap Kiadó 1991.

gére értek”(62.). Fel sem merül benne, hogy az idegenek esetleg hazudnak, s a gyümölcsök odaajándékozása mögött netán nem ártó szándék húzódik-e meg. A falat kis híján torkán akad, amikor önelégült lakmározása közben *véletlenül* rápillant az anyjától kapott kézirat egyik helyére. A következőket olvassa ott: „Ovakodj vén doktoraiddtól és *könyökenyi természetű küldönceiktől*; ne bízzál áhítatnak álcázott cseleikben, és ahelyett, hogy *dínnyéiket megennéd*, húzzad nyársra azokat, akik hozták őket. Ha elkövetnéd azt az ostobaságot, hogy meglátogatod őket, a föld alatti palota kapuját az orrod előtt csapják be, méghozzá olyan erővel, hogy szétráz téged; testedet fölnyársalják, és denevérek kölykeznek majd a hasadban”(63. Kiemelés: B. K.). Szép kis kilátások, jegyezhetné meg ironikusan, a vázolt helyzet jelentőségét azonban az adja, hogy, némi sarkítással, rávilágít a szöveg referenciális „erejének” tapasztalatára, arra, miként is képes egy textus azáltal *beszédessé* válni az olvasó számára, hogy valamilyen módon *utal* annak valós élethelyzetére. Tekintsünk most el a történetben szereplő kézirat mágikus funkciójától, s olvassuk úgy ezt az epizódot, mint az olvasás allegóriáját.

Vathek az anyjától, Karathisz hercegnőtől kapta az „árulkodó” szöveget, akinek „oly kevéssé voltak gátlásai, oly gonosz volt, amennyire csak egy nő gonosz lehet” (36.). Azzal adja át fiának az írásokat, hogy „forduljon hozzá, ha a helyzet úgy kívánja” (60.). Alkalom adtán így is tesz, hiszen még mielőtt a két törpe felbukkant volna, már a szövegek tanulmányozásába mélyedt, és éppen érkezésük, s a nyomukban kitört üdvözlő zavarja meg ebben. Fáradtságtól és a szomszédoktól elcsigázott embereinek zúgolódását hallva fordul az írásokhoz tanácsért. Eltévedt egy lépten-nyomon veszélyeket rejtő kopár vidéken, nincs térképe, ami segíthetné a tájékozódásban, elvesztette jónéhány emberét, málhás állatait, élelmét, italát. Noha „igen járatos volt az ég dolgaiban, fogalma sem volt helyzetéről a földön” (54.). Úgy tűnik, erejét meghaladó feladattal áll szemben, amikor sátorába váratlanul, mintha a semmiből bukkantak volna elő, beállít a két idegen. A kalifa menten elfordul a szövegtől, meglátva a zamatos gyümölcsökkel teli kosarat, s kis idő múlva „neki is esik” az ajándéknak: „Amint evett, áhítata egyre nőtt, s miközben imádkozott, a Koránért és cukorért küldött. Ilyen lelkiállapotban leledzett, amikor az írás – melyet a törpék érkezésével félrelökött – ismét *megragadta tekintetét*” (Kiemelés: B. K.). A textus *kibívó* pillantása. Vatheket méltán fogja el a reszketés a szöveg olvastán, hisz saját helyzetére, az őt gyötrő konkrét kérdésre adott *válaszra* ismer rá benne. Mintegy tükörként szemléli önmagát a szövegben. Arra kell ráébrednie, hogy a szöveg jelöltjévé, vagy, a másik irányból közelítve, ikonikus jellé változott, melynek jelöltje a szöveg világában szituálódik. Az anyjától kapott kézirat az olvasás jelenét, az aktuális befogadási folyamat téréjét reflektálja. A fiktív világ referenciális irányú feltöltődésen megy át, s ez olvasója számára a recepció egzisztenciális tétjeként mutatkozik meg. Amit olvas, az nemcsak metaforikusan értve „szól róla”, nemcsak az övéhez valamiben *hasonló, analogikus* szituáció köszön vissza a kézirat lapjairól, hanem a szöveg világa és az olvasó világa „denotatív” is *egyezik*. A szöveg ráadásul nemcsak ábrázolja a befogadó szituációját, hanem sürgető parancsot, felhívást (Bühler) is intéz hozzá. Életre vezérő, napra, sőt „percre kész” tanácsokat nyújtó kalauz.

A kalifa olvasástapasztalata a maga nemében kivételesnek mondható, hisz a „mindennapi életben” igen ritkán, vagy egyáltalán nem fordul elő olyan helyzet, hogy egy szöveg *leírja, szó szerint lemásolja* konkrét befogadójának – az olvasás pillanatában aktuális – élethelyzetét. A *Vathek*ben ábrázolt szituációnak inkább mitológiai attribútu-

mai vannak, amennyiben egy szöveg egyértelmű utasításként és jóslatként olvasódik, s ezáltal összetett jelentésstruktúrája redukción megy keresztül.¹⁰

2. Tágra zárt szemek

Karinthy Frigyes *Utazás a koponyám körül* című művének korabeli recepciója arról tanúskodik, hogy akkoriban a szövegnek leginkább az önéletrajzi valóságvonatkozások felől történő értelmezése tűnt a többi lehetséges olvasat közül a legtermészetesebbnek. Ez nemegyszer azzal járt, hogy a művészi stilizáció, a megkomponáltság, a „regényesség” minimális jegyeit társították csupán a szöveghez¹¹. Az újabb interpretációk azonban már igyekeztek hangsúlyozni azoknak a művészi eljárásoknak, a fikcionálás azon műveleteinek szerepét, amelyek a tények „művészi átfordításáért” – szövegesítéséért, szemiotizálásáért felelősek¹². Az értelmezést irányító előfeltevések közül a betegséget kísérő hallucinációk, félálomszerű víziók és a bizzar álmok poétikus képrendszere „mögötti” tapasztalatok „valódisága”, hitelessége, azok közvetlen és őszinte lejegyzése bizonyulhat a legkikezdhetőbbnek. A gyanú hermeneutikája azért is lép működésbe a szöveg olvastán, mivel a betegség krónikájaként, cselekményes naplójaként, mondhatni „hiteles beszámolóként” bemutatkozó mű (már) az utólagosság tapasztalata felől artikulált. Nem zárható ki tehát a szerzői emlékezet működését és az írás aktusát egyaránt jellemző kreatív-konstruktív eljárások (elhagyás, hozzátoldás, az önkényes összekapcsolás) (át)formáló hatása. Így van ez az utolsó előtti fejezet (*„Oldozzatok el köteleiket”*) nagyon is megkomponált, kimódoltnak ható epizódja esetében is, mely egy olyan „olvasáseseményt” örökít meg, amely ismételten utal az esztétikai tapasztalat létbeli motiváltságára is. Meglehetősen teátrális és a véletlen egybeesés szerepét merészen érvényesítő az elbeszélőnek az a *kísérlete*, hogy egy Thomas Mann-passzus hangos felolvasásával bizonyítsa környezetének: az orvosok prognózisával és a tudományos elvárásokkal ellentétben a műtét következtében nem veszítette el látását, sőt, olvasni is képes:

„Éjjelisze krényem üveglapján ott feküdt a kikészített könyv, Thomas Mann *József*e, magam elé tettem a paplanra, felvettem rendes szemüvegemet, amit három éve használok. Aztán lapozni kezdtem dobogó szívvel, mint a kártyás, amikor „gusztálja” a lapot, amire élete legnagyobb tétjét feltette. Nem sokáig kellett lapoznom, a 73-ik oldal be volt hajtvá – ez volt az az oldal, ahol hat héttel ezelőtt abbahagytam az olvasást, megértvén, hogy a jókora betűket még nagyítóval se látom már. Innen előre lapoztam, körülbelül annyit, amennyit Rózsi részletekben felolvasott betegágyamon. A 273-ik oldalon megálltam. Emlékeztem rá, körülbelül ott tartunk, mikor Józsefet a vándor-kereskedő izmaeliták megtalálják a veremben: a vezető leküldi fiát, Kedmát, hogy hozza ki a mélységből.”

¹⁰ L.: Lotman: I. m. 39.

¹¹ László István írja, hogy Karinthy „vidám örömmel fedezi fel, hogy milyen remek műfaj a valóság. Hogy a valóság még kompozíció szempontjából se szorul rá a művész támogatására, mert úgy csoportosít, mint a jó író. A legérthetőbben, a leghatásosabban.” Karinthy írói pályája. Katholikus Szemle 1937. dec. 744-745. In: Szalay Károly: Minden másképpen van. Budapest, Kozmosz Könyvek, 1987, 249.

¹² Olasz S.: Tér és idő Karinthy Frigyes *Utazás a koponyám körül* c. regényében. In: Uő: A regény metamorfózisa. Budapest, Tankönyvkiadó, 1997, 106-114.

Amikor felesége belép, lassan, kissé akadozva, de fennhangon olvasni kezdi a regényt: „*ott ült kötelékeiben, lehorgadt fővel, és dohszapot árasztott...*”

„*sebei elvarasodtak és meglehetősen begyógyultak odalenn, és szemeinek duzzadása is annyira lelohadt, hogy ki tudta nyitni... Ferdén feltekintett alóluk... kíváncsian nézett megmentőire...még mosolygott is csodálkozásukon...*”

„*...oldozzatok el kötelékeit, így van rendjén, és hozzátok tejet, hogy megenyhüljön...*”

Mikor az orvosok rövid időn belül megvizsgálják, értetlenül csóválják a fejüket, s csak annyit tudnak mondani: „*Ein Wunder*. Ez csoda.” Akárcsak a Mann-idézet aktualitása.

A szöveg a szövegben eljárás eredményezte belső tükrözéssel van itt dolgunk, immár másodszor ebben a fejezetben. Amikor az elbeszélő fokozatosan ráébred, hogy a diagnózis ellenére mégsem vakult meg, s ezt még – a megfelelő alkalmat várva – egyelőre titkolja, egy irodalmi példa jut eszébe. A Sztrogof Mihály azon jelenete, melyben a tárt vezér megvakításra ítéli a cár követét. A hóhér egy izzó pallost suhint el közvetlenül a szeme előtt. Ezt látva a követ édesanyja összeseik, de még mielőtt meghalna, fia elárulja neki a titkot: mivel a szeme tele volt könnyel, a megvakíttatás nem sikerült, továbbra is lát! Az összefüggés nem szorul különösebb magyarázatra, mindenestre kérdéses, vajon ott és akkor *tényleg ez a példa* jutott-e eszébe Karinthynek. A második, előbb idézett jelenetben szintén arról van szó, hogy József helyzete, az analógia finomabb szálain keresztül, az elbeszélő helyzetét képezi le. A narrátor néhány bekezdéssel korábban tudósít arról, hogy kötését az orvosok eltávolították, (ne feledjük, a fejezet címe épp egy Thomas Mann-idézet: „oldozzatok el kötelékeit”) s megnézvén magát a tükörben „őrületen komikusan hatott rám, ahogy fülig érő nagy szám és vaskos orrom biztatón és szemérmesen *mosolyogni próbált*” (Kiemelés: B. K.). József a sötét veremben eltöltött hosszú idő után hunyorogva tekint fel megmentőire („szemeinek duzzadása is annyira lelohadt, hogy ki tudta nyitni”), és „még mosolygott is csodálkozásukon”. Két ember, aki az ideiglenes vakság, a sötétség világából lassan araszol vissza a fény, a világosság felé. Az egybeesés megdöbbentő. S az olvasó itt kezd gyanakodni. Az a mód, ahogy az elbeszélő „kispekulálja”, hol is tarthatnak a regény felolvasásban („előre lapoztam, körülbelül annyit, amennyit Rózsi részletekben felolvasott betegágyamon”) – szóval, nem tudom... Bár ki-kí személyes olvasástörténetével mérje össze a jelenet „hihetőségét”.

Tény viszont, hogy a József-részlet elolvasásának epizódja ismét látni engedte a szövegeknek a befogadó egzisztenciális horizontja felé való megnyílását, azt a tapasztalatot, hogy a szövegértés a Másikon keresztüli önértés (élmény)forrásává válhat.

3. Hárman, Péterek

Csehov *A diák (Sztudent)*¹³ című novellája a választott három mű közül a legárnyaltabban rajzolja meg a szövegek befogadásának azon egzisztenciális dimenzióit, ame-

¹³ A. P. Csehov: Sztudent. In: Polnoje szobranoe socsinyenye 8. Moszkva, Izdatyelsztvo Csajka 1977, 306–310. A novellát Lányi Sarolta fordításában idézem: A. P. Csehov: A diák. In: Uő: A 6-os számú kórterem. Elbeszélések és kisregények 1892-1895. Bp., Magyar Helikon 1974, 413–417.

lyeket az első két „példázat” csak röviden meg-megvillantott, miközben egy ismert bibliai történet újramondásán keresztül az intertextualitás pragmatikai vetületét is látatja.

A novella középpontjában Péter apostol élettörténetének szégyenletes epizódja, Jézus elárultatása áll. Ezt meséli el két özvegyasszonynak (aki anya és lánya) Ivan Velikopolszkij teológus, a szöveg szekundér narrátora. Hangsúlyos szerepe van a bibliai pretextus térideje és a történet térideje közti analógiáknak. Éppen *nagypéntek* este van, amikor sétájáról hazatérőben, Ivan letelepszik az asszonyok rakta *tábornút* mellé, és minden különösebb bevezetés nélkül belekezd Péter történetébe. Az általa előadott változat szövegében sajátos módon keverednek a négy evangélium¹⁴ motívumai, hol egyenes idézet, hol pedig szabad átírás, parafrázis formájában. A diák nem memoriterként „mondja föl” valamely evangélista változatát, hanem a párhuzamos szöveghelyekből és saját kiegészítéseiből állítja össze – konstruálja meg *ott és akkor* Péter árulásának történetét, kizárólag emlékezetére hagyatkozva. Fontos, hogy nem csak reprodukálja a két hallgató számára bizonyára jól ismert passzus(oka)t, hanem *értelmezni* is próbálja az(oka)t. Ez megmutatkozik abban, hogy kiegészíti az eredeti „kitöltetlen helyeit” („Péter a bánattól, aggodalomtól elgyötört, tudod, kialvatlanul, megérezte előre, hogy most valami rettenetes történik a földön, s követte mesterét...”; „a többi munkások is bizonyára gyanakodva, szigorúan néztek rá, mert ő zavarba jött...”; „Ugy el tudom képzelni: csöndes, csöndes, sötét, sötét a kert, és a csöndben alig hallható az ő elfojtott sírása...”), s ezzel is közelebb hozza, „megfoghatóbbá”, plasztikusabbá teszi a befogadók-hallgatók számára a szöveget, illetve megszólító és kommentáló kifejezésekkel igyekszik *bevonni őket* a mű világába („Ha még emlékszel, az utolsó vacsorán...”; „Később, erről hallottál...”; „Jaj, milyen szörnyű éjszaka volt az, öreganyám!”). A mű világa és a befogadók világa közti távolság csökkentését, tehát az *idegenség tapasztalatának* legyőzését szolgálják Ivánnak azok a megjegyzései, melyekkel reflektálja a bibliai kronotoposz aktualitását: „Pontosan ilyen hideg éjszakán melegegett a tűz mellett Péter apostol”; „Velük együtt állt a tűz mellett Péter, s ő is melegegett, mint én most itt”. Iván elbeszélése megdöbbentő hatást gyakorol a két özvegyre: „Vasziliszta még mindig mosolyogva hirtelen felzokogott, nagy cseppekben, bőségesen omlott a könnye orcájára, és eltakarta arcát a tűz elől, mintha szégyellné könnyeit, Lukerja pedig mozdulatlanul bámulván a diákra, elvörösödött, arckifejezése feszült és súlyos lett, mint aki nagy erővel fojtja el fájdalmát”. A primér elbeszélő elhallgatja a két nő múltját és aktuális élethelyzetét, nem tudjuk, miért váltott ki belőlük ez a történet ilyen heves reakciókat, mi volt az Péter sorsában, ami *megszólította* őket, s ami ennyire kibillentette őket fásult nyugalmukból. Iván sem tud biztosat mondani, csak sejtéseinek ad hangot, már útban hazafelé (hozzátehetjük viszont, hogy *nem is tudhatna* többet: az, ami a befogadókban történik, már a személyiség legbensőbb, legintimebb szféráit érinti): „...mivel Vasziliszta zokogott, leánya pedig zavarba jött, ebből nyilvánvaló, hogy amiről ő az imént beszélt nekik, ami tizenkilenc évszázaddal ezelőtt történt, annak köze van a jelenkorhoz: mind a két asszonyhoz, sőt ebben az eldugott faluban mindenkire, még őhozzá magához is.” A mondat zárlata már jelzi, hogy maga az elbeszélő sem marad „érintetlen” a szövegtől. Nemcsak az özvegyek ismernek, valamilyen vonatkozásban, saját sorsukra Péter alakjában, s értenek meg valamit önmaguk

¹⁴ Péter történetét lásd: Mt 26,31–35, Mk 14, 26–31, Lk 22, 31–34 és 54–62, Jn 18, 15–18 és 25–27.

létszituációjából, hanem a diák is. (Így nyerhet a címbe emelt kifejezés religiózus megfelelője – *tanítvány* – különös fontosságot az értelmezés szempontjából). A novella elején egy meglehetősen kiábrándult, megkeseredett és a történelmet a „szegénység... a tudatlanság, bűbánat... pusztaság, homály és leigázottság” kilátástalan körforgásaként szemlélő Ivánnal találkozunk. Az özvegyekkel történt találkozás után egy szinte teljesen más ember indul hazafelé, egy olyan Iván, aki az események (elbeszélés, értelmezés) hatására már úgy látja, hogy „a múltat egymáshoz folyó események szakadatlan láncolata kapcsolja a jelenhez”, s akiben lassanként feltámadt „a fiatalság, az erő, az egészség” és „gyönyörűnek, csodálatosnak, magasztos értelemmel telítettnek látta az életet”. Ricoeur írja, hogy „minden interpretáció arra törekszik, hogy egy bizonyos eltávolodást és távolságot győzzön le: azt, amely az értelmező, és aközött a már letűnt kultúra között feszül, amelyhez a szöveg tartozik. Azzal, hogy legyőzi ezt a távolságot, azzal, hogy a szöveg kortársává válik, az egzegéta magáévá teheti az értelmet, az idegent sajátjává, a sajátjává akarja tenni, vagyis, *amikor a másik megértésén fáradozik, saját magát akarja jobban megérteni*. Így minden hermeneutika, nyíltan vagy burkoltan, önmagunk megértése a másik megértésének kitérőjén keresztül”¹⁵. Iván olyan hermeneuta, aki miközben közvetít, *fordít, értelmez* egy ismerős, de mégis idegen szöveget, maga is megváltozik a tevékenység hatására. Vagy ismét Ricoeurt idézve a „szemantika reintegrálódik az ontológiába”¹⁶.

Azt hiszem ez lehet egyben a *referencia mint egzisztencia* „példázatos értelmének” legtömörebb megfogalmazása is.

¹⁵ Ricoeur, P.: Létezés és hermeneutika. In: A hermeneutika elmélete 1, (Fabiny T. szerk.) Szeged, JATE 1987, 236.

¹⁶ I. m.

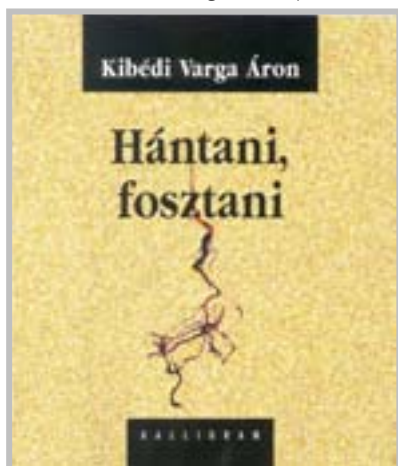
„Mindig a szót fogadja”

KIBÉDI VARGA ÁRON: HÁNTANI, FOSZTANI

A címében mellérendelő egymás mellé helyezés nyelvi szerkezetét megszólaltató, nem túl jelentésszerű tűnő közlést tartalmazó kötet szerényen jelenti be magát. *Hántani, fosztani*: szinonimák, a nyelv szerkezetét tekintve a legkevésbé informatív *infinitívusok* utalnak a mezőgazdasági betakarító munkák utolsó fázisaira. E visszafogottan elmosódó bejelentés, a *vég* és a *végtelesség* motivikáját előhívó cím és a kötet metaforikája által kibontott, azt átszövő jelentésrend azonban sokkal többről tudósítja az olvasót. A szerző a tudatos, leginkább tudatos alkotók közül való, a *poeta doctus* immáron alig használt terminus technikus esetében nagyon is jogosult, mivel költői vállalkozását is legpontosabban képes talán jelölni. Ezt akkor is így gondolnánk, ha nem tudnánk, hogy a szerző ugyanakkor valóban tudós kutató, az irodalom tudományának nagyhírű specialistája és elmélyült elméleti tanulmányok, könyvek szerzője. Ugyanis számára a poézis, és leginkább ez a kifejezés tűnik pontosnak, több, mint kifejezés, több, mint a mesterség szabályait tudatosan és megszállottan kiaknázó közlés, hanem mindig stúdium is, a kísérlet és a megfigyelés erejével bíró tanulmány, elmélyült munka eredménye. A kötet széthangzó metaforikáját, az összegzés, az összegyűjtés gesztusrendjét és a kibontás, szétszalazás ennek némiképpen ellene mondani látszó nyelvi tevékenységét fogja egységbe a versek belső rendszere.

A szerző negyedik kötete szorosan és következetesen folytatja a korábban megjelentek költői programját. Az életmű csak 1989 után lett Magyarországon jelenlévő a *Szépen* (1991) című kötet új anyagát tartalmazó, de gyűjteményes kötetként az előző két, Washingtonban napvilágot látott *Kint és bent* (1963), valamint a *Téged* (1973) anyagából vett válogatásával. A kötetről kötetre haladva erősödő, a nyelv érzéki anyagtól az absztrakció irányába tartó mozgás a folyamatosan jelen lévő nyelvkritikai attitűddel, szigorú nyelvi reflexióval párosult tudatos építkezés a 2000-ben megjelent verskötetben még erőteljesebben és következetesebben érvényesül. Fontos hang-

súlyozni, hogy ennek a költészetnek a nyelvi érdeklődése, a nyelvet faggató, azt szétszalazni, szétbontani akaró szenvedélye nem általában vett nyelvi-poétikai érdeklődés által mozgató, hanem szinte észrevétlen poézissé váló analízise a szerzőt megszállva tartó, rajongva szeretett, őt magával ragadó *magyar* nyelvre irányul. Az írásnak az a szenvedélye, az invenciónak az a természete, amelyet költői logikaként a nyelv mozgat, mintegy az hív elő, és nem a költő teremti meg, talán összefüggésben állhat az idegenben, emigrációban élő ember diszpozíciójával is. Ugyanis az

Kalligram Könyvkiadó
Pozsony, 2000
600 Ft

történik a versek szövegében, hogy a tudatosságát magas szinten használó szerző ezekben a munkáiban szolgáivá szegődik, ráhagyatkozik a nyelvre, megadva magát ennek a mindannyiunknál nagyobb erőnek. Ez akkor tűnik fel, illetve akkor tulajdoníthatunk neki nagyobb jelentőséget a pusztán regisztráláson túl, ha a szerző gondolkodásának forrásvidékeként elgondolható 60-as évek, és különösen a francia szellemi élet akkori izgalmas kérdéseit szem előtt tartjuk. És a szerző tanulmányait olvasva azt a tudásunkat is felhasználjuk, hogy nyilván maga nagyon pontosan, nálunknál sokkal elmélyültebben ismeri ezeket az előfeltevéseket, és a belőlük származtatható következtetések jelentőségével is tisztában van.

A kötet metaforikája azt a termékeny feszültséget tartja fenn és hozza mozgásba, amely a *lezárás* és a *kinyitás* egymást eltörölni, kioltani akaró irányultságát játssza ki egymás, vagyis a nyelv és a nyelvet birtokolni hajlamos szerző ellen. A szerző költői programjához tartozik, hogy az absztrakció felé mozdítva el a nyelvi alakzatokat kerülje a lezáró, jelentésszerű olvasatok és nyelvi konstrukciók rögzülésének lehetőségét. Ennek a programnak a radikalitása jegyében fogható fel a kötet belső tagolásának rendje is: az egyes daraboknak nem címük van, hanem kivétel nélkül arab számok jelölik őket. Az önkényesen és következtetlenül alkalmazott sorozatkészítésnek ez a módja, amely a 223-as jelsorral kezdődik és a 379-es jelsorral végződik, melyeket ha a számsor általunk ismert konvenciója szerint kívánunk egymás mellé rendezni, akkor a hiányzó számok logikáját kutathatjuk, vagy pedig eltekintünk attól, hogy egy matematikai logikát érvényesítő sor tagjaiként tekintünk rájuk, és pusztán jelsorként értelmezzük. Ezzel a kötet szerkezetével kapcsolatban fel kell figyelni még egy szerzői intencióra, nevezetesen talán ennek következtében a könyv nélkülözi a hagyományos oldalszámozást, amely ezt a rendet az 1-től induló számsorral megzavarhatná, mivel az külsődleges könyvészeti konvenció lévén, a szigorú matematikai haladvány logikáját érvényesítené. Hiszen ebben a metaforikában mozogva: a könyv nem *teljes*. A hiányzó darabok ugyanis kizöklentik azt a beidegződést, amely szerint közelítenénk hozzájuk. A kimozdításnak ez a nyelvi gesztusa érvényesül a kötet darabjaiban is mindvégig. Mindennek ellenére a kötet a hiányokat is tudomásul vevő, leltározó teljesség irányába mutat. Az összegzés, lezárás mégis, ha csak jelzésszerűen is megjelenik a könyvben, így például az ajánlások felbukkanó, a hozzájuk kapcsolódó szöveget továbbblendítő jelenlétében, amint például a 258 című szövegben, amelyet ajánlásával (*Neubauer Jánosnak*) olvasva ki kell mozdítanunk az őt megelőző és követő, ám ajánlás nélküli darabok sorozatából. A vers nyitó mondata („Amikor a tegnapiakat soroljuk, / halkítunk, cserélgetünk.”) a leltározás és a sorozatkészítés cselekvésére utalva azt a nyelvi aktivitást nevezi meg, amely a kötet átszövő poétikai programnak is szerves része. Ez ugyanakkor, talán nem véletlenül az ajánlás személyesítő, interperszonális és az időt is megszólaltató gesztusától, jelentésektől, az egzisztenciális tapasztalatokat is szóhoz juttató jelentésekkel telítődik.

A kimozdítás nyelvi reflexióval párosuló alkalmazására példaként a 317 című verset idézem:

*Ez a beszéd a beszédé, nem a Tied:
lejárát Téged, átjár lelleden,
becsukja.*

*Aztán meg szellőztet, titkaidat nyitogatja,
feltár, lelkedet bejárátja,
kiüríti.*

Szavát szegi. Nélküled énekel.

Az idézett részlet a beszélőt *hozza szóba*, annak a keresésnek a jegyében, amelyre a szövegképzés mozzanata irányul a kötetben. A beszélő alakulásnak kitett jelenléte tematizálódik, amelyet az idő uralma alatt és a nyelvnek alárendelten tesz a szöveg elgondolhatóvá. A beszédetől vagy talán pontosabban csak az uralt beszédetől való megfosztódás a nyelv önállósodását mutatja fel végső eredményként. Ez az önállósodás demonstrálódik a szövegben magában is, mégpedig a kimozdított nyelvi begyökerezettségek által, amelyek elvesztik alanyukat. Valamiként talán úgy válhat ez érthetőbbé, ha a szerző által kedvelt rögzült beszédalakzatokra gondolunk azokra, amelyeket korábban a nyelvtudomány idiómákként nevezett meg. Ezek azok a sablonok, üres (persze ez nem igaz) alakzatok, frázisok, mint a szólások, közmondások, rögzült nyelvi minták, amelyeknek a „használati értékük” rögzült inkább, mintsem az „értékük”, vagyis a jelentésük. Bizonyos helyzetekben alkalmazhatók, míg másokban nem, ahogy néha fel lehet a társalgás során kacagni, máskor csak mosolyogni illik. Fordítva megütöközést váltana ki, noha a távolság a két gesztus között elenyészőnek látszik. Bizonyos frázisoknak, ehhez hasonlóan, „nincs” jelentése, inkább a használat helyzete telíti valamilyen pragmatikai aspektussal, semmint szemantikailag leírható jelentéssel. Felcserélésük esetén azonban nyomban szemantizálódik az egyébként tisztán pragmatikainak tűnő aktus. Az idiómák ellent állnak a fordíthatóságnak, amint ezekben a szövegekben kerülnek szembe a szemantizálhatósággal, amelyre az olvasó nyilván kísértést érez.

Ennek a poétikai eszköznek az alkalmazására majd minden darabból lehetne példákat felhozni, ahhoz hasonlóan, amint az idézett rész egyik mondata (*Szavát szegi*,) egy állandósult szókapcsolatra, vonzatra (‘nyakát szegi’) játszik rá. Általában nem csak a nyelv költői *analízise* történik meg a szerző poétikai szándékai jegyében, hanem a kimozdítás, az áthelyező jelentéstulajdonítás is. Az idiómák dekonstruálása a nyelv poétikai dimenziójának öntudatlan felszabadítását, a nyelv belső természetének dehumanizáló erejét képes demonstrálni. A beszélő alany bizonytalan helyzete, feleslegessége, túlzásként ható fontoskodása lepleződik ekkor le. Kibédi Varga Aron visszafogott, szinte eszköztelen, szikár költészete minden látszat ellenére mély rokonságban áll a barokk versnyelv és költői jelenlét általa elmélyülten tanulmányozott és oly jól ismert hagyományával. Noha szövegei láthatóan igen messze esnek a beszédes, terjengettős, ornemens barokk poétikáktól, mégis sokat köszönhetnek annak a szerzői jelenlét és a nyelv poétikai teljesítőképességének tudatosításában. A jelentés kimozdításának poétikai eszközeit maga a szerző írja le a *Szépen* című kötet végén található ars poétika jelentőségű tanulmányában. Ebben a szövegében írja a szerző: „A barokk gyönyörködtetés nem eszményítés többé, legfeljebb szórakoztatás: helyét a szavak százszor megfontoló, a kimondást alig megkockáztató, misztikával rokonítható költészet veszi át. Mint a misztikus Istenről, a költő a lényegről csak fosztóképzőkkel beszél, illetve hallgat. Hiszen biztosan csak azt tudja, ami nem az.” (*A szavak kimondása*, 190. l.)

Az idő megszólaltatása a nyelv kimozdító tapasztalata által lehetséges, vagyis annak a poétikai szándéknak az alkalmazásával, amely a rögzítés ellen működik. Noha az idézett ars poétikájában a szerző azt írja, hogy „[a] költői beszéd a legradikálisabb, nem fogadja el az időt és nem akarja kicselezni: *semmibe veszi*.” (uo. 191. l.), mégis úgy látom, hogy az a makacs következetességgel folytatott költői kísérlet, amely a szerző négy kötetében nyomon követhető, képes valami egészen különös, lehetetlennek látszó dologra: a költészetben megjeleníteni, párbeszédbe vonni azt az egészen különös valamit, ami az idő a költészetben. Az eseményeket, a tényeket és történeteket újra-

rendező, kimozdító erővel bíró idő a nyelv tapasztalataként jelenik meg a tudatban az emlékezés aktusa által. A szerző poétikai programja ezt a sajátos antropológiai tapasztalatot kivételes erővel megjeleníteni képes szövegeket eredményezett, amelyre alig van példa a magyar költészetben.

Borbély Szilárd

„Álomtörténelem”

VERESS MIKLÓS: ÉJFÉLI VERŐFÉNY

Emlékszem, a hetvenes évek elején történt. Akkor jelent meg, 1972-ben – *A magunk kenyerén* című antológiában történt előző évi bemutatkozása után – Veress Miklós első önálló kötete, az *Erdő a vadaknak*. Koczás Sándor, az írószövetség kritikai szakosztályának elnöke – a szakosztály egyik vezetőségi ülésén – himnikus szavakkal, a fölfedezés örömeivel beszélt Veress Miklós könyvéről, s a kortárs magyar líra egyik legjelentősebb reménységének nevezte az akkor harmincéves költőt. Veress Miklós első könyvére a következő évben József Attila-díjat kapott. A költő jelentkezése komoly visszhangot keltett, és jelentős elismerést váltott ki a kortársi kritikában. Első kötete után, az 1972-t követő tizenhárom évben, 1985-ig még nyolc önálló könyve jelent meg. 1985 után viszont csak egy műfordításkötete, egy gyermekverseket tartalmazó munkája és egy somogyi tárgyú versválogatása látott napvilágot. Új könyve, az *Éjféλι verőfény* tehát tizenöt év lírai lenyomata, ugyanakkor válogatás is, mert anyagát – mint a költő mondja – „majd háromszor ennyi kéziratból válogattam”. Ha arra gondolunk, hogy a kötet 282 nagyalakú könyvoldalon mintegy százhusz, többnyire terjedelmes, sőt több részes lírai opuszt tartalmaz, az 1985 és 2000 közti idő nem volt meddő és terméketlen a költő számára. Hogy csak tizenöt év után jelentkezik önálló kötettel? A költő válasza: „A kordivattal ellentétben nem megjelenéseim számát akartam gyarapítani, hanem kívárni, amíg az a sok ezernyi sor könyvvé érik.”

A kötet valóban igen tudatosan megkomponált mű egész. Az *Éjféλι verőfény* tíz ciklusból áll, a versanyagot további tipográfiai kiemelések, verzállal, fettel vagy kurzívval szedett szövegek tagolják. A ciklusokat egy-egy hangsúlyos – már a cím tipografizálásával kiemelt – vers zárja. A hosszabb terjedelmű szövegek közé szívesen illeszt egy-egy rövidebb verset. A kötött formát alkalmanként prózaversre cseréli. A mottóknak és az ajánlásoknak is fontos, az egész verset értelmező szere-

Kortárs Kiadó
Budapest, 2001
288 oldal, 2100 Ft

püök van, nem pusztán díszek vagy udvarias főhajtások. E költészet érettségét persze nemcsak ezek a kompozíciós elemek jelzik. Veress Miklós lírai hangja és szemlélete, formakultúrája is beérett. Hangja magabiztos, egyéni látása és stílusa van. „Önmagából építkezik... Nagyigényű és nagyszabású” – mondja Alexa Károly a kötet ajánlásában. Amit tanult, fölszívódott, önálló látássá, saját nyelvvé érett. Bár egy helyütt azt írja, „Mesteremnek én senkit se tudtam”, jól kitapintható nála mind a régiek, Berzsenyi és Vörösmarty, mind az újabbak, Ady és Szabó Lőrinc fölszabadító, saját hangjának megtalálását segítő hatása. A külföldiek közül Villont, Rimbaud-t, Aragont említi. Műveltségének gyarapodását jelzik a különféle képzőművészeti és zenei hivatkozások, a Mantegnára, Bartókra, Sztravinszkijre történő utalások. Egyetlen, nem túl hosszú versében (*Jég-üveg-képek*) „vasarely látomásról”, ikonról, „kondori angyalokról”, „breughelien ifju, tarka népről”, „Bosch-Noé bárkáról” beszél, s a versbe épül még célzás Homéroszra, Berzsenyire és a görög mitológiai alakra, Kháronra is.

A kötet lírai tartalmában, élményanyagában, „forrásvidékében” három réteg különíthető el: a személyes, vallomásos, „önéletrajzi” hang, a korra, a történelemre való reagálás és egy biblikus utalásokkal átszőtt, keresztény jelképeket fölhasználó élménykör. Veress Miklós tudatos költő, maga is látja az *Éjféli verőfény* anyagának a tagolódását: „Magam is döbbenetesen vettem észre, hogy az 1985 és 2000 között írott verseimnek java része egyszerre magánhistoria és kelet-közép-európai történelem, sőt, azt a gyökérzetet is föl kutatja, mely a biblikus időkbe mélyül.”

A leghangsúlyosabb a „magánhistoria”, a visszatekintés, a személyes hang, az önéletrajzi számvetés. Ebben az értelemben akár rejtett, lírai curriculum vitae-nek is tekinthető a kötet, amelyben a költő a szigorú időrend fonálára fölfűzve idézi meg életének tájait, pályájának állomásait, személyes találkozásait. Nagyanyja horvát nyelvű keresztlevelétől, a barcsi szülőház udvarától, a hiányzó édesanya alakjától, a kaposvári diákkor színhelyétől, a hányatott-boldog gyerekkortól a szegedi egyetemista éveken, tanárai és barátai arcképének megrajzolásán, a betegségek és műtétek fölvidézésén át jut el a felnőtt költő „szenvestörténetéig”, annak számbavételéhez: mit adott számára a szesz, a szerelem, a nők, az emberi párkapcsolatok, a házasság?

A számvetés során az irónia és a keserűség nő benne. Íme, három verskezdés három, egymást követő szövegben: „A hóhér kirándul családjával a hegyekbe / féltve fogja felesége törékeny kezét” (*Ünnepi piknik*); „Ó Zeus add hogy az a kurvoid vers / az a céda ne fusson mindig előlem” (*A faunpoéta délutánja*); „A partvisnyél összeütközött a sodrófával / bocsánat szolt de fölborzolta szőrért” (*Házivihar*). Szkepszis és hit, kétely és remény viaskodnak benne, és egyre inkább a szorongás, a félelem, az elmúlás és a halálélmény hatalmasodik el a verseken. Mások halála saját halálfélelmét növeli, saját halálfélelme totális és világméretű szorongássá növekszik a versekben. Problémáira nem talál megoldást: „a kulcs a tengermélyben”. Zárolja hagyatékát; „kész a leltár” – ismétli meg József Attila szavait; a magány, a szakadozó emberi kapcsolatok arra figyelmeztetik: „a sors is csak szétfeszítő takaró”. A szorongás és a halálfélelem azonban a kötet végén feloldódik: az *Éjféli verőfény* a remény, az élni akarás, a hit szavával zárul. A kötet utolsó darabjában, a végig fettel szedett versben a költő koraszülött kisunokájának világrajöttét köszönti: „Mégis: ez a szó netalán fontosabb / mint könyvtáram amit majd örökölni / jogod lesz...” – írja. És amit unokája vizslató szeméből kiolvas: „minek ez a sok abrakadabra / amikor olyan egyszerre a kétszerkettő: / életre kell sietni – nem halálra”. (*Strófák egy újszülötthöz*)

Veress Miklós mindig a köz dolgai iránt érdeklődő, a politikai élet alakulására és változásaira élenként reagáló, „közéleti” költő volt. Az elmúlt tizenöt évet a kelet-közép-európai történelmet figyelő és megtapasztaló lírikusként élte meg. Költészetének van közéleti és közösséghez szóló mondanivalója, a megélt kor lenyomata azonban csak nagyon áttételesen, közvetett módon van jelen a versekben. A politikai változásokat érzékelő, azokra reagáló, de nem politizáló költészet ez, a kor, a közélet eseményei csak halványan szövik át a verseket. Tudja, a kor, a jelen a múlttal viselő. Most érti meg, hogy évtizedekig diktatúrában élt. Most világosodik meg előtte, amit gyerekkorában nem értett: mit jelent Auschwitz és Gulág. A jelen kihívásaira, a politika szólítására és csábítására azonban tartózkodással, rossz közérzetre történő hivatkozással felel. „Világkébebe ringat térzene /Már ég a város – de lelkekbe harsog / a cirkusztas csinnadratta – bumm”. Robinsónként lakatlan szigeten érzi magát: palackpostát küld a jövőnek. Valamiféle köztes-léte él át: ami Adynál a komp-ország metafora, nála a nemzeti sorsot a két ablaküveg közé szorult légy vergődése jelképezi. A kép és a vers hangja egyaránt groteszk: „mint kezünk s lábunk rántja idegünk / üvegen túl vagy innét minékünk – / hadd higgyék mások: magyar ez a tánc / e halálos keleti reneszánsz” (*Európai kelet-középkor.*) Ha olyan súlyos szavakat vesz a nyelvére, mint nép, nemzet, haza, történelmi remény, akkor a *Szózat* költőjére és a *Cantata Profana* szerzőjére hivatkozik: „Lehet már átültetni szívet tüdőt szemet / vesét meg májat – mindegy: csak egyet nem lehet: / hogy szomszédoktól elvegyék a vizet / világba kitagadni bármilyen nemzetet” (*Szózat a Bartók-házban*).

A kötet legvékonyabb rétege az, amelybe e költészet un. biblikus gyökérzete mélyül, e líra un. vallásos élményvilága. A költő az „elszunnyadt” Istent, az Urat emlegeti, „térgeplőről”, imáról, zsoltárról, miséről, feszületről beszél, de nála ez gyakran inkább csak nyelvhasználat, a szókincset gazdagító elem, és nem mélyen és drámaian megélt valóság, keresztény metafora-kincs, miként azt például Pilinszky-nél látjuk. Többnyire a háborús borzalmak emléke, a béke utáni vágyakozás, a megváltatlanság-érzés hozza felszínre nála ezt a hangot. Főként a kötet *Új olvasat* című ciklusában helyezte el azokat a verseket, amelyeket tág értelemben akár istenes verseknek is nevezhetünk. Őszinte és fájdalmas önvizsgálat szólal meg a *Zsoltárfélében*: „Átkozódtál toporzékoltál / bár nem gondoltad komolyan: / hitet is helyettesít zsoltár – / legalább azt hagyd meg Uram” – így kezdi a verset, majd kiszakad belőle a hitvallással fölerő panasz: „Mért nem hagytál meg oly anyagnak / mint fáról lefoszló faháncs: / csillagaid belémragadnak / mint gyerekhajamba bogáncs”. Ujraolvassa és újragondolja a *Halotti Beszédet*, és a századvégi ember félelmét és riadtságát fogalmazza meg: „bizony leszünk csak por és hamu” (*Új olvasat*). Elgondolkodtató, hogy a kötet több, kiemelkedően szép és hiteles verse éppen ebben a ciklusban található, az említetteken kívül még pl. *Századviharban*, *Az igék születése*, *Egy falusi mise után*.

„Álomtörténelem” – ez lehetett volna az egész könyv címe – mondja Veress Miklós. Itt a vers „visszaálmodás”, látomás, és nem logikai-gondolati építmény; itt a vers képek zuhataga, és „tartalmukat” nem lehet egyetlen mondatba foglalni. Az egész kötetben a leggyakrabban előforduló fogalom, e költészet yalóságos kulcsszava az álom, a költői képek között meghatározó az álom-motívum. „Almom a lét” – vallja versben. Prózában pedig így ír: „Gyermeckori agyhártyagyulladásom után nem egyszer véltem azt, hogy valamiféle ködben élem át sorsomat, mások számára megmagyarázhatatlan jelenések és jelek között. Azaz: mintha csak fizikálisan lennék jelen saját köznap történelmemben, mert metafizikailag máshol.” Köd, káprázat, látomás, megmagyarázha-

tatlan jelentés – ezek azok a fogalmak, amelyek gyakran az olvasó eszébe jutnak a kötet lapjait forgatva. A költő nagy adománya: gazdag képzelete, a tudatalatti fölszabadítása, a merész képzettársítás, az emlékek meglepő élességű föllelevenítése. Ömlik a költőből a vers. Veress Miklós költő-eszménye az igris, a sámán-költő, a varázsló, kedvelt verstípusa a ráolvasás, a regösének, a varázslat. Napszaka az éjszaka és a hajnal. Itt a vers vízióvá tágul. A költő az anya alakját, gyermekkori „tejszagú” emlékeit, betegséget mitizálja. Itt a hagyományos tájversből „nakonxipáni” látomás születik (*Tó- és hold-ezüst*). A kötetben az írásjelek is árulkodnak: a költő elhagyja a mondatot, a gondolati periódust lezáró pontot, leggyakrabban a kettőspontot és a befejezetlenséget, a sejtelmességet sugalló gondolatjelet használja.

Színvonalas mellébeszéléssel sem lehet megkerülni a problémát: ennek a „verscsináló módszernek”, ennek a lírafelfogásnak, a látomásos versépítkezésnek, a szeszélyes képzettársításnak veszélyei is vannak. A költemény „a szédület körszínpadán” (Veress Miklós kifejezése!) gyakran szertelenül gomolygó képhalmazzá válik, a verset homályos célzások szövik át, amelyek legfőljebb e költészet egészének ismeretében érthetők. A képi lobogás kiegyensúlyozatlanságot szül, a látomásban zavarossá keveredik a „versanyag” (*Ördöngösök*); a vers felhígul, túlméretezett terjedelmet kap (pl. *Az utolsó diáktangó a Kaposban*). Egyetlen nap megír egy kilencven soros verset (*Fűszál egy kaposi vasúti hídról*). Néha túl könnyen születik az írás: „Csak megfognék egy borosüveget / és verssé szilánkozik kezemben” – írja egy szokatlanul tömör versében (*Valóság-látomás*). Nem arra gondolunk, hogy a költő fordítson hátat alkatának, adottságainak, sajátos tehetségének, („Úzd ki bár a természetet vasvillával, mégis visszatér” – mondták már a rómaiak) csupán az álom, a homály, a köd helyett több fényt, a látomás helyett több kiegyensúlyozottságot, a követhetetlen versépítkezés helyett áttekinthetőbb kompozíciót, „versmixir” helyett letisztult képalkotást szeretnénk kapni a versekben. Erre való képességét egyébként a kötet több, rövidebb terjedelmű alkotása (pl. *Férfisírás, Látkép távolközlelől*) és a költő un. gyerekversei (pl. *A szitakötő álma*) jól példázák. Veress Miklós tömörítő ereje leginkább a kisebb versegységekben mutatkozik meg. Egyetlen példa: Berzsenyi és Kazinczy teljes portréját, egymáshoz való viszonyát, a két költő egész életútját képes fölidézni ez a három sor: „Széphalom így [sejt meg] egy niklait / Most mindkettő bennem lakik – / Dardanellákra ablak Kufstein”.

Veress Miklós költészetében az egyik legfontosabb versformáló, versszervező elem az ellentét. Mintha szeme leginkább a kontraszt, a különbségek, a másságok, az aránytalanságok, az eltérések meglátására volna nyitott. Vörösmarty még azt mondja: „éji homály”, azaz két egymást fedő, egymást kiegészítő fogalmat illesztett egymás mellé. Veress Miklós ezt a szókapcsolatot emeli kötetének címébe: *Éjféli verőfény*. Amit aztán analógiásan folytathatunk: nappali homály, déli sötétség, vagy Veress Miklósnál maradvány: „Ariadne fonala mint spárga”; „Fölgombolyítja hálóját a pók, / és az ökörnál tavaszt álmodik”; „miközben kicseng a néma telefon” – mind egyetlen költeményből (*Nulladik ecloga*). Van, ahol a valót már a vers címében a színéről a fonákjára fordítja: *Hamlet kötéltáncosnak áll, Zsuzsanna meglesi a véneket*. Egy jellemző, már idézett versintonációja: „A hóhér kirándul családjával a hegyekbe”, ami előre sejteti, hogy az egész versben majd az abszurdot emeli versformáló szemléletté. A fogalmi ellenpontozás egyik sajátos formája, amikor a kicsit és a nagyot, a múltat és a jelent, a közelit és távolit állítja egymás mellé, illetve egymással szembe. Ennek a változó optikával történő, filmszerű láttatásnak szép példája az *Utolsó posta*. Itt egyszerre idézi meg a tág szülő-

földet, és egyszerre villantja föl gyerekkorának mikro- emlékeit: „a kerekeskútnál is eltűnődnek / gyerekként: mint mászik a csiga / egy bádögödron”.

Veress Miklósnál a látomásos verstípus – szokatlan módon – nem a kötetlenséggel, a formátlansággal, a szabad verssel, hanem a nagyon is magas fokú formakultúrával, formatizáltsággal, a formai kötöttségek elfogadásával jár együtt. Egyik jellegzetes versformája a szabályosan tagolt szonett. Általában a versszakos építkezést követi. A verszene, a ritmus, a rím fontos versformáló eszköz nála. Kedveli a hagyományos lírai műfajokat, a dalt, az elégiát, az eclogát, az episztolát, a zsoltárt.

Amennyire ez a líra a szorosan vett forma tekintetében hagyományos eszközökkel él, nyelvi anyagát, stílusát tekintve épp annyira formabontó, nyelvi leleményekkel és újításokkal átszőtt. Ez is a látomásos költészet, az álomlíra, a nagy képzelőerő következménye? Vagy a divat, a mai lírai „kánonok”, a groteszk és az irónia kultuszának a hatása? Mivel Veress Miklós költészetét már a kezdetektől, harminc éve nagy nyelverteremtő erő, Féja Géza kifejezésével: „a tudattalan tárnáinak feltörése” jellemezte, arra hajlunk, hogy nem átvétel, hatás, hanem sajátja a nyelvi eredetiség, hogy egyéni lírájával, költői szemléletével párhuzamosan sikerült önálló nyelvet teremtenie. Szójátékkal él: vanitatum vonítás; hozzádiglen / értediglen; esernyő – esély; kóro – karó; cinke – cinkos. Van, amikor az egész verset a szójáték viszi előre (*A dráma halála*). Egyéni ragozási formákat alkot: „nincs ige névszó főnév: csak ragok csak ragok” – írja, s ragozási leleményével teljes verset formál (*Szép dal*). Nyelvi újítása leginkább abban mutatkozik meg, ahogyan a főneveket egyéni módon igévé alakítja: bárkalkodik, szétszilánkul, butorolnak, rátarkul, gyöngybizsuznak, csizmálnak. Egy képpé formált szókapcsolatba épített igésített névszó: „sör églik habosra”.

Megváltozik napjainkban a költő szerepe? Válságban van, haldoklik a líra? Az olvasók elfordulnak a verstől? – Naponta halljuk a kérdéseket, és ismerjük a kézlegyintő válaszokat is. Veress Miklós bizakodik, mert azt mondja: „Utánam, olvasó!” Az irodalomkritika is reménykedik: amíg olyan nagyra törő és nagyszabású, szuverén és autonóm kötetek születnek, mint az *Éjféli verőfény*, nem kell félni a költészet halálától.

Tüskés Tibor

0°C

KEMÉNY ISTVÁN: HIDEG

„A nullát érezzük, mint plusz és mínusz”

(Udvari bolond, egyedül)

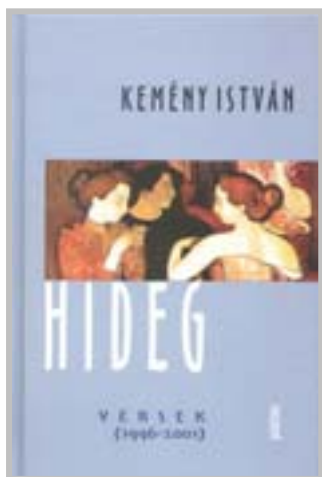
Kemény István új kötete egyik jelentős versének jelentős helyén olvassuk a mottóban idézett részletet („A nullát érezzük, mint plusz és mínusz, / ahogy a szarvasgombát a disznó, / ahogy a herélt a háremet, ahogy / hőmérő a lázat, színész a náci / tisztet és végtelent a bandza – és nem / tudjuk használni, szomorú / kincsem, ép eszem.” 39.). A nulla motívuma és a hozzá kapcsolódó plusz – mínusz vonatkoztatási rendszer már előfordult a Kemény-életmű egy másik sokat idézett szövegében, *A Nullán* címűben, mely a recepció számára megjelenése óta ezen poétika öndefiníálásának – hagyománykijelölésének dokumentumaként mutatkozik. Az Adyhoz kötődő szereptudat a mű hermetizmusát tematizálja: „Jó terület ez. Mindent széthagytam benne, de éden lesz, ha nyugodtan felnőhet. Feltekerem az ösvényt, visszaveszem a kulcsot, és deformálok.” A gesztus az első három kötet (*Csigalépcső az elfelejtett tanszékekhez; Játék méreggel és ellenméreggel; Témák a Rokokó-filmből*) korszakként elgondolt szerkezetének lezárásaként a versnyelv „megejtő báját”, „frivol ironiáját”, „álmitikus világát” (Barcsey Eszter) legitimálja. A *Hideg* nyitóversében (*Dél*) – tehát a kötetolvasást erősen determináló pozícióban – azonban a kulcs visszavételével/deformálásával pontosan inverz folyamat, a kulcsok átadása következik be, metaforikusan az építményként fel-fogott korszakhoz kötődik:

Átadom a korszakot. Működik.

Ezek a kulcsok. Rend van.

A kulcsok átadása a szövegalakításra vonatkozó nagyobb önreflexió jele, mely a művön belül értelmezi-regisztrálja a hatástörténet – kritikai fogadtatás – kanonizáció által körvonalazott korszak fogalmát. Így *A koboldkórus* óta jelentkező, az előzőektől elütő költői nyelv kialakításához köthető, mely az allegorikus-szimbolikus formákba kódolás ironikus körformája ellenében az egyenes kimondás alulstilizált tárgyiaságához vezet. A *Hideg* nyelvi identitásának *A koboldkórus*beli felismerésére utal a Keménynél ez idáig példátlan variációs forma az *Égi harmónia* című versben (53.), mely nem más mint *A koboldkórus Haláláldá*nak újraírt változata. Az újraírás folyamata felveti az önreflexió, az előzményekre épülő versszerkezet pedig a kulcsadás/dekódolás problémáit.

Szilasi László (ÉS, 2001. jún. 8. 21.) a kötet alapszólásának az önmegszólítást, confessiot, vallomást tekinti,

Palatinus-Könyvesház Kft.
Budapest, 2001
78 oldal, 1190 Ft

amely a kérdés-kérdezetség egy személyben elgondolt struktúrája mentén retorikailag jeleníti meg az egyes versekben a kötetkompozíció általam nagyobb egységeire kiterjeszthető (cím) önreflexív hajlandóságát.

Mi indokolhatja mindezzel összefüggésben az életmű eddigi legpuritánabb kötet-címét? *Hideg*. Kemény esszéisztikájában több alkalommal a hideg jelző emblematikusan kapcsolódik a posztmodern műalkotás fogalmához. Háy János egy kötete kapcsán a posztmodern irodalom „programszerű hidegségéről” (Kemény István: *Úszni a varázsszerben* – In.: Uő.: *A Kafka-paradigma*) esik szó, a kérdéskör kifejtésére azonban *A gyűrű és a pálca* című nagyigényű tanulmányában vállalkozik Kemény István. „A posztmodern mű nem bír tehát (és nem is akar) szeretetet kelteni önmaga iránt. Azt a gyűlölt iróniát érezteti az emberekkel, amiről a Kundera-idézet szól, azt a gyűlölt iróniát, melyre csak hideg szöveg képes melegvérű emberi lényekkel szemben.” A Kemény-féle posztmodern felfogás egyrészt egy szövegbázisú szellemi folyamatként realizálódik: a művészet demokratizálódásának, közérthetővé válásának folyamataként, másrészt ezzel párhuzamosan a megértés ellenében fogant mű befogadást elbizonytalanító mozzanataként. Ezt a fiktív posztmodern paktumot Kemény már indulásakor felmondja, mikor ezt írja: „...a költészet jövőjét, illetve szerepét pedig főleg abban látom, hogy ideje feldolgozni az ún. »modern költészet« eddigi eredményeit, egyes eszközöket, túlírt, »csak költői« fordulatokat, divatos de semmitmondó fogásokat el kell dobni, és szintézist kell létrehozni a költészet legjobb hagyományai alapján, bátran fel kell használni nem hatásvadász, de hatásos eszközöket, mert meg kell teremteni újra egy irodalomszerető szélesebb réteget, mert meggyőződésem, hogy ilyen ma nincs!” (Ld.: *Új Írás* 1984/4. 7.) A művészeti megjelenés mögött a posztmodern létérzés fejt ki hatását: „A posztmodern létérzés oka az a nyomorúságos helyzet, hogy a világ megváltoztathatatlan – szemben a modern létérzéssel, mely szerint a világ – talán – megváltoztatható.” (*Úszni a varázsszerben* 59.)

Kemény posztmodern iránti érdeklődése mindenképpen indokolt, hiszen a recepció kötetéhez köti, illetve azokon illusztrálja a magyar posztmodern líra sajátosságait (Ld.: Tábor Ádám: *A kétszer született költő* – In.: *ES* 1996. máj. 31.; Babarczy Eszter: *Az elrugaskodás* – In.: *Nappali Ház* 1994/3. 133.; Menyhért Anna: *Kiejtett pillanatok* – In.: *Alföld* 1997/8. 86.). A legújabb könyv tehát több szinten is e költészet jellegét tudatosító út fontos állomása a pályán. Válaszokat ad mind az életmű önmozgása által érlelődő (általában a Kemény-féle posztmodernitás problémájával megegyező), mind pedig a kritikai stigmatizálódás (Ld.: a könyv hátoldalán Menyhért Anna megjegyzését) során keletkező, egymást érintő kérdésekre.

A cím azonban olvasható a cikluscímek logikáját követően egy-egy kontextusától függetlenített verssor, jelen esetben a *Keresztény és közép* repetitív jelzőjének kiemeléseként (hideg). A fentebb említett mozzanatokkal egyirányba mutató gesztus így is, hiszen az adott szöveg hermetikus helyeit egy újabb jelentésképző aktussal az önargumentáció eszközeként használja föl.

Az utalásos megszólalás körébe sorolhatjuk a megelőző kötetek nyelvhasználatától még idegen módszert, az állandósult szószerkezetek, köznyelvi elemek, frázisok megjelenését és nem egyszer versszervező jellegű jelenlétét. Az előszöveggént viselkedő részletek a Szilasi László-kritikában megemlített költészettörténeti előzményekhez (pl.: Wathay Ferenc) hasonlóan a szövegtériség változataiként írhatók le. Míg a korábbi Kemény-versek poétikája a megszólalás egyediségére, megelőzetlenségére apellál, addig a *Hideg* szövegei jelentős részének alapstruktúrája egy-egy kialakult-stabilizáló

dott nyelvi elem mobilizálását-felülírását vállalja (pl.: *Nem dőlt össze; Szlogen; Eladtam magam; Az ördög visz; Az ember tragédiája. Balett!; Megélhetés; Valami a vérről; Az élő lelkiismeret; Bácsi, délen*). Ha a vers létmódja elsősorban ökonomikus, akkor az ilyen jellegű utalásrendszer ezen elv egyik legszemléletesebb példája: a befogadóban különböző (kevésbé műveltségfüggő) elemeket aktivizál.

Keresztury Tibor (ÉS, 1999. máj. 21.) a Kemény-költészet keresztmetszetét nyújtó, *Valami a vérről* című, válogatott kötetéről szólva jegyzi meg: „Kemény ott a legjobb, ahol az »édes stílus« imitációja, a dalszerű verszene közhelyes sablonokba hajló ismétléses technikája, áttetsző egyszerűsége már-már áthidalhatatlan szakadékot teremt a tárgy és a versforma között, s így a mű valami elemi, ártatlan naivitással ért újra több súlyos hagyományú lírai evidenciát (*Sunyi, de ostoba; A koboldkórus délelőtti dala; Ágnes kioktatása; A kis karnevál; El; A néma H; Üti dal; A méhészt; Az apa a nagykönyvben; Valami a vérről*).”

A *Hideg* versei a század költészeti formátumát, megszólalásformáját, lírai evidenciáját két jelentős szempontból „értik újra” – bár, amint már említettem – a nyelvhasználat *A koboldkórus* óta átértékelt eszközeivel. Ez a gesztus a szöveg puritánsága, hangsúlyozott referencialitása érdekében elhagyta a kezdő kötetek „édes stílusát”, ezzel gyakran kihívta a kritika fogalmi-logikai értelmezésének sokszor problémafeltáró, igazító munkáját.

Az első terület az önmegszólító verstípus hagyományosan nagy műveket produkáló átértékelése. Az önmegszólítás által kialakított confessio/vallomásos helyzet a személyiség olyan struktúráját vázolja fel, mely a szövegek egyes szövegeit képes-szimbolikus entitásokhoz rendeli (Ld.: *Címlap, április; Szégyen, háború; Udvari bolond, egyedül; Eladtam magam; Egy vendég Berlinben; A fiú programozó, a lány nem is tudom; A titkos élet*). Ész, lélek, agy: ezek a leggyakrabban emlegetett, dialógushelyzetbe vont fogalmak, melyek kialakítják a beszélő-emlékező-előrejelző én egy szimbolikus, hierarchizált modelljét. Farkas Zsolt egy írásában (Uő: Ki beszél? – In.: Csipesszel a lán-got, 1994., 249.) a szerzői szubjektum modernség utáni helyzetét leírva jegyzi meg: „Azt hiszem ezzel szorosan összefügg az a kérdés: vajon miért van az, hogy azt a szót, hogy lélek, már nem lehet direktben használni, még kevésbé egy metafora részeként?” Ha a kortárs költészeti diskurzusban mégis felbukkannak ezek a „korrodálódott” kifejezések, akkor azok – amint Farkas Zsolt Parti Nagy-szövegeken kimutatja – a dilet-táns megszólalás imitációjának áttételes beszédhelyzetében értelmeződnek. Kemény azonban a *Hideg* említett műveiben az ironikus kör megtörésével, az egyenes kimon-dás vállalása által próbálkozik a „túlírt, csak költői fordulatok, divatos, de semmit-mondó fogások” újramotiválásával.

*Sorsokba alig nyúlok. A lelkem meg
megmaradt. Nem is kellett. A lélek
úgyis eladhatatlan. A lélek
utolsónak hagyja el.*

(Eladtam magam, 43.)

A másik, Kemény által sajátosan újraértelmezett szempont a vers temporalitásának kérdése. Előző (az 1998-as válogatott kötetén kívüli) versgyűjteménye, *A néma H* kapcsán Menyhért Anna is az időprobléma előtérbe kerüléséről számol be: „Az új kötet talán legfontosabb témája/motívuma az idő, a versekben az egyes időpillanatok viszonyított volta jelenítődik meg...” Ennyiben a *Hideg* versei folytatói, továbbfejlesztői az

előző kötetéinek. A kronológiai tagolás gyakori példái *A néma H* ilyen szempontból mérvadó verse, az *Egy nap élet* felől újraolvashatónak tűnnek (pl.: *Dél; A dátum; Hibátlan fényözön; Először a végén*). Az időbeli folyamat előre átgondoltsága, narratív behatárolása a hierarchizált időszerkezet modelljét sejteti. Az új versek szimultaneitást látványosan kerülő időbelisége szinte a prózai narratíva vagy elbeszélés irányába tágitják a szövegek történetközpontú, jól szituacionált jellegét. A '70-es és '80-as évek költészetének jelentős része által preferált módszer a versidő véletlenszerűségének-neutralitásának-értéksemlegességének anti-reprezentáns típusait részesíti előnyben, mely kerüli az idődimenzió hagyományosan humanista szempontokhoz illeszkedő kialakítását. A Kemény-vers ideje azonban határidők között, mindig valamilyen fontos esemény után vagy előtt rögzül, így a vers idejének exkluzivitása teremt sajátos ellentétet a „közönyös formátlanság állapotában” (Babarczy Eszter) lévő nyelvi szerkezettel. A kötet utolsó előtti verse, az *Először a végén* című (74.) az esemény- és történet sorok utólagos újrendezését, szelektivitását az individuum szempontjából abszolút idegenséghez, a halálban feltáruló dimenzióhoz köti. A vers ezután a megértett/újraértett lét linearitását hangsúlyozza:

...Először
voltam a végén. Hajnalodik.
Ezek megint a trolibangok,
ezek megint a madarak,
ez itt már megint a kékülő égbolt.
Véletlenedik.

A *Hideg* versei mögött felsejlő egységes-végig gondolt időszemléleti nézetek több ponton megfeleltethetők Heidegger filozófiájának jelenvalólét, időbeliség és halál kapcsolatát leíró részeivel. Egyrészt Heidegger is feltételezi a véghez érés visszafelé módosító-áthelyező hatását: „Csak a véghez viszonyuló lét egzisztenciális tisztázása nyújtja továbbá azt a kielégítő bázist, amelyen a jelenvalólét-egész voltára vonatkozó fejtegetések lehetséges értelme körülhatárolható, ha egyébként ezt az egész-voltot a halálnak mint »végnak« kell konstituálnia” (Lét és idő 48.§). Másrészt Heidegger így ír: „Azt, hogy mindenekelőtt és többnyire faktikusan sokan nem tudnak a halálról, nem szabad annak bizonyítékaként feltüntetnünk, hogy a halálhoz viszonyuló lét nem tartozik »általánosan« a jelenvalóléthez, csupán azt bizonyítja, hogy a jelenvalólét mindenekelőtt és többnyire legsajátabb halálhoz viszonyuló létét – menekülve előle – elfedi.” (im. 50.§) Az idézett rész pedig a kötet két nagyversének, a *Valami a vérről* és a *Titkos élet* címűeknek az elfedettséglétfelvetés ontológiai problémákhoz kapcsolódó jelentéspotenciáljait aktivizálhatja, amennyiben a versek beszélője által feltárt összefüggések a páros szerkezetek (élet – vér; titkos élet – nyilvános élet) tagjainak áthelyeződését vetítik előre.

Végül: A *koboldkórus* nyitóversében, *A területi elv* címűben Kemény mintegy bejelenti az átértékelt költői programot, mikor „megtelt, tiszta és sötét fogalmi síkról” ír. Meglátásom szerint azóta is Komolyhon e líra meghatározó terrénuma és emblematikus területe, „amelynek novembere mögött még / ott barnállik ugyanennek októbere is...” Az akkor megkezdett illetve megelőlegezett (azóta hatástörténeti jelentőségét tekintve is kiemelkedő) dikció az új kötet több darabjában már valódi eredményeket és termékeny variációkat mutat. Komolyhonban pedig, mint tudjuk, „hideg van”.

Tóth Ákos

A TISZATÁJ DIÁKMELLÉKLETE

2002. JANUÁR

80. SZÁM

VADAI ISTVÁN

Az érvényes mérce

KÖLCSEY FERENC: VANITATUM VANITAS

*Itt az írás, forgassátok
Érett észsel, józanon,
S benne feltalálhatjátok
Mit tanít bölcs Salamon:
Miképp széles e világon
Minden épül hitványságon,
Nyár és harmat, tél és hó
Mind csak hiábavaló!*

*Földünk egy kis hangyafészek,
Egy perchozta tűnemény;
A villám és dörgő vészek
Csak méhdongás, s bolygó fény;
A történet röplése
Csak egy sóhajítás lengése;
Pára minden pompa s ék:
Egy ezred egy buborék.*

*Sándor csillogó pályája,
Nyúl vadászat, őzfutás;
Etele dúló csordája
Patkánycsoport, foltdarázs;
Mátyás dicső csatázási,
Napoleon hódítási,
S waterlooi diadal:
Mind csak kakasviadal.*

*A virtus nagy tűneményi
Gőz, mit hagymáz lehele;
A kebel lángérményi
Vértolulás kínjele;
A vég, melyet Sokrat ére,*

KÖLCSEY FERENC
(1790–1838)

„[...] Szép és Rút, Nagy
és Kicsiny, Egyező
és Ellenkező többnyire csak
a pillanat színéből, alakjából
s temperamentumából
folynak ki; s az úgy nevezett
consequens bölcssek
inkábbra csak azért
érdemlették e nevet; mert
a mit a jó és rossz kedv
szesszenéséből egyszer
kimondottak, későbbben
visszamondani
szégyenlették.”

*Catonak kibulló vére,
S Zrínyi Miklós szent pora
Egy bohóság láncsora.*

*És ti bölcsek, mit hozátok
Ami volna szép s jeles?
Mámor bírta koponyátok,
Plato s Aristoteles.
Bölcselkedő oktalanság,
Rendbe fűzött tudatlanság,
Kártyavár s légállítvány
Mindenféle tudomány.*

*Demosthén dörgő nyelvével
Szitkozódó halkufár;
Xenofon mézbeszédével
Rokka közt mesére vár;
Pindár égi szárnyalása
Forró hideg dadogása;
S Phidias amit farag,
Berovátkolt kódaráb.*

*Mi az élet tűzfolyása?
Hulló szikra melege.
A szenvedelmek zúgása?
Lepkeshárny fergetege.
Kezdet és vég egymást éri,
És az élet hű vezéri,
Hit s remény a szűk pályán,
Tarka párák s szivárvány.*

*Holdvilág csak boldogságunk;
Füst a balsors, mely elszáll;
Gyertyaláng egész világunk;
Egy fúvallat a halál.
Vársz hírt s halhatatlanságot?
Illat az, mely tölt virágot,
És a rózsát, ha elhúll,
Még egy perccel éli túl.*

*Hát ne gondolj e világgal,
Bölcs az, mindent ki megvet,
Sorssal, virtussal, nagysággal
Tudományt, hírt s életet.
Légy, mint szikla rendületlen,
Tompá, nyugodt, érzetlen,
S kedv emel vagy bú temet,
Szépnek s rútnek húnnyj szemet.*

*Mert mozogjon avagy álljon
E parányi föld veled,
Lengjen fényben, vagy homályon
Hold és nap fejünk felett,
Bárminő színben jelentse
Jöttét a vándor szerencse,
Sem nem rossz az, sem nem jó:
Mind csak hiábavaló!*

1823. február-április

1823. elején Kölcsey két hatalmas költeményt ír egymást követően. Januárban veti papírra a *Himnusz*t, majd nem sokkal később, februártól hozzáfog a *Vanitatum vanitas*hoz. E második versen hosszú ideig dolgozik, csak áprilisban fejezi be. A két mű két lélekállapot lenyomata, a második szinte felelni látszik az elsőre. A *Himnusz*ban emlegetett *balsors* megjelenik a *Vanitatum vanitas*ban is, de már eljelentéktelenítve, elszálló füstként. A két költemény verselésében, szerkezetében is hasonlóságokat mutat. Néhány közös mozzanat bemutatásán túl azonban nem vállalkozunk összehasonlító elemzésre (megtették már többen is), most csupán a *Vanitatum vanitas* születésének idejét jelöltük ki a *Himnusz* szomszédságában. Január még a bizakodás, a remény időszakára Kölcsey életében, a tél vége már a teljes lemondásé, a cinizmusé, a sztoikus bölcsesleté.

A *Vanitatum vanitas* egyes érzelmeket váltott ki már a kortársakban is, volt, aki strófákat hagyott volna el belőle, volt, aki rajongással beszélt róla. Az irodalomtörténet értelmezte már szerep-versként, önmegszólító versként, vanitas-költeményként, halál-versként. Megközelítették a költeményt filozófiatörténeti, kritikátörténeti, műfajtörténeti oldalról, alaposan feltárták retorikai formuláit, szövegpárhuzamait. A bősz szakirodalmat nehéz volna hiánytalanul felmondani, csak néhány mozzanatra térhetünk ki, néhány véleményt idézünk majd, néhol egyetértőleg, néhol azért, hogy kiegészítsük.

Kezdjük először a költemény szerkezetét vizsgálni. A vers első alapos elemzését Szauder József végezte el (*Kölcsey Vanitatum vanitas-a*, in: *Az estve és Az álom*, Szépirodalmi Kiadó, Bp. 1970. 433-451.), tanulmányában az aranymetszés szabályrendszere szerint tagolja a verset. A 3:7=7:10 aránypárt állítja fel, szóban pedig az *első* strófát nevezi előrevetett tanulságnak, a *két* záróstrófát a tanulság nyomatékosításának, s a közbezárt *hét* szakaszt, a példasort a kimondott tétel bizonyításának. Az aranymetszés ötletét erőltetettnek tartjuk, nemigen hihető, hogy számszerűségekre figyelve, mértani pontossággal sorakoznának a strófák egymás után. A szerkezet vázlata azonban alapvetően nem hibás, hiszen jól megfigyelhető, hogy a vers hármas tagolódású, van egy nyitánya, egy zárata, és egy középső, kifejtő része. A kérdés csupán az, hogy hol húzzuk meg ezeknek az egységeknek a határait. Lukácsy Sándor fontos *Vanitatum vanitas*-tanulmányában (*Kölcsey: Vanitatum vanitas*, in: *Remény s emlékezet, Tanulmányok Kölcsey Ferenc születésének 200. évfordulójára*, szerk.: Taxner-Tóth Ernő és G. Merva Mária, Budapest-Fehérgyarmat 1990. 18-51.) elhagyja Szauder gondolatmenetéből az aranymetszés tanát, de vele azonos módon 1+7+2 felosztást javasol.

Horváth Károly szimmetrikus szerkezetű költeménynek tartja Kölcsey versét. 2+6+2-es beosztást ajánl (*A Hymnus és a Vanitatum vanitas, Kölcsey pályafordulója*,

Litteratúra 1985. 37- 64.). Ezen túlmenően a középső, hat strófás részt is kettesével tagolja, s így a vers teljesen szabályos szerkezetet mutatna. „Képlete: $2 + [2 + 2 + 2] + 2$. Azaz hasonló a *Hymnus* strófaképletéhez.” A *Himnusz* $1 + [2 + 2 + 2] + 1$ képletéhez való hasonlóság meggyőzően hat. Ráadásul a két költemény verselése is hasonló, trochaikus lejtésű, ütemesen is értelmezhetőek. Miért ne lenne hasonló a szerkezetük is? Ezt az elgondolást támogatja Borbély Szilárd is (*A Vanitatum vanitas szövegvilágáról*, Fehérgyarmat, 1995. 38.).

A bökkenő csupán az, hogy a *Himnusz* esetében biztos támpontunk van a szerkezetet illetően. A keretes szerkezetet egyértelműen jelöli ki az első és utolsó strófa majdnem szó szerinti egyezése. A *Vanitatum vanitas* azonban nem keretes szerkezetű. Beszélhetünk ugyan a nyitó- és záró-strófák tartalmi hasonlóságáról, az első megélvezik a tanulságot, az utolsók pedig kimondják a következtetést, ám korántsem bizonyos, hogy a szóban forgó részek terjedelme pontosan két-két versszak. A hasonlóság – tartok tőle – csalóka. A *Himnusz* szerkezete valóban pontosan felépített, eligazít a keret, eligazítanak az indulatszavak (*Hajb, de bűneink miatt...*), illetve az igeidők (... *kard nyúl barlangjába* ...). Jól megfigyelhető a szerkezeti egységek viszonya is: előbb az értéktelített állapot bemutatása történik meg (2-3. vsz.), majd az értékvesztés folyamata (4-5. vsz.), végül az értékhiányos állapot bemutatása (6-7. vsz.). A *Vanitatum vanitas* kifejtő része nem ennyire egyértelmű. Inkább strófáról strófára halad. Különmű részek követik egymást a strófapárokban, a nagy hódítók névsorát (3. vsz.) az erény hősei követik (4. vsz.); a tudósok (5. vsz.) után a művészek (6. vsz.) sorakoznak. Ezért a két Kölcsey-vers közötti látszólagos hasonlóság helyett érdemes további támpontokat keresnünk.

A bevezetés-tárgyalás-befejezés nyilvánvaló tartóvázán túl megfigyelhetjük, hogy van a versben egy refrén-szerű sor: *Mind csak hiábavaló!* Egy hagyományos vanitas-vers ezt a szentenciát ismételteti unos-untalan, itt azonban nem valódi refrén, hiszen csak kétszer fordul elő. Pontosabban háromszor, hiszen a költemény címe is ezt mondja latinul. A *Vanitatum vanitas* figura etimologica, hiúságok hiúságának, hiábavalóságok hiábavalóságának vagy talán legszerencsésebben hívságok hívságának fordíthatjuk. A kifejezés általános érvényű, mindenre vonatkozik, vagyis ugyanazt a jelentést hordozza, mint a kétszer előforduló sor. Ez a sor a költemény zárósora, a címre felelve kétségünk sem lehet róla, hogy a szerkezet meghatározásánál is fontos szerepet tölt be. A költemény zárlatát a sor nem jelöli ki, a bevezető rész végét annál inkább. Az első versszak végén áll, itt jelölhetjük ki a bevezető rész végét.

A második strófa már hozzákezd a részletező bemutatáshoz, rátér az első konkrét mozzanatra: *Földünk egy kis hangyafészek*. Kijelöli a teret, ahol a történelem zajlik, ahol a felsorolt emberek éltek, ahol minden létező helyet foglal. Mondhatnánk, hogy hasonló mozzanat már az első strófában felbukkan, hiszen a nyár és tél kijelöli az időt. Ám az évszakok megnevezése még általánosító értelmű, a *bármikor, mindig, örökké* kijelölésére szolgálnak. A Föld említése azért is érdekes, mert ez is ismétlődő mozzanat. A költemény záróstrófája így indul: *Mert mozogjon, avagy álljon / E parányi föld veled...* Vagyis a gondolatmenet a Földtől a Földig ível, ugyanoda tér vissza, ahonnan elindult.

Hogy a második strófa már része az egész költeményen végigvonuló felsorolásnak, azt jól mutatja, hogy megjelenik az első állatvilágból vett kicsinyítő hasonlat. A *hangyafészek* az értékek első gúnyos leszólása, s ezt követi majd a *patkánycsoport, folt darázs*. Már itt, a második strófa elején elindul tehát a kifejtő rész gondolatmenete.

Ha azokat a szavakat keressük meg, melyek eligazíthatnak a szerkezet vizsgálatában, először a verset kezdő *itt* szónál kell megállnunk. Az erőteljes mutatószó határozott felütést ad a költeménynek. A szakirodalom egyértelműen a Bibliára, az Írásra gondol, amikor erről a helyről beszél. Valóban egyértelműen megnevezhető a Szentírásnak az a könyve, amit a hagyomány Salamon nevéhez köt, ez a Prédikátor könyve, s a Vulgatában megtalálható a vers címéül szolgáló kifejezés is: „*Vanitas vanitatum, dixit Ecclesiastes: vanitas vanitatum, et omnia vanitas.*” Szauder József már említett tanulmányában egyenesen arról ír, hogy Kölcsey Salamon álarcában fejt ki filozófiáját, mintegy a prédikátor személyén keresztül szólal meg. Alighanem arról van szó, hogy Szauder, ahogyan a verset korábban értelmezők is, mentegeti a költőt. Ugy tesznek, mintha nem Kölcsey világnézete lenne cinikus, ironikus, mintha nem ő fosztaná meg a világot minden értékétől, hanem valaki másnak a bőrébe bújva szólalna meg, mintha Salamonnal mondatná el azt, amivel végső soron talán nem is ért egyet.

Hogy Kölcsey mennyiben azonosult a versben megfogalmazott világnézettel, mennyire tekinthető a vers komolynak vagy humorosnak, s hogy erről a kérdésről hogyan vélekedtek a szöveg értelmezői, azt Dávidházi Péter foglalja össze igen alaposan kritikátörténeti írásában (*A Vanitatum vanitas és a magyar kritika*, in: „*A mag kikél*” Bp. 1990. 139-158.). Bemutatja a kortársak és az utókor reakcióit, és taglalja ezt a mentegető értelmezői modort is. A kortársak, például Bajza és Toldy még valódi vitát folytattak arról, hogy komolyan vehető-e Kölcsey versben kifejtett véleménye. Arról értekeztek, hogy mely strófák *nemtelenek*, s hogy a *humor* milyen fokon van jelen a költeményben. Később ugyanez a kérdés úgy vetődik fel, hogy Kölcsey milyen lélekállapotban fordul ilyen keserű filozófia felé. Először éppen Szauder mutatta be, hogy Kölcsey alapos filozófiai tanulmányok közepette írta a *Vanitatum vanitast*, 1823 táján dolgozta át újra a görög filozófiáról szóló írásait, s hogy d’Holbach *Système de la nature* [*A természet rendszere*] című műve hatott rá igen jelentősen. A hatástörténeti tanulmány mégis ragaszkodik ahhoz az elképzeléshez, hogy kifejtett nézeteit, az ironikus példatárat, a világot értékeitől megfosztó gondolatsort Salamon jelmezében mondja el a költő. Ez a vélemény olyannyira általánossá vált, hogy középiskolás tankönyvek is szerepversként elemzik a költeményt. Csetri Lajos figyelmeztet rá (*A Vanitatum vanitas értelmezéséhez*, in: „*A mag kikél*” Bp. 1990. 53-57.), hogy ez teljesen felesleges. A bevezető strófa olyan szerepet tölt be a versben, mint a bibliai citátum a szentbeszéd előtt. Előrebocsátott maxima, tételmondat, amit majd a vers igazolni igyekszik, de kimondása után könnyedén elszakad tőle. Egyetérthetünk ezzel a véleménnyel, hiszen a vers valóban nem a Salamoni szerephez tér vissza a végén, nem kap a költemény biblikus befejezést.

Hozzá kell tenni az eddigiekhez azonban azt is, hogy az *itt* szó másféleképpen is értelmezhető. A denotátum lehet maga a költemény is. Ahogyan egy évszázad múltán majd József Attila versében olvashatjuk hasonlóan energikus verskezdetként:

*Íme, itt a költeményem,
ez a második sora,
K-betűkkel szól keményen,
címe: „Költőnk és kora”.
úgy szállong a semmi benne,
mintha valaminek lenne
a pora.*

Érdekes módon az idézett vers ugyanúgy értékfosztó, a semmit állítja közép-pontba, s ráadásul a Föld is megjelenik, amint jelentéktelen pontként halad – minden-ség a semmiségbe.

Kölcsey „*Itt az írás...*” szófordulata egyaránt vonatkozhat a prédikátor könyvére, és az éppen olvasott versre. Ha nem is önmegszólító a vers, ahogyan Németh G. Béla elemzése véli, mindenesetre lehet önmagára mutató: Itt, ebben a versben található meg a tanulság, hogy minden hiábavaló. (Talán még azon is érdemes elgondolkodni, hogy miért éppen itt található a vers autográf másolatának egyik szövegváltoztatása. Kölcsey eredetileg az „*Itt az írás, olvassátok*” sorral kezdi a költeményt. A sort áthúzta, s újból leírta, már „*Itt az írás, forgassátok*” alakban. Két helyen látható javítás a szövegben, és ugyanez az ige fordul elő a másik javításnál is. Az utolsó strófa első sorában a *forogjon* szót húzza át a költő, s módosítja *mozogjon*-ra. Nem tudhatjuk, összefügg-e a két módosítás egymással, s azt sem, hogy az első változtatás vajon összefügg-e az *írás* szó két-féle jelentésével.)

A nyomatékos kezdőszó után sokáig nem bukkan fel a versben olyan kötőszó, vagy indulatszó, mely szerkezeti határral eshetne egybe. Az 5. versszak *És* kötőszava egybeesik a strófa kezdetével, ezért itt érezhető, hogy a gondolatmenetben újabb rész kezdődik, de ez a rész csupán egy láncszem a felsorolásban. Hasonlóan nem jelölhetünk ki fontosabb határpontot az egymást követő költői kérdéseknél. A „*Mi az élet tűzfolyása?*” lehetne szerkezeti egység kezdete, de a strófa további kérdéseket sorol, így a vers halad tovább a maga lineáris rendjében. A 9. szakasz kezdőszava hordoz először olyan nyomatékot, ahol meg kell állnunk. A „*Hát ne gondolj e világgal!*” határozott felszólítás. A példaszor lezárult, következik a tanulság. Ha úgy tetszik, Kölcsey kimondja a bizonyítás *tehát* szavát, jelzi, hogy rátér a következtetésre. A tanulság: „*Légy, mint szikla, rendületlen!*” (Ezt a *rendületlen* szót találja majd meg hosszas keresés után Vörösmarty, amikor a *Szózat* első versszakát fogalmazza.) Kölcsey sztoikus nyugalmat, az értékektől való tudatos elfordulást javasol. Itt tulajdonképpen befejeződhetne a költemény, de még következik egy „*Mert...*” kezdetű strófa. Vagyis a tanulság kibővül egy értelmező, magyarázó jellegű strófával. Ezek szerint a vers utolsó egysége a 9-10. versszak, mely a *Tehát*-tal kezdődik, és a „*Mind csak hiábavaló!*” gnómával végződik.

Látszólag visszatértünk tehát a Szauder és Lukácsy által is vallott 1+7+2 szerkezethez. De csak látszólag. Zárójelek használatával mutatható meg a különbség. Véleményünk szerint a vers két nagy részből áll, mindkettőt a „*Mind csak hiábavaló!*” zárja, a második rész pedig a Földtől a Földre ível: 1+9, vagy finomabb felbontásban 1+[7+2].

Nézzük most meg, hogy milyen jelentésrétegekből tevődik össze a *Vanitatum vanitas*! Jól érzékelhető, hogy Kölcsey költői közhelyekkel, toposzokkal él, formulákat alkalmaz. Ezek legnagyobb részét a szakirodalom alaposan feltárta, mégis érdemes végigpillantanunk rajtuk.

A vanitas-versek szokásos eszköztárát két nagyobb részre bonthatjuk. Az egyik a mulandóságot metaforákkal szemléltető rész, a másik az úgy nevezett *ubi sunt?* toposz, mely leggyakrabban személynevek katalógusából épül fel. Kölcsey versében is elkülöníthető általánosabb mulandóság-képekből álló réteg, illetve egy konkrét történelmi felsorolás. Az előbbihez tartozik a 2. és 7-8. versszak, az utóbbihoz a 3-6. strófa. A két réteg tehát nem alkot szerkezetileg különálló egységet, a vanitas-versek is együtt szokták használni. Mégsem csupán azért különítjük el őket, mert az egyik közneveket,

a másik tulajdonneveket használ. Látni fogjuk, hogy különböző helyről származnak a példák.

Már Bajza megjegyzi a *Vanitatum vanitas* kapcsán, hogy „Nagyatyámnak egy régi énekes könyvében ismertem egy ilyen formát, mint ez a darab, s gyermekkoromban könyv nélkül tudtam, mert igen szerettem. Ha jól emlékezem, így kezdődik: *Cur mundus militat sub vana gloria...*” Lukácsy Sándor már idézett tanulmánya közli is ezt a költeményt, melyet a hagyomány szerint Jacopone da Todi szerzett (tévesen egy ideig Janus Pannonius költeményének is tartották). Ez a vers a XVI. századtól kezdve igen ismert és kedvelt volt Magyarországon is, latin és magyar szöveggel is kinyomtatták az egyházi énekeskönyvekben. Bornemisza Péter énekeskönyve ugyanúgy tartalmazta, mint Huszár Gálé, bekerült a *Cantus Catholici* kiadásaiba. Nyilvánvalóan Kölcsey is ismerte az ének valamelyik variánsát, sőt több hasonló éneket is, melyek mind az evilági hívságos életet kárhoztatták, s arra intettek, hogy a valódi értékek, a valódi boldogság a túlvilágon várja az embert. Ez a vallásos hangnem különbözteti meg a vanitas-irodalmat Kölcsey versétől. Míg a régi költészet a túlvilági boldogság elérésének érdekében nyilvánítja a világot hívságosnak, Kölcsey verse nem ígér az értéktelen világért cserébe semmit.

A *Cur mundus militat...* helyett idézzünk másik verset mintául. Ne a legkorábbi szerzőt keressük meg, akinél hasonló motívumsor előfordul, ne a vers latin előképét mutassuk fel, hanem egy olyan szerzőt, aki a XVII. század elején teljes pompájában állítja elének mulandóság-példatárát. Nyéki Vörös Mátyás neve nem ismeretlen a Kölcsey-szakirodalomban. Lukácsy Sándor, Borbély Szilárd és más tanulmány szerzők is bőven idéznek műveiből. Nyéki Vörös életműve szinte önként kínálkozik példatárul, a saját korában is nagyon népszerű volt, versei több kiadást megértek. De nem csak Nyéki-költemetek terjesztették a mulandóság-strófákat. Nyomon követhető, ahogyan a XVII. században Nyékitől származó vándor-strófák jelennek meg más szerzők műveiben. Verses idézetként terjednek tovább, szívódnak fel más vanitas-versekben. A század második felében szinte minden halotti búcsúztató metafora-tárában kimutatható a hatása. (Ezt a folyamatot mutatja be részletesebben V. I.: *A XVII. századi magyar költészet: idézetek poétikája (II.)*, ItK 1989. 281-286.) Több olyan ponyvanyomtatványt, régi verset, prédikáció-részletet szokás szövegpárhuzamként a *Vanitatum vanitas* mellé állítani, mely Nyéki Vörös valamelyik versének részlete, vagy annak átdolgozása.

Nyéki Vörös Mátyás győri kanonok volt, Pázmány Péter kortársa, versei a Régi Magyar Költők Tára XVII. századi sorozatának 2. kötetében olvashatóak. Két terjedelmesebb verset írt, ezeket később közös kötetben volt szokás megjelentetni. Az egyik a *Dialógus*, mely a Test és Lélek halál utáni vitáját mutatja be, egy középkori látomáson, a *Visio Philibertin* alapul. A másik a *Tintinnabulum tripudiantium*, azaz *A' Földi Részeg Szerenchének És Dicsőségnek Állhatatlan Lakodalmában Tomboló Jóra Intő Csengettyűje, Mely A Világ Csalárdságát, Az Ember Négy Utolsó Dolgainak Zengésével Kinek-kinek Eleibe Adgya*. A négy végső dolog a halálról, az ítélet, a pokol és a mennyország. Mindkét mű a korabarrokk irodalom halál-tematikájához kapcsolódik, a *Cur mundus militat...* kezdetű vershez hasonlóan az evilági pompa megvetését javasolja, az evilági javak hívságát hangsúlyozza.

Elegendő néhány strófányi idézet, hogy világossá váljon, milyen mértékű párhuzam figyelhető meg Nyéki vanitas-strófái és Kölcsey elemzett verse között. Előbb sorakozzanak a közneveket felvonultató metaforák:

*Mert amely hirtelen messze ragadtatnak
Asszú fa-levelek, 's széllyel hányattatnak;
És mint apró polyvák fel sem találtatnak,
Kemény őszi szelek midőn viaskodnak:*

*Oly nagy gyorsasággal öröme Világnak,
Nagy friss reménysége uralkodásának,
'S minden ékessége kinches tár-bázának,
Egy szem-pillantásban semmivé változnak.*

*Mint a' meg-hervadt rósák melegségtől,
Vagy gyenge violák ártalmas essőktől,
Kedves liliomok kemény vad üdöktől
Meg szoktak fosztatni minden szépségöktől:*

*Világ-szeretői a'ként örömöktől,
Aranytól, ezüsttől, és a' szép termettől,
Uraság-ígérő hamis reménységtől
Szoktak meg-fosztatni, 's minden dichóségtől.*

Tintinnabulum 17-20. vsz.

*Mint a' szép violát a' hideg meg-süti;
'S gyenge fák-levelét a' szél el-terjeszti,
A' vagy asszú polyvát földön el-szélleszti,
A' jég-esső nádat ide s' tova vet:*

*A'ként e Világnak minden dichósége
El-múlik, 's semmivé lészen ékessége.
S' mint a jégre mettszett bötűt Nap-hévsége
El-törli: szintén úgy vész-el reménysége.*

Tintinnabulum 44-45. vsz.

*Mint vízi buborék ezek el-múltanak;
Mint mezei virág mind el-hervadtanak;
Mint kéményből jött füst mind el-oszlottanak:
Mert ninchen állandó marhája Világnak.*

Tintinnabulum 63. vsz.

Megtalálható itt szinte minden, ami Kölcseynél hasonlatként működik. Van virág, füst, buborék. Ezek a képek persze már korábban is előfordulnak mulandóság-versekben, még így csokorba kötve is. Nyéki azonban tudós alaposággal széljegyzetekkel látja el versét. A margináliák pontosan mutatják, hogy egy-egy kép honnan való. Például a mezei virágnál a Ps. 102. 15. jelzet figyelmeztet, hogy a Zsoltárok könyve használja ezt a hasonlatot: „Az ember napjai a fűhöz hasonlóak, virul, mint a mezők virága, de egy kis szellő s már vége van: a hely is elfeledte, ahol addig állt.” De ugyanígy jegyzet áll

a buborék, a füst, a szél, a falevél, a polyva mellett is, rendre bibliai hivatkozások, a Zsoltárok könyve, Jób könyve, Ezsaiás próféta, a Prédikátor könyve. Nyéki könnyíti a filológus dolgát, azonnal nyilvánvalóvá válik, hogy a *teljes* mulandóság-metafora-készlet bibliai eredetű. Sőt, fogalmazhatunk bátrabban: egészen a jelenkorig érvényes metaforakészlet érhető itt tetten, hiszen Berzsenyi *A közelítő tél* című versében ugyanúgy ezek a képek működnek, mint ahogyan Petőfi híres sorában is: „*Elhull a virág, eliramlik az élet.*”

De folytathatjuk a *Tintinnabulum* strófáinak idézését, következzenek most a tulajdonneveket soroló strófák:

*Hol vagyon Salamon Király okossága?
Dalila Sámsonnak kedvelt bolondsága?
Vagy a Gaál esztelen ifjú bátorsága?
'S Xerxes véghetetlen nagy hatalmassága?*

*Hol Origenesnek most gazdag elméje;
'S Salmoneus Királynak ki-gondolt menykője?
Hol Demosthenesnek elmés okos feje,
'S Pláto mézzel-folyó nyelvének ereje?*

Tintinnabulum 55-56. vsz.

*Hol vagyon Attila Istennek ostora?
'S Chabának meg-dühögt végetlen tábora?
Hol a vissza-vonyó Aladár sátora?
Vagy a' szám-ki-vetett Salamon Udvara?*

*Hol most Mátyás Király erős dandárival?
A'ki csaknem követ vetett Nagy Sándorral?
Hol Hunyadi János vitéz Hadaival?
Vagy Báthori Sigmond szerenchés táborral?*

Tintinnabulum 60-61. vsz.

A nevek között több előfordul a *Vanitatum vanitas* szövegében is. Salamon, Nagy Sándor, Attila (Etele), Mátyás király, Platon, Demosthenes neve a Nyéki-vers idézett strófáiban bukkan fel, de kiegészíthetnénk a listát, a XVII. századi vers említi Arisztotelészt, Catót vagy Szókratészt is. Természetesen most sem arról van szó, hogy Nyéki Vörös Mátyás lenne Kölcsey forrása. A híres személyek katalógusának felvonultatása ugyanúgy költői közhely, mint a mulandóság-metaforák alkalmazása. Ennek a toposznak még neve is van, *ubi sunt katalógus*nak hívják. A középkortól kezdve igen elterjedt az európai irodalomban. Lukácsy Sándor két tanulmánya is részletesen bemutatja ezt a költői eszközt. Az egyik, a már említett Kölcsey-tanulmány, melyben a *Vanitatum vanitas* kapcsán mutat be *ubi sunt* felsorolásokat, különböző prédikációkból, versekből, köztük Nyéki Vörös költeményéből is. A másik fontos tanulmány nem Kölcsey-hez kapcsolódik, hanem a toposz történetét mutatja be (*Ubi sunt, Egy formula rövid életrajza*, ItK 1989. 217-241.) A Lukácsy által összegyűjtött gazdag példaanyag világo-

san mutatja, hogy a letűnt nagyságok neveiből összeállított katalógus nagy hagyományú, jól ismert költői eljárás volt, és szorosan kapcsolódik a halál-versek, vanitas-versek műfajaihoz.

A formula legteljesebb alakjában négy részre bontható: (1) megszólítás (2) kérdés (3) katalógus (4) válasz. Megszólítással kezdődik például a *Cur mundus militat...* alábbi strófája:

*Mondd meg Salamont, ki volt illy igen nemes,
Avagy hol a Sámson, ki volt győzedelmes,
Mondd meg az Absolont, ki vala szépséges,
Avagy a Jonatas olly igen szerelmes.*

A kérdés általában a *hol van? hova lett? hová tűnt?* – latinul: *ubi sunt?* Ezt követi a nevek felsorolása. Van, amikor ez a katalógus csak néhány nevet tartalmaz, máskor meg hosszúra nyúlik. Nyéki Vörös Mátyás egyenesen tobzódik a nevek felsorolásánál. A korábban bemutatott strófák soronként csak egy-egy nevet említettek, és kitértek a megnevezett valamilyen jellemző tulajdonságára. Amikor Nyéki belelendül a felsorolásba, már csak a tulajdonnevekre marad ideje:

*Hol Rémus, Romulus, Focas, Alexius?
Hol Titus Tátius, Tullus Hostilius?
Vagy Ancus Martius, Seianus, Marius?
Priscus, Herculeus és Drusus, Manlius?*

Tintinnabulum 70. vsz.

Csak egyetlen ilyen versszakot emeltünk ki a *Tintinnabulum* szövegéből, de a 71-74. strófa további néhány tucat névvel folytatja még. A szerző szinte örömet leli benne, hogy akkurátusan megemlítsen mindenkit, akit a forrásaiban megtalál. Mert ahogyan a mulandóság-képeknél, itt is jegyzetek mutatják, hogy honnan merít. Az ókori nagyságok Pliniustól, a magyar vonatkozásúak általában Bonfinitől valóak.

Az *ubi sunt* formula negyedik eleme a válasz. A helyzettől függően kijelentheti a költő, hogy a felsorolt személyek meghaltak, elpusztultak, odalettek. A katalógus persze nem csak neveket tartalmazhat. Felsorolhatja a költő a világ értékeit, szépségeit, kincseit is, ekkor ezekről jelenti ki, hogy minden elveszett, eltűnt vagy elmúlt.

A formula legismertebb képviselője a világirodalomban François Villon. Balladájában a hajdan élt szépasszonyok és a hajdan volt nagyurak neveiből épít *ubi sunt* katalógust. Villontól származik a szállóigévé lett: *Hol van már a tavalyi hó?* refrén is. De Kölcsey verseinél maradván, az *ubi sunt* formulára épül a *Zrínyi éneke*, melyben háromszor hangzik fel a kérdés: *Hol van a hon? Hol van a vár? És hol a nép?*

Lukácsy említett tanulmányaiban a formula szerkezetéről szólva kitér arra, hogy a teljes, mind a négy szerkezeti elemet felvonultató alak nem túl gyakori. A megszólítás gyakran elmarad, és arra sincs mindig szükség, hogy a költő megfogalmazza a választ. Azt a költői kérdés magában hordozza. Vagyis az *ubi sunt* leggyakrabban kéttagú, a kérdésből és az ezt követő felsorolásból áll. Tegyük hozzá, hogy elképzelhető olyan megoldás is, ahol felsorolást találunk, sőt válasz is van, de maga az *ubi sunt* kérdés marad el. Berzsenyi Dániel *A magyarokhoz* című ódája például az alábbi sorokkal ér véget:

*Felforgat a nagy századok érckéze
Mindent: ledült már a nemes Ílion,
A büszke Karthagó hatalma,
Róma s erős Babylon leomlott.*

Kölcsey a *Vanitatum vanitas* strófaiban nem szabályos *ubi sunt* formulával él. Katalógust ugyan épít, sőt kétféle felsorolásról is beszélhetünk, köznevekből és tulajdonnevekből is találunk sorozatot. Ám a költő nem ezeknek az elpusztulásáról beszél, hanem a jelentéktelenségükről, értéktelenségükről. A villám, a dörgő vész nem elmúlik, hanem veszélytelen. Talán csak az ezredévet jelképező buborék az ami véglegesen eltűnik. A felsorolt személyek ugyan nem élnek már, de a költemény szempontjából az csupán másodlagos tény, hogy mindannyian meghaltak, fontosabb az, amit a vers maga is mond, hogy nem hagytak maguk után maradandót. Sem a hódító hadjáratok, sem a tudomány, sem a művészet nem hozott létre komolyan vehető értéket.

A mulandóság-metaforák és az *ubi sunt* jellegű felsorolás persze egyértelműen kijelöli a vers helyét a vanitas-költemények sorában, de jelentős a műfaji különbség is. A *Vanitatum vanitas* nem vallásos világképű, vagyis nem az evilági hívságokat állítja szembe a túlvilági boldogsággal. Másrészt nem a valaha élt személyek halálán kesereg, épp ellenkezőleg: életük jelentéktelenségét állítja. Az *ubi sunt* katalógus általában gyászos hangvételű, az értékek elvesztése fölötti fájdalmat fejezi ki. A *Vanitatum vanitas* cinikus hangvételű, és a kiábrándultság lélekállapotát mutatja be.

A vers hangvételét alapvetően meghatározzák a felsorolást kísérő minősítések. Ezek is több csoportba sorolhatóak. Már Szauder József megjegyzi: „*Csupa nominális mondat, melyek fényjelenségekre utalnak (tűnemény, villám, fény, pompa) és a bizonytalan légmozgás (bolygó, sóhajlás, lengés, pára) képei telítenek...*” Ehhez annyit kell hozzáfűznünk, hogy érdemes külön kezelni hasonlót és a hasonlítottat. A 2. strófa *tűnemény* szava a Föld átmeneti, efemer voltát fejezi ki. Vagyis a Föld a hasonlított, a *tűnemény* a hasonló. Ugyanennek a strófának a *villám* szavánál éppen fordítva van. A *villám* fényjelenség ugyan, de itt vélhetően nem ez az elsődleges szerepe, hanem a dörgő vésszel együtt a természet erejét képviseli. Ezt jelentékteleníti el ezután a hasonlat *méhdongás* és *bolygó fény* kifejezése. Itt tehát a *villám* a hasonlított elem. A *fény* ugyanebben a metaforában hasonló elem, a *pompa* viszont már megint hasonlított, az *ék* szóval együtt. Hiányzik viszont Szauder felsorolásából néhány további fényjelenség, például a *gyertyaláng*, *tűzfolyás*, *szikra*; illetve a légmozgások további példái: *fuvallat*, *fergeteg*. Ennek talán az az oka, hogy a költemény 2. strófája után más jellegű rész következik, s majd csak a 7-8. versszakban tér vissza ez a két motívum.

A 3. strófa a történelem példáival folytatja, s a személynevek mellett megjelenik a vers egyik feltűnő motívumrétege, állatok szerepelnek a metaforákban. Csetri Lajos szavaival élve: „*állatok, élősdiek, rovarok*”. Már Bajza József kifogásolni valót talál ezekben a sorokban. A *Vanitatum vanitas*-ról ezt írja Toldy Ferencnek: „*Szeretnék belőle néhány strophákat kihagyni, úgymint a 3. 5. és 6-dikat s a 4-diknek végső során változtatni, s ekkor a darab remek lenne. Ezek a strophák az embert kikapják azon lelket intő komolyságból, melly a dalnak többi sorain előntve van.*” Toldy pontosan érteni véli, hogy milyen kivetni valót talál Bajza a kihagyásra ítélt részekben: „*De tudom én, mi nem tetszik neked a kárhoztatott szakokban: nyúl, patkány, darázs, kakas, bohóság [...]* nemtelen *kitételek.*” A versről szóló tanulmányok rendre idézik a fentebbi sorokat, Lukácsy Sándor pedig a sztoikus világirodalom tárházából mutat be meggyőző példá-

kat arra, hogy Kölcsey versének ez a rétege is tekinthető topikusnak. Leginkább Marcus Aurelius írásaiban találhatunk az állatvilág köréből vett hasonlatokat. Lukácsy példái: „minden ember, aki az élet valami jelensége miatt búslakodik vagy méltatlankodik, hasonlít az áldozatra szánt, rugdalódzó és visító malachoz.” (Elmélkedések X. 28.) „A hiú pompázás, a színielőadások, a gulyák és a nyájak, a lándzsatorések: kutyáknak vetett csont, balastóba dobott morzsa, hangyák tehercipelő erőlködése, riadt egerek futkosása, dróton rángatott bábfigurák.” (VII. 3.) „Légy, mint a szirtfok, melyet a hullámok folyton csapkodnak; az pedig rendületlenül áll.” (IV. 49.)

A legutolsó példa teljesen meggyőző. Az idézet kísértetiesen hasonlít Kölcsey „Légy, mint szikla, rendületlen” sorához. Nyilván nem véletlen egyezésről van szó. Kölcsey a vers zárlatában a sztoikus filozófia magatartásformáját javasolja, s ennek a magatartásnak szintén közhelyszerű metaforái vannak. Könnyen elképzelhető, hogy itt a szikla-hasonlat egyenesen Marcus Aureliustól ered. A többi példát azonban már kevésbé érzem meggyőzőnek. Keveslem a nyulat, őzet, darazsat, sokallom a kutyát és a malacot. Kevés a szövegszerű egyezés, a *Vanitatum vanitas*ban előforduló hasonlatok talán mégis egyéniek. A bemutatott párhuzam inkább a szemléletmód azonosságát bizonyítja.

Az állatvilág képei nem a Bajza által elsőnek megjelölt 3. strófában kezdődnek, már a 2. szakasz első sorában felbukkan a *hangyafészek*, majd kicsit később a *méhdongás*. A 3. versszak csak folytatja a sort: *nyúl vadászat, őzfutás, patkánycsoport, folt darázs* [= *darázsraj*], *kakasviadal*. Feltűnő, hogy nem egyszerűen állatokról van szó, hanem bolyban, csoportban élő rovarokról (hangya, méh, darázs), illetve kistestű állatokról (nyúl, őz, kakas). Mintha Gulliver szemlélné Lilliput világát. A vers többi részével összhangban ezek a metaforák is az eljelentéktelenítés eszközei. Parányinak, értelem nélkülinek, komikusnak láttatják a világot. A bölcselkedő ember szemszögéből tűnik ilyen nevetségesen jelentéktelennek a történelem. Kölcsey az emberi tetteket – a következő strófához hasonlóan – egy alacsonyabb létformára, az állatira vezeti vissza.

A következő strófákat olvasva a betegségekre, testi bajokra utaló kifejezésekből alkothatunk metaforacsoportot (*gőz, mit hagymáz lebele, vértolulás, mámor bírta koponya, forró hideg dadogása* [= *hidegrázás lázas állapotban*]). Itt a szellemi teljesítmény, a tudomány és művészet kiváltó oka a betegség. Csetri Lajos gondolatmenete szerint: „jellegzetes eljárása az újkor »tudományos« gondolkodásának mely – legáltalánosabban természetesen a mechanikus materializmusban – redukciós módon a magasabb létformákat alacsonyabbakra vezette vissza, illetve az alacsonyabbakkal magyarázta a tudati és lelki folyamatokat.” Az előbb az emberi szint állatira redukálódott, most a szellemi szint testire.

A biblikus mulandóság-metaforák és az *ubi sunt* formula teljesen közhelyszerű. Az állat- és betegség-metaforák inkább meglepőek, meghökkentőek. Kölcsey egy nagy múltra visszatekintő verstípust fordít ki a sarkából. Nem csupán a vallásos jelleg hiánya miatt más, mint a korábbi vanitas-versek. Nem a filozofikus gondolatmenet tér el erőteljesen. A sztoikus magatartás felbukkan a vallásos versek világában is. A *Vanitatum vanitas* azáltal válik újszerűvé, hogy a hagyományos eszközökön túl felbukkan a cinizmus. Szauder József vázolta fel, hogyan dolgozza át ebben az időszakban Kölcsey *Görög filozófia* című írását, s eközben hogyan szembesül korábbi önmagával. Ezen az úton elevenedik fel benne d’Holbach elmélete, s ekkor jut szóhoz a sztocizmust meghaladó cinizmus is. „Kifejezetten a görög cinikusok és szkeptikusok tanát hirdeti, akik minden szélsőséges idealizmussal szemben hangoztatták, hogy az elvek, eszmék ismerete

még nem elegendő a szenvedélyek megfékezéséhez, s hogy ezért a helyes erkölcsi magatartás a minden iránti teljes közömbösség.” – írja Szauder, majd idézi Kölcseyt: „Ha illy szempontból nézzük a Cynica philosophiát, így még az olly ember előtt is, ki az illy kemény philosophiától irtózik, nem fogja hibásnak találatni... Az ő philosophiájokban mint azt előadtuk, nincs semmi rossz, ha ők ezt szorossan követvén néha hibáztak... irtóznunk kell-e nekünk kényes emberkének az ő durvaságoktól?” Ugyancsak ebben a filozófiai iratban idézi Kölcsey Lipsiuszt: „a sztoikusok legyőzték az emberi természetet, a cinikusok fölülmúlják”.

A költő a cinikus filozófia által javasolt teljes érzéketlenség, az ataraxia jegyében utasítja el a sorsot, virtust, nagyságot, hírt, tudományt, életet; ennek a jegyében beszél arról, hogy a világ sem nem rossz, sem nem jó. Majdminden *Vanitatum vanitas*-tanulmány bemutatja Kölcsey *Előbeszédének* azt a részletét, ahol a költő prózában fogalmazza meg elemzett költeményünk tanulságát: „fájdalom! engem a humor gyakorta megszáll, s így lőn, hogy írásaimban állandó principiumokat nem követheték [...] Itt egy vídám órában mindent hittem: ott egy setét pillanatban mindenről kételkedtem. Szóval írásomnak minden lapja úgy állott a másik után: mint két ellenkező Prókatori Allegatio; vagy mint valamely Eclectica Philosohiának szakaszai. [...] Szép és Rút, Nagy és Kicsiny, Egyező és Ellenkező többnyire csak a pillanat színéből, alakjából s temperamentumából folynak ki; s az ugy nevezett consequens bölcsék inkább csak azért érdemlették e nevet; mert a mit a jó és rossz kedv szeszénéséből egyszer kimondottak, későbbben visszamondani szégyenlették.” (Élet és Litteratura, 1826. 291-292.)

Erről a konzekvens filozófusról persze azonnal Pangloss mester juthat az eszünkbe Voltaire *Candide*-jából, aki a regény végén azért ragaszkodik korábbi álláspontjához, mert egy Filozófus soha nem változtatja meg a véleményét. Kölcsey ennél eklektikusabb alkat volt. Mintha a *Himnusz* állna írásainak egyik lapján, s a következőn a *Vanitatum vanitas*. Az egyik pillanatban még átérzi a *balsors* teljes súlyát, a másikban már *füstnek* minősíti.

Hatvan évvel később, az elfeledett nemzedék jeles képviselője, Reviczky megidézi Kölcsey szellemét. Noha korántsem olyan energiájú költeményről van szó, mint a *Vanitatum vanitas*, mégis érdemes teljes terjedelmében felidézni költeményét:

Reviczky Gyula: Magamról

Rossznak mondod a világot,
Dőresége bosszuságod;
Siratod az élet álmát,
Földi gondok durva jármát;
Felpanaszlod lázban égve:
Bölcs elméje, jók erénye
S fényt sugárzó lángod, ég,
Csak hiúság, búborék.

Óh, pedig hány perczed, órád
Volt, midőn e sujtoló vád
Könnyeidben elviharzott
S kiderült rá szíved, arczod.

*Gyönyörűség volt az élet,
Megáldottad születésed;
Rózsák közt jársz, azt hívéd,
S mi okozta? ... Semmiség!*

*Nem tudod, mi nyomja szíved',
Semmiségek üdvezítnek.
Hogy jön, nem tudod, csak érzed,
Hogy e bűnös-bűvös élet,
Mely ma szennyes, ronda börtön,
Holnap éden kertje rögtön.
Ma a békét áhítod,
S holnap küzdve élni jobb.*

*Ember! önző vágy vezérel.
Bánatával, örömével
Ezt az undok szép világot
Sorsodon át nézve látod.
Hogyha gondok elcsigáznak:
A világot éri vádád,
S ha öröme gyúl szíved:
Nincs e földnél semmi szebb.*

*Ragyoghat a nap az égen;
Te sötétben, feketében
Látsz mindent, ha bánatod van;
Mig, ha kedved lángra lobban,
Minden érted van teremve;
Télen is jársz rózsakertbe';
A nap is csak rád ragyog,
S kik itt laknak: angyalok.*

*Az örvendőt meg nem érted,
Ha világod' búban éled;
S csak ha lelked' szenvedőnek
Vallod, sajnálsz szenvedőt meg.
Mit törődöl a világgal,
Szenvedő szív sóhajával,
Ha egy édes pillanat
Teljesíti vágyadat!*

*Hát ne fordulj vak hevedben
A világ és rendje ellen...
Úgy tekints az emberekre,
Hogy a föld se jó, se ferde;
Se gyönyör, se bű tanyája,*

*Csak magadnak képe, mása.
Ki sobajtoz, ki mulat.
A világ csak – hangulat.*

Reviczky költeménye nyilvánvalóan a *Vanitatum vanitas*ra játszik rá. Ugyanúgy nyolc soros strófákból, 8-as és 7-es trocheusi sorokból épül fel, csak annyi a különbség, hogy Kölcsey keresztrímeket és párrímeket vegyesen használ, Reviczky csak párrímekkel él. A „*Csak hiúság, búborék!*” sor szövegszerűen utal Kölcsey versére, azonos szavakat, azonos metaforákat találunk a két szövegben. A vers zárata ugyanúgy a *tehát* jelentésű „*Hát...*” kötőszóval kezdődik, s felszólító módban vonja le a tanulságot. A csatánál azonban más.

Mindkét költemény a világ értékeiről szól. Csakhogy Kölcsey tagadja ezeket az értékeket, Reviczky pedig szubjektív értékeknek tartja. Kölcsey maga beszél eklektikus filozófiájáról, idéztük a kedélyhullámszerűségről szóló írását. Lényegében ő is azt mondja, hogy a lélekállapot láttatja a világot egyszer jónak, egyszer rossznak. De a *Vanitatum vanitas* következtetése az, hogy emiatt az értékek megtagadása, elutasítása, a közönység a helyes magatartás. Reviczky engedékenyebb, miután hangulatnak minősít minden értékelést, csak annyit javasol, hogy ne forduljunk a világ rendje ellen. Ez a feloldott, szigorúnak egyáltalán nem mondható verszárlat elégiává szelídíti a filozofikusnak induló költeményt.

Befejezésül irányítsuk a figyelmünket még egy közös mozzanatra. Kölcsey versének utolsó strófájában fogalmazódik meg a „*Sem nem rossz az, sem nem jó*” paradoxona. Reviczky azt írja: „*a föld se jó, se ferde, se gyönyör, se bú tanyája.*” A sokszoros tagadás minden tekintetben megfosztja a világot értékeitől. Ha végigtekintünk a *Vanitatum vanitas*on, felsorolhatjuk, hogy milyen értékekről is van szó. Előbb a Föld és természeti jelenségek fontosságát kicsinyíti le Kölcsey, majd a történelem szereplői kerülnek sorra. A jeles hadvezérek teljesítménye, hatalmuk nagysága zsugorodik komikussá. Aztán a virtus, vagyis erkölcs nagyjai jönnek, jelentéktelenné válik az önfeláldozás, a hazaszeretet. A tudomány és a művészet képviselői sem járnak jobban. Végül ismét általánosabb kategóriák, az élet, a boldogság, a halál és a halhatatlanság következnek. A megemlített példákat maga a költő összegzi, meg kell vetni a sorsot, virtust, nagyságot, tudományt, hírt és életet.

Reviczky verse szűkebb fogalomkészlettel dolgozik. Jórészt a boldogság–boldogtalanság ellentét feszíti ki a verset, csak néhol jelenik meg egyéb szempont, a béke, a küzdelem, illetve a záróstrófában tér ki a költő egyéb értékkategóriákra.

Arisztotelész óta hagyományos rendbe fűzhetőek az alapvető értékek. A retorika szokásos felosztása szerint megkülönböztetünk törvényszéki (*genus iudiciale*), tanácskozó (*genus deliberativum*) és bemutató (*genus demonstrativum*) beszédnemet. A törvényszéki beszéd bizonyítani vagy cáfolni igyekszik valamit. Értékrendszere tehát logikai, az igaz–hamis tengelyen helyezhető el. A tanácskozó vagy tanácsadó beszéd rábeszél vagy lebeszél, ennek megfelelően erkölcsi természetű, a jó–rossz kategóriákkal él. A bemutató beszéd leíró jellegénél fogva esztétikai minőségeket használ, a szép–rút fogalom párral közelíthető meg. Az irodalmi műfajokat ezekbe a beszédnemekbe szokás sorolni. De nem csak a műfajok helyezhetők el ilyen három tengelyű értékrendszerben, hanem az emberi helyzetek, lélekállapotok is.

Reviczky költeménye lényegében egyetlen értékszempontot a boldogságot–boldogtalanságot mutatja be részletezően, majd összegzésként általánosít, a *jó–ferde–gyönyörbű* fogalomsor az összes létező értékrendszer relatív voltát hangsúlyozza.

A *Vanitatum vanitas* sokrétű példatára szinte minden lehetséges értéket megkérdőjelez, az összegzés azonban leszűkíti ezt a szerteágazó értéktartományt. A tanulság előbb a szép és rút kategóriát utasítja el. A záróstrófa „*Sem nem rossz az, sem nem jó*” sora pedig már csupán egyetlen értékmozzanatot emel ki a költemény példatárából, egyetlen végső tengelyen határozza meg a hiábavalóságot – és ez az erkölcsi mérce.

Az elmélet primátusa (?)

IRODALOM, NYELV, KULTÚRA

A pécsi egyetem bölcsészkarának Irodalomelméleti Tanszékén működő Sensus Csoport első kiadványa hat tanulmányt foglal magába, melyek egyik (mindenképpen kitüntetett) közös komponense az elméleti kérdésekre való (tudatos) reflexióban jelölhető meg. A kötet bevezetője szerint: „A szövegek a jelenkori irodalmi diskurzust alakító irányzatok – szemiotika, hermeneutika, dekonstrukció, újhistorizmus, kultúrkritika, nyelvfelmélet – »revíziójával« kérdésként rá az irodalom, a nyelv és a kultúra viszonyára.” Mindebből következik, hogy a kötet inszenírozása igen széles horizontot feltételez, melyet erősít a cím általános megjelölése is. Ugyanakkor meglehetősen nehéz elgondolni olyan *szöveget*, mely az irodalom, a nyelv és a kultúra hármasságát képes lenne átfogni, mint ahogyan azt is, hogy ne részesülne valamelyikből. Éppen ezért arra kell mindjárt utalnunk, hogy nyilvánvalóan e hat tanulmány (bármelyike és összességük is) inkább metonimikusan viszonyul a kiadvány címéhez, mintsem ki- vagy megfejtene azt. Alátámasztja ezt az is, hogy az egyes dolgozatok beszélői inkább a részlegesség vállalása s így bárminemű autoritatív modalitás lehetőség szerinti elkerülése mellett érvelnek. Ismét a bevezetőt idézve: „A kötet célkitűzése elsősorban nem az említett irányzatok történeti vagy szisztematikus bemutatása, hanem az adott diskurzusok kritikus pontjainak feltárása és még inkább e kritikus pontok mentén a feltételezhető elmozdulási lehetőségek vázolása.” A továbbiakban oly módon próbálók dialógusba bocsátkozni az egyes tanulmányokkal (pontosabban azok részleteivel), hogy előfeltevéseiket játékba hozva szem előtt tartsam az iménti (deklarált) intenciót.

A kötet nyitótanulmánya Rác I. Péter Lotman-interpretációja, mely arra a kérdésre keresi a válasz(oka)t, hogy megalapozható-e (és ha igen, akkor mennyiben jogosan) a lotmani szemiotika és szövegfelfogás egy periódusának posztstrukturalizmusa. A kérdés újraszituálását mindenekelőtt az indokolja, hogy egyrészt maga a lotmani életmű semmiképpen sem tekinthető egységesnek, másrészt pedig a diszkurzusok interakciója után láthatóvá váló töréspontok arra utalnak, hogy több korszakküszöb előtti teóriából vezetnek utak a posztstrukturalizmus korántsem homogén formációja felé. A tanulmány az intertextualitás értelmezése mentén tesz kísérletet Lotman koncepciójának áthelyezésére és a Barthes ugyancsak változó szövegfelfogásával való párhuzamok kimutatására. Az érvelés előfeltevésként kezeli egyrészt, hogy Lotman a „szövegek immanens vizsgálatát” kiegészíti a „szövegen kívüli struktúrák” bevonásával, ami az „átkódolás” és a „fordítás” vezérfogalmi mentén alapozza meg azt az intertextualitás-koncepciót, mely horizontot nyit a pragmatikai „kultúrtipológia” (poszt)strukturalista modelljére. Másrészt abból indul ki, hogy a szövegfogalom diszkurzivitását előlegező Lotman-tanulmányok maguk is diszkurzív megalkotottságúak és egymás variánsainak tekinthetők. Mindössze két kérdést fogalmaznék meg ezekkel kapcsolatban, az egyik történeti jellegű, a másik inkább retorikai természetű. Az intertextualitás lotmani értelmezése – úgy tűnik – folyamatosan újratermeli a szövegen belüli és szövegen kívüli oppozícióját. Sőt,

Jelenkor Kiadó
Pécs, 1998

eltekint olyan tényezőktől, melyek ezt az oppozíciót műfaji jelölőkhöz rendelik hozzá. Vagyis nem számol azzal, hogy az intertextuális viszonyok időbeli osztozottsága inhomogén is lehet, ráadásul nem mindegy, hogy a szövegek áttűnése egymáson reflektálja-e a kapcsolódási formák sokrétűségét. Ebből a szempontból Lotman intertextualitás-felfogása inkább struktúrák egybeolvadását, mintsem szövegek pragmatikai összjátékát jelentheti. A kultúra szövegként való felfogása jó példa erre, hiszen pusztán megfordítja az oppozíció két tagját (kiküszöböli pl. a véletlen, kiszámíthatatlan vagy az esetleges stb. rekontextualizálódás lehetőségét). A posztstrukturalista szövegfelfogások ugyanis inkább azért nyithattak új horizontot a kérdésre, mert képesek voltak megkülönböztetni pl. szemantikai, pragmatikai stb. intertextualitást, amely nem nélkülözhetette magának a fogalomnak a *történeti* elkülönülődéseit sem. S Lotman éppen erről felelkezik meg, homogenizálja a kultúrát (?) egy nagyon is esendő (értsd: időnek kitett) szövegfogalom mentén. A másik koncepcionális kérdés, mint említettem retorikailag válik érdekessé, hiszen ha Lotman írásait egymás variánsainak tekintjük, akkor hozzárendeljük egyazon beszélőhöz, mint ahogyan a dolgozat azt teszi is. Márpedig éppen annak bemutatása lehetne gyümölcsöző, hogy mondjuk e variációsorban miként változik az egyes kérdésekhez való viszony, azaz miért módosul a tárgyalt szövegek *modalitása*. Mert ha valami, akkor bizonyosan a modalításban végbemenő differenciálódás utalhatna arra, hogy valóban újraszituálódnak a megfogalmazott kérdések. A tanulmány által bemutatott homogén struktúra így nagyon könnyedén visszajára fordítható: lehetséges, hogy inkább egyszerűsödik az, amit bonyolultabbnak vélünk. Ha összevonjuk az előbbi két kérdésirányt, láthatóvá válik Rácz I. Péter kiváló dolgozatának egyik vakfoltja: úgy helyezi Lotman szövegfelfogását történeti horizontba, hogy nem szembesül annak történetietlen komponenseivel, miközben úgy állítja az életmű heterogenitását, hogy nem mutatja be annak modalitásbeli összetevőit. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy Rácz I. Péter tanulmánya nélkül a fenti kérdések nem biztos, hogy megfogalmazódhattak volna. Ugyanakkor az is szembeötlő, hogy a „*Szemiotikai intertextualitás*” beszélője képes meggyőzni olvasóját a feltett kérdés(ek) argumentációjának diszkurzusfüggő igazáról. Vagyis olyan – természetesen jó értelemben vett – konstruktív képességről tesz tanúbizonyságot, amely a szövegelemzés és a teoretikus mérlegelés metszéspontjában válik hatékony, megengedő és sokoldalú interpretatív „eszközzé”.

A kötet második tanulmánya Böhm Gábor „archeológiai” kísérlete, mely a hermeneutika/dekonstrukció-vitához szól hozzá. A dolgozat kellő példát szolgáltat arra, hogy milyen kérdésekkel (vagy akár álkérdésekkel) szembesül az, aki e két amúgyis heteronóm „irányzat” részben látszatvitáját megérteni igyekszik. Ily módon nagy érdeme, hogy képes láttatni azokat a komponenseket, melyek kirajzolhatják egy tényleges (diszkurzív keretek között zajló) vita körvonalait. A tanulmány egyik valóban jelentőségeltjes (a nyelvfelfogást és az interpretáció mibenlétét érintő) előfeltevése tulajdonképpen megegyezik annak majdani konklúziójával, ami azt sugallja, hogy elképzelhető olyan horizont, mely felől újraolvasva Derrida és Gadamer idevonatkozó szövegeit, azok különbözőségük ellenére is (azokat mintegy „fenntartva”) egy paradigma „topográfiáját” jelölik ki vagy határolják. Mindemellett csak sajnálhatjuk, hogy a dolgozat keretei nem tették lehetővé a Jauss-de Man-vita vagy pl. a Celan-elemzések tárgyalását, melyek mindenekelőtt azért lehettek volna fontosak, mert *konkrét* szövegek mentén bontakoztak ki, s így – talán az applikáció szintjeit is bevonva – befolyásolták volna az érvelés (egyébként amúgy is precíz) folyamatát. (A Böhm Gábor szövege által felvetett

dilemma egyébként nagyon is emlékeztet Manfred Frank pozicionáló kérdésére, de hatékonyan szituálja azt – akár impliciten is – újra.) Pusztán három „apróságra”, de mégsem elhanyagolható megfogalmazásbeli bizonytalanságra utalnék e tanulmány kapcsán, hiszen ezek kizökkenthetik az argumentáció biztonságát/uralhatóságát. A tanulmány felvezetése szerint a „metafizika utáni gondolkodás” egyik „irányultsága” a nyelvet „médiumpént” hozza játékba. Nos, ha valamilyen nyelvfelfogás teljességgel idegen mindkét elemzett formációban, az éppen a közteség vagy közvetítő funkció stratégiai kiemelése. Azaz éppen abban ért (többek között) egyet a dekonstrukció és a hermeneutika (nagyon sarkítva), hogy a nyelv nemcsak közvetít, hanem el is választ, azaz nem tekinthető médiumnak, mint ahogyan egyébként a dolgozat később ezt meg is fogalmazza. Az ilyen jellegű „nyelvbontás” sajnos többször is aláássa Böhm Gábor beszélőjének kompetenciáját. Hasonló bizonytalanság jellemzi azt a részletet, amikor a „genealógia” ellenében határozza meg a „textuális munkát”, hiszen a genealógiát azonosítja az eredetgondolkodással, holott egyes (általa is idézett) teóriák szerint éppen a genealógia volna az, amely felszámolja (de legalábbis sokszorozza) az eredetmetaforák legitimációs alapját. A következetlenségek retorikája a dolgozat végén is hatásba lendül, hiszen Gadamer szövegfelfogásának kapcsán „tudatfilozófiáról” kezd el beszélni (a filozófiai nyelv „lerögzítése” kapcsán), mely még jóindulattal is „torzítása” az adott kérdésnek (pláne akkor, ha Habermas lenne a kivezető út). Nos, lehetséges, hogy ezek valóban „kétélű” részletek; de talán mégsem megkerülhetők, hiszen annak ellenére tehát, hogy Böhm Gábor *Irodalom, filozófia, (nyelv)használat* című kiűnő szövege rekonstruál egy teoretikus vitát, retorikájában helyenként reflektálatlanul hagyja annak axiomatikáját. Ez persze nem feltétlenül belátható, hiszen szövegűen konstruálja meg az adott vita preferenciáit, és teszi fel ismét azokat a kérdéseket, melyek éppen e rekontextualizáció által válhatnak újra élő kérdésekké.

A kötet harmadik tanulmánya Orbán Jolán „komparatív” Derrida/Wittgenstein-olvasata, mely a nyelvjátékok és írásjátékok adott szerző(k)höz kötött funkcionálását értelmezi. Mielőtt feltennénk egy-két kérdést ezzel kapcsolatban, ki kell tértünk ama hatástörténeti fejleményre, mely szerint vitathatatlanul eme tanulmány szerzője a dekonstrukció legmegbízhatóbb hazai „közvetítői” közé tartozik. Kétségtelen, hogy Orbán Jolán írásai minden bizonnyal a *legjobb*an hozzáférhetőbbé tették/teszik számunkra Derrida konstrukcióit, ugyanakkor nem feltétlenül hozták/hozzák azokat szövegközeli értelemben működésbe, hiszen inkább kommentárokként, mintsem az értelmezés „előzetes struktúráiként” engedték/engedik azokat hatályba lépni. Vagyis Orbán Jolán mindeddig nem nagyon közölt olyan interpretációkat, melyek *irodalmi* szövegek dekonstruálását végeznék el, miközben tanulmányai az „irányzat” *ideológiájának* maradéktalan megérthetőségén, kontextualizálhatóságán munkálkodnak. (Jeleznem kell, hogy ezt kifogástalanul és igen magas színvonalon, a legreflektáltabb szakmai korrektséggel és következetességgel hajtják végre, éppen ezért *nem* számon kérem az előbbieket, pusztán az applikáció egy olyan szintjére utalok, mely esetleg tovább erősíthetné a Derrida-olvasatok hatékonyságát.) A kötetben helyet kapó *Nyelvjátékok, írásjátékok* című dolgozattal kapcsolatban két kérdést fogalmaznék meg. Az első egy apróságnak tűnő részletre utal, mely szerint Wittgenstein és Derrida egyaránt a filozófiát „tevékenységként, tettként, cselekvésként fogja föl”. Eme kijelentés elsősorban azért szorul(hat)na további pontosításra, mert ilyen formában igen könnyen valamely pragmatizmus síkjára terelheti a figyelmet. Márpedig nem valószínű, hogy a „gyakorlatba való átültetés” művelete itt ugyanazt jelenti, mint egyfelől mondjuk a marxizmus

hatástörténetében, másfelől pedig a beszédaktuselméletek horizontjában. Vagyis a különböztetés játéka ezen a ponton azért lehetne hangsúlyosabb, mert tovább differenciálná a tárgyalt két diszkurzus tradíciókhoz való viszonyának kereteit. A második tulajdonképpen összefügg ezzel, hiszen Orbán Jolán tanulmányában több olyan részlet figyelhető meg, mely – véleményem szerint – nem a reflektáltság/ellenőrizhetőség kiterjesztésében érdekelt (azaz argumentálatlan kijelentésnek minősülhet, pl. Mallarmé, Lautréamont, Joyce, Kafka, Ponge, Celan, Blanchot, Sollers és Shakespeare „krízisbe döntik saját nyelvüket és írásukat”, Derrida „könyvkívületbe” esik, „szétcetlizi” a lineáris gondolkodást stb.). Persze lehetséges, hogy ezeken a pontokon a szöveg retorikája a címben jelölt két fogalomhoz utalja az olvasást, így maga is inkább nyelvjátékként/írásjátékként működtethető és nem egyfajta tudományosságnak való megfelelés kívánalma motiválja. Mint ahogyan az is lehetséges, hogy az egymás mellé metszett idézetek interakciója kap újabb hangsúlyt e részek által. Orbán Jolán alapos dolgozata tehát nemcsak a két szerző állításainak (szemantikai) összevethetősége, szembeállításával kínál utakat a 20. századi filozófiatörténetben, de az írás diszkurzív gyakorlatának kiterjesztésével a homogén felületek hegemoniájának (retorikai) aláásásán is munkálkodik.

A kötet negyedik tanulmánya Bagi Zsolt fikciója Paul de Man munkásságának előfeltevéseiről, amely minden kétséget kizáróan a kiadvány legproblematisabb írása. Elsősorban azért, mert tárgyának olyan identitást tulajdonít, mellyel az nem feltétlenül rendelkezett. Ezt persze nem infratextuális viszonyként viszi színre, hanem egészen egyszerűen besorolja/katalogizálja azt egy számára magától értetődő, azonban nagyon is kétséges (ám a tanulmányban következetesen felfejtett) szisztémába. Annak ellenére tehát, hogy a dolgozat kérdésfeltevése aktuálisnak tekinthető, mert a dekonstrukció stratégiáinak egy olyan aspektusára irányul, amely évek óta az elméleti diszkurzus egyik lehetséges centrumában áll (hiszen az „új retorika” különösen Paul de Man munkássága nyomán vált/válik produktív „teoretikus gyakorlattá”), mégsem győzi meg olvasóját arról, hogy képes lenne ténylegesen újraszituálni azt. Eppen ezért mindössze néhány olyan kérdést fogalmaznék újra (Kulcsár-Szabó Zoltán és Molnár Gábor Tamás idevonatkozó írásaira utalva), amely esetleg hozzájárulhat a probléma tudatosításához (sajnos minden felvetődő dilemmára, így pl. az allegória vagy a temporalitás de Man-i fogalmának félreolvasására, nem tudunk kitérni). Bagi Zsolt beszélőjével ellentétben de Man a retorikát trópusok rendszerének tekinti, olyan episztemológiai kritériumnak, mely „mindig eszköze az ideológiai kísértésnek, hogy a nyelvi megismerés és a természetes érzékelés különbségét elfeledjük”. A dekonstruktív retorikai elemzés ilyen értelemben „nem valamely (morális, társadalmi vagy esztétikai) konvenciórendszer cáfolatára, hanem nyelvi föltételezettségének bemutatására tör”, „inkább irányul a referencia formalista vagy esztétista diszkreditálása, mint a referenciális olvasat ellen”. De Man fogalompárja a nyelv fenomenális (jelenségelvű, obszervációs) és anyagi fölfogása nyomán az esztétikai percepció és az olvasás folyamatának „immanenciájára” utal, arra a retorikai mozgásra, amelyben „a nyelv mintegy szétdarabolja saját fenomenális dimenzióját”. De Man szerint „Az irodalmi szöveg nem fenomenális esemény, amelynek bármiféle határozott létezési forma lenne tulajdonítható (...) Nem vezet transzcendentális érzékeléshez, intuíciohoz vagy tudáshoz, csupán előhív valamiféle megértést, amely kénytelen immanensnek maradni, hiszen érthetősége problémáit saját feltételei mellett veti föl.” Az értelemalkotás fenomenalizmusának dekompozíciójában válik láthatóvá az olvasás folyamata, abban az oszcillációban, melyben „a nyelv

materialitása aláassa az esztétika leplében jelentkező ideologikus műveleteket”. Nem a nyelv maga volna ideologikus tehát, mint ahogyan Bagi Zsolt tanulmánya kijelenti, hanem létfeltételéből adódóan „a filozofáló, moralizáló, esztétikai vagy politikai érdekeltsgű interpretáció”, mely a nyelv fenomenalisztikus modelljeire apellál. Az ilyen interpretációk által működtetett értelmezéstörténeti toposzokat vezeti vissza de Man a „betű metonímiájával jelzett anyagisághoz”. Mivel azonban „figuráció és defiguráció egymásutánja” állandó ismétlésre szorul, az óhatatlanul referenciálisnak bizonyuló, az „olvasáshoz visszavezetett betű szerinti jelentés” is rászorul az újbóli dekompozícióra. De Man szerint „a jelentésfolyamatnak a nyelvi artikuláció bármely elvével (legyen az érzéki vagy sem) való összekapcsolása az, ami létrehozza az alakzatot. (...) A figuráció a nyelv azon eleme, amely felelős a jelentés helyettesítés általi megismételhetőségéért. Az alakzat sajátos csábereje nem szükségszerűen abban áll, hogy fölkelte az érzéki gyönyör illúzióját, hanem abban, hogy a jelentés illúzióját hozza létre.” Az alakzatokat tehát igen elhamarkodott olvasói döntés volna bármilyen fenomenológiai struktúrával azonosítani és megfeleldkezni arról, hogy eme ideológia is ki van téve a „betű önkényének”, melyet ha próbál is elleplezni, valójában soha nem szüntethet meg. Bagi Zsolt *Nyelvfenomenológia a posztstrukturalizmus után* című interpretációja szerint „ezek a később beépülő elemek nem rengették meg alapjaiban a fenomenológiai indíttatást”. Mivel azonban ez a pusztá tulajdonítás nem tartozik a retorikailag (a retorikához) követeztes de Man-értelmezések közé, több érv szólhat amellett, hogy de Man dekonstruktív „eljárásainak” nem sok köze van az ideológiák fenomenalításához, mint ahogyan a fenomenológia ideológiájához sem.

A kötet ötödik tanulmánya Kiss Gábor Zoltán újhistorizmus-értelmezése, amely legalább két szempontból mutatja, implicate is hangsúlyossá teszi a megértés folyamatának diszkurzív komponenseit. Egyrészt maradéktalanul eleget tesz a tárgyalt szövegekből kiolvasható elvárások „rendjének” (hallgat a szövegek igényére, mint megkerülhetetlen potencialításokra), másrészt nem hagyatkozik pusztán azok tapasztalatára, hanem „saját” kérdései által ki is zökkenti tételezett magabiztosságukat, a szimpla teóriák identitását. Nem túlzás kijelenteni tehát, hogy a dolgozat önnön tárgyának olyan értelmezési lehetőségeit ajánlja, melyek minden biztonnyal jelentékenyen járulhatnak hozzá az „irányzat” hazai befogadásának körülményeihez. Ez a stratégia persze óhatatlanul szembe találja magát egy-két olyan kérdéssel, melyek kontextusfüggősége bár nyilvánvaló, mégsem egyértelmű. A dolgozatban ugyanis rendkívül sok, nevek által „hitelesített” konstrukciók jutnak közös nevezőre. Márpedig érdekes kérdéseket vethet fel pl. egy „irány” ideológiáktól „mentesített” nyelvek általi lebontása. Ennek applikálásához persze biztosan nem elégséges a „tematikai rekonstrukció” alapján felvillantott katalógizáció és címkézés. A dolgozat „logikája” szerint működtetett „lajstromozó szemlélet” ugyanakkor mégsem tekinthető pusztán ideológiáinak. Hiszen (bár nagyon elvétve ugyan, de) éppen a „historializálódó” komponenseken keresztül szituálja újra a megszólaltatott hagyományt. Eme retorikai éleslátás mindenképpen elismerésre méltó. Ezért mindössze egyetlen ponton szólnék hozzá a tanulmány egyik többször visszatérő, kirajzolódó dilemmájához: társadalom és irodalom kölcsönösségének bizonytalan, de újrakörvonalazódó értelmezése kapcsán, s ez nagyon is érint(het)i az újhistorizmus „üdv történeti” paradigmájának viszonylagosítását. A dolgozat beszélője Greenblatt koncepciója kapcsán említi, hogy „az irodalom kulturális tett (...) nem választható el társadalmi kontextusától, hiszen benne jön létre és kerül fogyasztásra minden művészet”, majd később kifejti, hogy ezzel összhangban mindenféle „dokumentum”

esztétizálódhat, mint ahogyan „a hagyományosan esztétikainak, művészinak tartott szövegek is közvetlen társadalmi-politikai tartalmat nyernek”. Véleményem szerint termékeny lenne szembesíteni ezeket az előfeltevéseket az autopoietikus rendszerek elméletével. Ugyanis olyan kontextust nyerne ezáltal a fenti dilemma, amely képes lehet átrendezni annak némely komponensét. A társadalomnál evidensebb autopoietikus rendszert nehéz elképzelni, hiszen minden társadalmi gyakorlat magából a társadalomból származik és oda is tér vissza. A rendszer *komplexitásából* következik azonban, hogy minden eleme nem képes minden másikkal kapcsolatba lépni. (Ez egyben azt is jelenti, hogy az elemek közötti kapcsolatok *szelektíve* jönnek létre, ezért mindenkor több cselekvésmód van, mint amennyi éppen megvalósul.) Nem elhamarkodott tehát a következtetés: annak ellenére, hogy az irodalom leírható „társadalmi tettként” (a társadalom által konstruált modellként), maga is olyan, a társadalomból *kikülönült* önépítő rendszerként képes funkcionálni, melynek elemei magától az irodalomtól nyerik entitásukat. Nagy a valószínűsége, hogy az ily módon elgondolt két autopoieizisz közötti határt a nyelv különböző aspektusai biztosítják. Vagyis ha egy irodalmi szöveg átpolitizálódik, retorikája *azonnal* meg is kérdőjelezi azt. S ez egyben arra is utalhat, hogy társadalom és irodalom viszonya nem feltétlenül írható le pl. színekdochikus kapcsolatként. Mindennek mérlegelése tovább árnyalhatja azt a reflektált képet, melyet Kiss Gábor Zoltán *Az újhistorizmus etikája: módszertan vagy politika* című, nagyon színvonalas tanulmánya bemutat.

A kötet záróeffektusa, Kálmán C. György írása az értelmezőközösségek létmódjának elméleti kérdéseivel foglalkozik. Utalnunk kell itt arra, hogy nagyon is jelentéssé tehető az a szerkesztésszerű következtetesség, amely által éppen ez a szöveg került a „vég” pozíciójába. Több szempontból is. Egyrészt a tanulmány nyitott, kérdező logikája felerősíti a kötet (a hat dolgozat) azon (közös) szólását, mely mindenekelőtt az adott dilemmák, diszkurzusok, nyelvjátékok stb. *felnyitásában* válik érdekeltté. Másrészt ugyanezen aspektusa alapján visszautal a bevezetőben megfogalmazott „irányelvek” aktualizására és konkretizációjának lehetséges következményeire. Harmadrészt alátámasztja azt az észrevételt is, miszerint az értelmezőközösségek belső osztottságából következően maga a Sensus-csoport sem konstruálható meg a homogenizáció alakzata mentén, a reflektálatlan konszenzusigény jegyében. Ugyanakkor arra is utal, hogy a homogenizáció csak valamilyen külső szemlélő (mondjuk más diszkurzusok nyilvánvalóan nem semleges látószöge) szerint lehet egyfajta elvárás, s így mindenképpen illúzió. A csoportidentitás megfogalmazódása, de fel is adása a szövegek elkülönöződése alapján arra figyelmeztet ugyanakkor, hogy az egyes értelmezőközösségeken belüli viták, szemponteltérések válhatnak valójában produktív „állapottá”, a disszenzus által folyamatosan újfogalmazódó kérdések és átrendező tapasztalatok igényének, fenntartásának és mérlegelésének „helyévé”. Vagyis a *sensus communis* ilyen jellegű áthelyezése a biztosító annak, hogy az értelmezőközösség fogalma inkább szövegek párbeszédének diszkurzív terepeként nyerjen legitimitást. Mindezek mellett persze számos olyan kérdés is megfogalmazható Kálmán C. György tanulmánya alapján, melyek az eldöntetlenség alakzatait hozzák játékba. A tanulmány által konstruált „ideális olvasó” figurája éppen ezért maga is inkább a „kész válaszok” kikökkentésében való érdekelttségnek lehet a retorikai alakzata. Ugyanakkor rendkívül fontos dilemmákat vet fel implicite a dolgozat keretrendje. És itt az a furcsa helyzet áll elő, hogy tulajdonképpen megismételhetnénk a szöveg beszélője által inszenizált kérdéseket. Ehelyett inkább egy olyan szöveghelyre utalnánk, melynek különböző értelmezési lehető-

ségei egyszerre mutatják meg a tanulmány *komplexitását*: a retorika uralhatatlanságából fakadó „többletet”. A kánonok problémái kapcsán veti fel a dolgot az idegenség és az analógiák összetettségének mérlegelését. Nevezetesen arra utal többek között, hogy a kánon amerikai felfogása mennyiben egyeztethető össze más kultúrák (saját) tapasztalatával. Eközben ezt mondja: „Ha az európai vagy ázsiai irodalmár megpróbálja az amerikai fogalmakat, terminusokat, megközelítési módokat alkalmazni saját kultúrájára, hamarosan beleveszhet az analógiák hiábavaló keresésébe, vagy, ami még rosszabb, egyszerűen utánozni kezdi a Nagy Amerikai Testvért.” Nos, az állítás jogossága nagy valószínűséggel igenelhető, csak hogy a betűk összjátéka a nyelv performativitására terelheti a figyelmet, hiszen a „Nagy Amerikai Testvér” kifejezés rövidítése a NAT (feloldva: Nemzeti Alap Tanterv) összetételt adja. Vagyis a „Nagy Amerikai Testvér” utánzása egyben „nemzeti” ügy is lehet, azaz nem feltétlenül „rosszabb” stratégia, mint „az analógiák hiábavaló keresése”. E részlet tehát kitűnő példája annak, hogy a deklaratív szöveget miként ássa alá, forgácsolja szét saját nyelvének materialitása. Ennek hatályba lépése ugyanakkor nagyon is alátámaszt(hat)ja Kálmán C. György *Elméletalkotói közösségek* című munkájának modalitását, az elméleti provokáció gyakorlatát, a kikezdzhetetlennek („befagyottnak”) gondolt tézisek újrafogalmazását, illetve annak igényét.

A fentiek fényében tagadhatatlan, hogy az első Sensus Füzet *nem* a (deklaratív) „puszta szárnypróbálgatás” amúgy is kétséges trendjeivel rokonítja e kezdeményezést. Nagyon is azt előlegezi inkább, hogy egy olyan értelmezői közösség arculata körvonalazódik általa, amely (a szó pozitív értelmében) konstruktívan járulhat hozzá az irodalomtudomány jövőjének alakításához. Mielőtt azonban végrehajtaná e recenzió azt a következtetlenséget, hogy azonosítja az *Irodalom, nyelv, kultúra* című hálózatban megszólaló pozíciók sokféleségét valamilyen differenciálatlan csoporttudattal, arra utalnék inkább, hogy a *sensus* kifejezés az imént említett árnyalatai mellett kifejezetten a *nyelvre* (pontosabban annak egy szövegtani applikációjára) is horizontot nyit. A *sensus* (mint folyamat) ugyanis a jelek anyagságához rendelt szemantikai mező létrehozását aposztrofálja egyes teóriák szerint. Azt a figurációt, amely a nyelv materiális alakzatait „konkrét értelmekkel” ruházza fel. De tegyük mindjárt hozzá: a jelviszonyok (egy másik perspektíva felől) képesek ellenszegülni eme gyakorlat automatizálódásának. A kötet heteronómiáinak játékból (is) következhet tehát, hogy nem feltétlenül a reprezentáció logikáját követve alkotnak e szövegek időszerű „kulturális toposzokat”. Ezáltal is újabb kontextusok felvillantásával alakítják élővé az elméleti előfeltevések korrekciójától eltekintő, a dilemmák megkérdőjelezhetetlenségére berendezkedett olvasási manőverek uralhatatlan játéklehetőségeit; és vonják kérdőre, s egyben oszlatják el (önnön argumentációjuk által is) a kitüntetett, beidegződött (az olvasás mechanizmusára vak) teóriák (?) primátusának „kísérteteit”.

H. Nagy Péter

Szerkesztői asztal

A Tiszatáj Könyvek újdonsága Baka István *Sztyepan Pehotnij testamentuma* c. ciklusának kétnyelvű kiadása. Az orosz változat Jurij Pavlovics Guszevnek, a magyar irodalom kiváló orosz fordítójának köszönhető. Az utószó szerzője, Szőke Katalin szavaival most „elkészült a »fordítás« fordítása... Baka István »oroszverse« végre bekerülhet a költő számára oly fontos kulturális közegebe, s remélhetőleg a magyar »orosz« költőnek akadnak majd értő orosz olvasói is”. A könyv Pataki Ferenc festőművész és Révész Róbert fotóművész munkáinak felhasználásával készült.

*

A szegedi *Közéleti Kávéház* Royal Szállóban rendezett estjén, november 30-án Kiss Gy. Csaba és Olasz Sándor emlékezett a húsz évvel ezelőtti lengyelországi hadiállapot bevezetésének hazai irodalmi visszhangjára. A rendezvény a Tiszatáj decemberi számában megjelent Irodalom és Szolidaritás c. összeállításhoz is kapcsolódott. Az esten részt vett Rafal Wiesniewski nagykövet és Tereza Notz tanácsos. December 5-én a budapesti *Lengyel Intézet*ben Kiss Gy. Csaba és Olasz Sándor beszélt a Tiszatáj kelet-európai tárgyú összeállításairól.

*

December 10-én került sor a Magyar Írószövetség székházában a *Németh László emlékkönyv* bemutatójára. A negyvenhárom szerző írását 560 oldalon tartalmazó kötetet Domokos Mátyás és Vekerdi László mutatta be. A tanulmánykötet a Németh László Társaság és a Tiszatáj Alapítvány kiadásában jelent meg.

*

Néhány szerzőnkéről: MARNO JÁNOS költő, esszéíró, nyolcadik verseskötete nemrég jelent meg a Jelenkor Kiadónál *Dajdal* címmel. KISS LÁSZLÓ a szegedi egyetem végzős hallgatója, novelláit a *Bárka*, az *Élet és Irodalom* és a *Tiszatáj* közölte, nevével diákmelléletek szerzőjeként is találkozhatott az olvasó. SZABÓ GÁBOR az SZTE Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Karának docense. BENYOVSZKY KRISZTIÁN a nyitrai egyetem bölcsészkarán tanít, *Rácsmustra* címmel „regényes olvasónaplója” jelent meg. BORBÉLY SZILÁRD költő, a debreceni egyetem tanára. TÓTH ÁKOS doktorandusz a szegedi bölcsészkaron.

Februári számunk tartalmából:

HATÁR GYŐZŐ, KIRÁLY LÁSZLÓ, TANDORI DEZSŐ, TÉREY JÁNOS,
VITÉZ GYÖRGY versei

NAGY KOPPÁNY ZSOLT, SZÁNTÓ T. GÁBOR prózája
Olvasáskultúránk az ezredfordulón

Diákmelléklet: *H. Nagy Péter* Ady-elemzése

